JO. MARIÆ LANCISII

Intimi Cubicularii, & Archiatri Pontificii

DISSERTATIO

De Nativis, deque Adventitiis
Romani Cœli Qualitatibus,

CUI ACCEDIT

HISTORIA

Epidemiæ Rheumaticæ, quæ per hyemem
Anni MDCCIX. vagata est.

ROMÆ,
Apud FRANCISCUM GONZAGAM MDCCXI.
SUPERIORUM PERMISSU.

Ne pereuntes quidem aquæ otiosæ sunt. Nam immunditiarum facies, & impurior spiritus, & causæ gravioris cœli, quibus apud Veteres Urbis infamis aër fuit, sunt remotæ.

Sext. Jul. Frontinus de Aquæductibus.

ILLUSTRISSIMO; AC REVERENDISSIMO
PRÆSULI

D. ANNIBALI
ALBANO

Sanctissimi Domini

CLEMENTIS XI.

Ex Germano Fratre Nepoti.

Jo: Maria Lancisius Felicitatem.

Civitatem sanctam, novamque Jerusalem Romam, Christianis institutis Caput Orbis effectam, quæ latius præsidet Religione Divinâ ,

quàm olim dominatione terrenâ, incredibili calumniarum impudentiâ antiquus humani generis, & veritatis hostis adortus est; nequicquam conatus Arcem sanctitatis excindere, & auctoritatem Divinis Oraculis fultam labefactare. Hanc mentiendi licentiam contra Jura Sacrorum cum celeberrimi Scriptores coercuissent, novas artes excusit; nimirum, ut alacritatem fidelium retardaret, ne ad sacrosanctæ Fidei domicilium confluerent, ad quod venturas omnes gentes prædixerat Isaias; quendam animis metum vulgo ingessit, quo palam etiam nonnulli affirmare ausi sunt, Romam maligno cœlo, & in-

ſalubri laborare. Cum autem Catholicæ etiam Eccleſiæ interſit, ut omnes agnoſcant, Urbem ſummo Dei omnipotentis conſilio ad fovendos incolas, & excipiendos undique hoſpites cunctis bonis locupletatam; hanc provinciam, ILLUSTRISSIME PRÆSUL, partim meo mihi jure, partim optimi Principis beneficio reſervatam intellexi; eo quod res ipſa Philoſophum, ac Medicum poſtularet, & depellenda inſalubritatis ſuſpicio, Sanctæ Urbi, & pio Religionis commercio ſummoperè infenſa, Pontificis domeſtico, & Archiatro deberetur. Cæterum operis materia, quemadmodum ipſa ſibi auctorem delegit, ita eadem Pa-

tronum Te ſibi, & Auſpicem depo-poſcit; quem & ſanguinis neceſſitudo Pontifici, & educatio Urbi, & dignitas Sedi Apoſtolicæ, & virtus denique Religioni arctiſſimis vinculis devinxerunt. Sed & arctiſſima ea vincula ſunt, quæ auctorem non argumento ſolùm, verùm etiam Tibi, Præsul Illustrissime, & ſuo, & operis Patrono, maximoperè obſtringunt. Enimverò, præter ſingularem morum ſuavitatem, eximiam eruditionem, ac germanam animi pietatem, quæ Te SS. Patruo tuo, & Domino meo Clementiſsimo, novâ quadam virtutum cognatione conjungunt, atq; omnium amorem, & admirationem excitant; incredi-

bilis illa ALBANÆ GENTIS *in me multitudo, & magnitudo meritorum non patitur, ut, quidquid conari ingenio, aut ſcripto edere aggredior, & mea omnia, & me ipſum alteri debeam. Quæ igitur Tua ſunt non tam offero, quàm perſolvo; cum Tu viciſſim opuſculum non tam auſpiciis, & patrocinio, quàm ſapientiæ, & morum exemplis confirmes, & illuſtres. Quo enim argumento Romani cœli indolem feliciſſimam certiùs agnoſcant exteræ Nationes, apud quas Chriſtianæ Reipublicæ ſumma negotia geris, quàm, cum eloquentiam, mentis aciem, probitatem, aliaque animi tui ornamenta, hîc loci educata, atque exculta,*

intuentur? Accipe igitur Romani aeris vindicias ad Te properantes, morasque diuturnæ absentiæ tuæ ægerrimè ferentes. Accipe nostra cum adeundi, ac salutandi tui desideria, tum justissima vota, quibus maxima omnia apprecamur tuis meritis, ac laboribus debita dignitatis incrementa. Vale.

Datum Romæ V. Kal. Octobris MDCCX.

INDEX
TITULORUM.

DISSERTATIONIS PARS PRIOR,
De Nativis Romani Cœli Qualitatibus.

V. Ana-

DISSERTATIONIS PARS POSTERIOR

IV. D. Si-

SUMMARIUM EDICTORUM,

Quæ in decursu rheumaticæ Epidemiæ indicata fuerunt.

IM-

IMPRIMATUR,

Si videbitur Reverendissimo Patri Magistro Sacri Palatii Apostolici.

D. de Zaulis Archiep. Theodosiæ Vicesger.

APPROBATIO

Illustriss. ac Reverendiss. Præsulis Jo: Christophori Battelli ab intimo Cubiculo, & Bibliotheca SS. DOMINI.

MAndante Reverendissimo Patre Paulino Bernardinio Sac. Palatii Apostolici Magistro diligenter perlegi librum inscriptum: *Jo: Mariæ Lancisii intimi Cubicularii, & Archiatri Pontificii Dissertatio de nativis, deque adventitiis Romani cœli Qualitatibus*; cui accedit *Historia Epidemiæ Rheumaticæ, quæ per hyemem anni* 1709. *vagata est*: nihilque in eo, quod Orthodoxæ Fidei, vel morum disciplinæ adversetur, offendi; quinimmò Dissertationem ipsam multiplici, solidâque eruditione refertam, & præclaris animadversionibus, optimisque, ac saluberrimis monitis ad tuendam sub Romano cœlo valetudinem ubique redundantem inveni. Quapropter non Reipublicæ modò Literariæ pergratam, verùm etiam Romanis Civibus, & Incolis maximè utilem futuram censeo, adeoque publicâ luce dignissimam arbitror. Hac die 25. Januarii 1711.

Jo: Christophorus Battellus.

IMPRIMATUR,

Fr. Paulinus Bernardinius Ordinis Prædicatorum Sacri Palatii Apostolici Magister.

Occa-

Occaſio Scribendi.

VIx cœperam ſcribere *de Noxiis Paludum Effluviis*, quod opus adhuc ſtudium noſtrum exercet, cum Romanus, quem premimus, ager ſuccurrit; quippe qui, juxta temporum viciſſitudines, à ſtagnantibus aquis nunc vindicatus, nunc obrutus, varias itidem ſalubritatis, & inſalubritatis vices expertus eſt. Quapropter conſentaneum rationi duximus, ad diſputandum digredi *de Nativis, deque Adventitiis Romani Cœli Qualitatibus*, ſperantes, brevi

Tractatum de Noxiis Paludum Effluviis Auctor pollicetur, unde ad hanc Diſſertationem digreſſus eſt.

nos esse in viam redituros. At quoniam argumenti dignitas, atque ubertas scribenti mihi majorem semper copiam rerum suggerebat; tandem intellexi, nos longè deerrasse ab eo, quod orsi fueramus exponere. Idcirco majorem operi claritatem, operæque pretium conciliaturi, subsidiariam hanc Dissertationem tantò quidem alacrius instituere aggressi sumus, quantò magis eadem, non solùm libros nostros de Paludum Effluviis illustrare, verùm illos quoque Medicos, qui Artem potissimùm Romæ facturi sunt, multarum rerum cognitione instruere potest, quas eosdem scire oportet, prius quam ad curandos cives, vel advenas accedant. Meâ etenim, immò Hippocratis [a] sententiâ nemo Clinicorum alicubi esse potest vel mediocri famâ celebratus, quin ante omnia locorum, in quibus se velit exercere, cum positiones, ac ventos, tum aquas, & cæteras aëris, & alimentorum qualitates (quæ urbium cœlum constituere videntur) probè cognoverit. Quod itaque princi-

[a] De aer. loc. & aquis n. 1.

Cœli qualitates nosse Medicum oportet.

cipio alterius tantummodo operis membrum, seu auctarium erat, aliis modò adjunctis partibus, unum in corpus coagmentatum Tu, benigne Lector, videbis; & fere id mihi, quod falsè Lucilius, evenisse, dixeris: *Mantissa obsonium vincit.*

II. Damus itaque non pauca desiderio jam penè publico, videlicet, ut hominibus ex universo fere Orbe Romam confluentibus, aut confluere cupientibus, statim occurrat, quæ propria, ac sua sit hujusce cœli natura. Inde namque facilius quisque cognoscet, quænam subinde qualitates, propter ea, quæ interdum Urbi recens accedunt, sint adventitiæ. Enimvero turpissimum reputavi, quippe non civis modò, sed Romanus ipse natus, ea per incuriam neglexisse, quæ doctissimi Scriptores [b], tametsi alienigenæ, præcipuum suorum laborum argumentum selegerunt. Et quoniam rectè Divinus Plato [c] ad Archytam *unumquenque nostrum*, ait, *non sibi solùm, sed patriæ, sed parentibus, sed amicis natum esse*; ideo studendum mihi

Argumentum Auctori, utpote Romano Civi, non negligendum.

b Alex. Petronius Civit. Castellanæ. Marsilius Cagnatus Veron. Jo: Baptista Donus Florentinus, de Romano aere copiosè, ac disertè scripserunt.

c Epist. 9.

hi duxi, ut & ipſe deprehenderem, & cæteris intelligendum traderem, quid in Romano cœlo laudandum, quid culpandum foret; quid poſſit, quidve in eo nequeat emendari. Quanquam, ut ea, quæ medicâ quadraginta fere annorum exercitatione apud Cives meos per me in hoc argumento animadverſa fuerunt, ſcripto commendarem, non tam meâ mihi ſponte deliberatum eſt, quam Amicorum conſilio, quibuscum non ſemel contra vulgatam de Romani aëris inſalubritate opinionem diſſerui.

Operis propoſitum, & diviſio.

III. Itaque id primum omnium demonſtrandum ſuſcepimus, cœlum Romanæ Urbis ſuapte natura eſſe ſalubre, quanquam ob adventitias cauſas, nunc ſtagnantium aquarum, nunc pertinacium nivium, ac furentium ſeptentrionalium ventorum, & olim fuerit, & eſſe poſſit inſalubre.

DIS-

DISSERTATIONIS
PARS PRIOR
De Nativis Romani Cœli Qualitatibus.

Ad nativam Romani Cœli ſalubritatem argumentorum capita indicantur.

CAP. I.

Solis auctoritatibus de natura non judicandum.

LICET non ipſe ſim, qui vulgi duntaxat aſſenſu, vel nudis auctoritatibus de rerum natura ſoleam judicare; inficiari tamen nequeo, ſapientiſſimorum Scriptorum judicium, ubi experimentalem materiam tractant, momenti habere plurimum. Non quod natura opinionibus hominum, ac ſententiis obſequatur; ſed quod illi veritatem, propriis plerunque ſenſibus hauſtam, expeditiùs Lectoribus propinent; alienisque laboribus, & experimentis magna nobis rerum cognoſcendarum accedant compendia. Qua de re na-

Earum plerunque utilitas non contemnenda.

nativam hujus cœli clementiam ostensurus, à Strabonis [a] testimonio incipiam; hic namque Auctor, ut gravis est, & verax, ita Romani nominis minimè assentator. Huc accedit, quod inter priscos Geographos nemo plures Mundi plagas lustravit, aut majori diligentia descripsit. De salubritate igitur totius agri Romani, præter nonnulla loca, in quibus subsidunt aquæ palustres, hæc ait: *Omne Latium felix est, & omnium rerum ferax, exceptis locis, quæ palustria sunt, atque morbosa, qualis est Ardeatinus ager inter Antium, & Lavinium usque ad Pometiam, & Setini agri quædam, & circa Tarracinam, & Circejum.* Itaque Romanus ager, ubi à lymphis, utcunque hærentibus, vindicatur, salubri cœlo suapte natura gaudebit; ubi è contrario, propter habitantium incuriam, vel impotentiam, udus, ac palustris reperitur, non terræ, aut aëris, sed aquarum culpâ, omnino morbosus occurret, qui-cum consonant Dionysius Halicarnassæus, Andreas Baccius, aliique.

[a] Lib. 5. suæ Geographiæ.

Strabonis laudes.

Romanus ager suapte natura salubris, interdum aquis hærentibus insalubritate laborat.

II. Sed, ne auctoritates congerendo, nimium à solidiori demonstrandi ratione, quam per propria potissimùm experimenta in animum nostrum induximus adhibere, longè divertam; inter politissimos Scriptores unum Marsilium [b] Cagnatum, cui plurimum nos debere fatemur, testem citavisse satis erit, qui integrum commentarium de Romani

[b] per totum comment. de salub. Rom. aer.

Marsilius Cagnatus commendatur.

ni aëris salubritate, multigena eruditione refertum, exaravit.

III. Quod autem firmo experimentorum concursu Romanum cœlum, ubi stagnantibus aquis non inficitur, naturâ suâ sit omnino salubre, ac temperatum, ea profectò perspicuè demonstrant, quæ tanquam causæ bonitatis aëris ab Hippocrate [c] peculiari libro indicantur, scilicet primò situs Urbis; secundò venti, quibus liberè perflatur; tertiò bonitas aquarum dulcium; postremò terra, quæ fertilis est, ac simplicibus theriacalibus redundat. Neque porrò ab eodem scopo abludunt totidem argumenta, quæ, licet ab ipsius aëris effectibus deducantur, adhuc tamen innocuam, ac salutarem ejusdem indolem confirmant. Nimirum primò optimus Romanorum color; deinde acre eorundem ingenium, & suaves, temperatique mores; tertiò morbi vernaculi apud cives cautè viventes, per se fere nulli; tandem multitudo senum, qui nostra præsertim ætate benè, tranquillèque incolunt Urbem.

[c] Lib. de aer. loc. & aqu.

Quatuor veluti causæ salubritatis aeris Romani.

Totidem salubritatis argumenta ex effectis.

IV. Hæc igitur singillatim, diligenterque probanda aggredior, ut exteræ Nationes intelligant, me ad hæc scribenda animum appulisse veritatis potius amore, quam Patriæ.

Solo veritatis amore ducitur Auctor.

Situs

Situs Urbis à ſalubritate laudatur.

C A P. II.

HOc primum demonſtrandum nobis proponimus, quoniam Hippocratis[a] teſtimonio, *ubi quis ad urbem ſibi incognitam pervenerit, ejus ſitum conſiderare debet.* Quanquam verò ad ſitum urbium multa pertineant, duo tamen præcipuè ſunt à Medicis cognoſcenda; primum, an illæ in monte, an in plano, an in mixto loco ſint poſitæ; alterum, quomodo eædem ad cœli aſpectus, ac præcipuè ad Solis ortum, atque occaſum ſe habeant.

[a] Loc. ſupra cit.

Duo præcipuè conſideranda in ſitu urbium.

II. Utraque autem animadverſio ſedulo inſpectori ad commendationem Romani aëris concurrit. Etenim Roma, mirabili certè vel caſu, vel conſilio, vel etiam neceſſitate cogente, ut Strabo[b] putavit, inter nitidiſſimos colles, amplas convalles, latamque planiciem excitata fuit, ut ex tot inter ſe non diverſis modò, ſed quaſi contrariis locis mixta quædam ex omnibus conſurgeret atmoſphæra, cui poſtmodum non diverſæ modò, ſed quaſi ſibi contrariæ, ad eam conflu-

[b] Loc. cit.

Mixta Romæ atmoſphæra Nationum diverſitati maximè congruit.

xuræ

xuræ Nationes facilè, brevique possent assuescere. Aër enim cum sit fluidum corpus, quod à Sole potissimùm, Luna, ac ventis inæqualiter pellitur, perenni motu agitatur: hinc subtilior aër, qui colles transcurrit, minimo negocio ad amplas valles (latis nostro ævo, non angustis, quemadmodum Ciceronis [c] tempore, itineribus pervias) descendit, vicissimque solvitur, & ascendit alter, qui in convallibus (nunc elatioribus redditis propter priscorum ruinas ædificiorum, super quæ novæ ædes extructæ sunt) lentè circumfluit, quique à domorum ignibus, à motibus salientium fontium, pulsatarum campanarum, & discurrentium civium sursum etiam premitur, atque urgetur. Quapropter hoc titulo Romanum cœlum tam juvenibus, quàm senibus, nec biliosis modò, sed etiam lymphaticis temperamentis facillimè congruit.

[c] In lege agr. cont. Rullum.

Romanum cœlum temperamentis diversis aptissimum.

III. Tum & illud compertum est, Urbis atmosphæram, sicuti ob mixtiformem, blandamque naturam, propter allatas conditiones, sanis quibusvis corporibus ocyssimè accommodatur; ita ægris, ex chronicis morbis laborantibus, sola ædium mutatione à locis humilioribus in editiora, vel contra, summum afferre levamen; ut multos idcirco, quibus mors impendebat, simplici hoc medicamine aëris passim ereptos spectemus, nostra præsertim ætate, quâ sensim auctus cum divitiis po-

Simplici aeris medicamine ægroti sæpe à morbis restituti.

populus, novis excitatis ædificiis, colles, quos olim reliquerat, rurſus frequentat. Aër verò collium, Columella [d] teſte, calore, ac frigore temperatus eſt. Quinimo hìc, atque illic exiccato in vallibus, quod jam udum erat, ſolo, multæ Urbis regiones, quæ temporibus Alexandri Petronii, & Jo: Baptiſtæ Doni, propter lutoſum, putidumque ſtatum damnabantur, noſtra ætate omnino ſalubres evaſerunt.

[d] Lib. 1. de re ruſt. cap. 4.

IV. Sed cum alicui videri poſſit Urbis ſitus, nec plenè deſcriptus, nec ſatis laudatus, niſi cum cæteris, ac potiſſimùm cum finitimis plagis compararetur; meritò eruditiſſimus Cagnatus [e] demonſtrare contendit, Urbem Romam (ſuperiorem potius Romani agri partem) in Italiæ meditullio ſitum habere, quod, appoſita icone, graphicè etiam oſtendit. Eſt inſuper Urbs quinti Climatis locus medius, cujus tum dies, tum nox longiſſima horarum eſt quindecim. Proinde non injuriâ Furius Camillus gravi apud Livium [f] oratione Romanam plebem retenturus, ne incenſam, ac dirutam per Gallos Urbem relinqueret, atque Vejos commigraret, ejusdem ſitum his verbis commendavit: *Non ſine causâ Dii, hominesque hunc Urbi condendæ locum elegerunt, ſaluberrimos colles, flumen opportunum, quo ex mediterraneis locis fruges devehantur, quo maritimi commeatus accipiantur: mare vicinum ad com-*

[e] Loc. cit. pagina 15.

Superior agri Romani pars in Italiæ meditullio collocata.

[f] Decad. 1. lib. 5. cap. 30.

Camillus ſitum Urbis laudat.

commoditates, nec expositum nimia propinquitate ad pericula classium externarum: regionum Italiæ medium ad incrementum Urbis natum unicè locum. Quod fusius alibi idem Livius, & post illum Plinius [g] junior tractarunt argumentum.

[g] In Panegyr. ad Trajan.

V. Vitruvius [h] quoque Geographiæ, atque Astronomiæ peritissimus, hujus naturam cœli in hanc sententiam descripsit: *Placuit, ut inter spatia totius orbis terrarum, regionumque medio mundi, Populus Romanus possideret fines; namque temperatissimæ ad utramque partem, & corporum membris, animorumque vigoribus præ fortitudine sunt in Italia gentes: quemadmodum enim Jovis Stella inter Martis ferventissimam, & Saturni frigidissimam media currens temperatur; eâdem ratione Italia inter septentrionalem, meridionalemque ab utraque parte mixtionibus temperatas, & invictas habet laudes. Itaque consiliis refringit barbarorum vires, forti manu meridianorum cogitationes. Ita Divina Mens civitatem Populi Romani egregiâ, temperatâque regione collocavit, uti orbis terrarum imperio potiretur*. Liquet igitur, Urbem, etiam cum Universitate comparatam, loco positam saluberrimo, ac temperatissimo.

[h] Lib. 6. archit. cap. 1.

Insignis Vitruvii locus de situ Romanæ urbis.

VI. Præterea, cum Roma in medio latissimi agri fuerit ædificata, liberum habet Solis tum or-

ortum, tum occaſum. Et quanquam tot colles naſcenti Soli adverſam, occidenti verò averſam, & è contrario, faciem exhibeant; atque idcirco ejus radiis privare convalles non exiguâ diei parte videri poſſint, nihilo tamen minus hoc non modo aëris ſalubritati nihil obſtat, quin potius nimiam Solis vim in Urbe, alioquin ad meridionalem plagam vergente, inter æſtivos calores alternando, prodeſſe ſolet: omnia enim extrema naturæ ſunt inimica.

Collium Romanorum utilitas.

VII. Profectò ipſam Urbis poſitionem inſpectantes, non obſcuras ſalubritatis Romani ſoli rationes habemus, quod nec arenoſo maris litori, nec præruptis, altisque montibus adjaceat. Etenim, cum hinc à mari, inde à montibus non minus quatuordecim paſſuum millibus disterminetur, quidquid à pelago nimis æſtuoſum, quidquid à montibus nimis rigidum Urbem verſus procurrit, non brevi telluris itinere frangitur, ac miteſcit. Quinimmo Roma declinandis hinc, & inde Solis radiis ita appoſitè ſita eſt, ut, quanquam penè ad meridiem vergat, obverſo tamen, ut ſupra monuimus, multorum collium dorſo, objectisque magnorum ædificiorum molibus, ferventior per æſtatem Solis ardor obtundatur, ac temperetur. Itaque nullum dubium ſupereſſe videtur, quin, qua parte ſitus Urbis inſpicitur, de ſalubritate debeat commendari.

A montibus & mari utiliter Urbs diſtat.

Non-

Nonnulla de Ventis in genere , deque illis , qui Romæ ſalubres flare ſolent. Agitur quoque de indole Vulturni,quem vulgus Scirocco *appellat, deque Auſtro, atque Africo, Romanis interdum infenſo.*

C A P. III.

Venti regionum ſordes everrunt.

QUEMADMODUM ventorum beneficio maritimis curſibus ultro, citroque merces è diſſitis terrarum regionibus aſportantur ; ita iisdem quaſi vehiculis aliarum terrarum effluvia, vapores, nebulæque incubantes, aliis inferuntur, & quas plerunque ſordes, puro, ſinceroque aëre adducto, à multis locis everrunt, easdem ad nova advehunt. Quo fit, ut ſæpe eodem vento alia purgetur regio, alia inquinetur; immo eadem interdum, & propriis mundetur inquinamentis, & ſordeſcat alienis.

II. Quanquam verò non ſit animus, plenariam ventorum doctrinam, ſingulis inveſtigatis cauſis, hìc attexere, (peculiarem enim libellum requireret) advertendum tamen maximè omnium arbitramur, unicuique vento peculiarem ineſſe- tum

tum motum aëris ab una in aliam mundi plagam, nunc recto, nunc obliquo, interdum etiam vorticoso itinere; tum mixturam diversarum particularum, ipsi dimoto aëri permixtarum.

Singulis ventis peculiaris est aeris motus, & mixtura particularum.

III. Porro motus facit, ut ventus non solùm cieatur in aëre, quasi vehemens undarum agmen in pelago, sed veram sæpe procellam, & cum turbine tempestatem efficiat. Etenim, cum atmosphæra sit corpus liquidum, & compressile, quoties apud eandem augetur impetus, vel minuitur resistentia, vel simul utrunque contingit; pro vario quidem istarum causarum concursu, & concursionis gradu, diversâ quoque vi facillime irrumpit, nititurque suo etiam elatere.

Quas vices pariat diversitas motus in ventis.

IV. Mixtura verò particularum, quæ vel aëri motum imprimunt, vel in cursu immiscentur, cum esse possit multigena; nil mirum si multigena pariter flaminum indoles nobis occurrat. Profectò venti in tot genera calidorum, tepentium, frigidorum, siccorum, humidorum, benè, aut malè olentium, salubrium, insalubrium, aut etiam pestilentium, propter solam rationem impetus, non possent discriminari; nisi diversa corpusculorum genera dimotum aërem comitarentur, atque in terraqueum orbem, & potissimum in ipsa viventia suas quæque vires exercerent. Idcirco venti non ubique eandem servant naturam, sed multifariam, præcipue verò secundùm diversos gra-

Ventorum diversa genera ex diversitate particularum, quas convehunt.

gradus impetus, quibus feruntur, & variam indolem corpusculorum, quæ vel deponunt, vel secum abripiunt, inter se differre solent.

V. Docuit hoc primus omnium Hippocrates [a] qui naturam, & facultatem Boreæ, atque Austri, tanquam cæterorum regulam ostensurus, aptissimè scripsit, omnes ventos *initio habere naturam humectandi, ac frigefaciendi*, (quippe quos putavit ortos à glacie, nive, gelu, fluminibus, terraque humecta) *verùm propter situm locorum, per quæ venti ad singulas regiones accedunt, diversos inter se fieri, frigidiores, calidiores, humidiores, sicciores, morbosiores, salubriores*.

[a] De Diæta n.2. & 3.

Idem ventus non eandem ubique naturam servat.

VI. Propterea legimus, Austrum, qui in Europa, ac præsertim apud maritimas Italiæ oras æstuosus, atque humidus plerunque sentitur, in Libya (ut Aristoteles [b] testatur) adeo frigidum apparere, ut ferè similem Aquiloni nostro rigorem inducat, cujus phænomeni causam probabilem eam arbitror, quod aër, cum in Libya penè semper immotus ferveat, si flabello Austri è propinquo terrestri itinere spirantis interdum ventilari contingat, Libycorum corpora, motionibus aëris non admodum assueta, minimo negocio ad frigiditatis sensum possit excitare; cujus aliam eventus rationem multò prius ex Aristotelis sententia deduxerat insignis ille Philosophus Urbinas Federicus Bonaventura [c], cum scripsit: *Austros in*

Africus in Libya frigidus, & quare.

[b] 26. Sec. probl. 51. & rursus probl. 49.

[c] In annot. ad lib. Theophrasti de ventis pag. 89.

in Libya frigidos esse, ut apud nos Aquilones; quia, ut nobis Aquilonum origo, sic Libyæ Austrorum propior est: flatum enim omnem per angustum propioribus extrudi; ideoque propter vehementiam sui motus illis occurrere frigidiorem.

Zephyrus Vasconiæ infensus.

VII. Narrant quoque Zephyrum, qui salubribus ventis accensetur, Vasconiam incolentes propter terræ situm, teste doctissimo Scaligero [d], maligno flamine verberare.

[d] Exercit. 285.

VIII. Sed, ne tempus in re alioquin perspicua inutiliter teramus, curiosus discriminum ventorum à diversis regionibus venientium, aut per varias discurrentium, consulat inter alios Bonaventuram [e], Septalam [f], Verulamium [g], Donum [h], & Ramazzinum [i], quorum postremus, probaturus, tales esse ventos, qualia sunt loca, per quæ ipsi transierunt, clarè ostendit, Austrum non ubique locorum esse pluviarum pincernam, ut illum Divus Hieronymus appellat, sed multis regionibus serenitatem afferre (ut Apulis præ cæteris contingere clarissimus Tozzius [k] narravit) quam in rem Christi [l] oraculum adducit, quo Salvator noster hypocritam redarguens, dixit: *Cum videritis nubem orientem ab occasu, statim dicitis, nimbus venit, & ita fit; & cum austrum flantem, dicitis, quia æstus erit, & fit.* Austri ergo in Palæstina, propter iter semper terrestre, æstum excitant, non pluvias, quæ potius

Auster non ubique pluviarum pincerna.

[e] Loc. cit. & in libro ventorum motus passim.
[f] Comm. 1. in Hipp. lib. de aer. loc. & aqu. sup. tex. 2. & com. 2. sup. tex. 31.
[g] Hist. Ventor, tit. qualit. & potest. ventor. pag. 26.
[h] Loc. cit. pag. 80. & seq.
[i] Ephem. Baromet. pag. 28.
[k] In comm. lib. 3. aph. 5.
[l] Luc. 12. v. 54. & 55.

ibi

ibi loci à nubibus, & ventis de mari ad occasum posito venientibus, prænunciantur. Longiorem sacri hujus textus commentarium, multa eruditione respersum, edidit Franciscus Vallesius [m], quem curiosus Lector consulere poterit.

[m] De sac. Philos. cap. 86. pag. mihi 418.

Qui venti Romæ salubres.

IX. Nos interim dicturi de ventis, quibus Roma perflatur, satis habemus, si ex quatuor cardinalibus tres salubres, cum moderati flaverint, admittamus in Urbe, Orientales scilicet, Aquilonares, & Occidentales; ii namque & moventur per loca temperata, &, quod magis refert, obstacula prope Urbem, quibus remorentur, aut magnas paludes, quibus inquinentur, non inveniunt. Quartus verò, nimirum Auster, liberius adhuc, quàm cæteri, Romam perflat, sed non proinde regionem hanc morbosam reddit, nisi ubi hærentes aquas inveniat, ut suo loco demonstramus.

Auster, nisi hærentes aquas inveniat, insalubrem aerem non reddit.

Ab oriente ad Urbem venti faciles appellunt.

X. Porro, incipiendo ab orientalibus, cum Urbs à montibus Latinis, Sabinisque septendecim circiter lapidibus absit; proculdubio venti, qui illinc ab oriente veniunt, postquam eorundem juga superaverint, in Romanum agrum facilè, solutèque cadunt, & per planiciem felicissimè Urbem versus excurrunt.

Ad orientalem Urbis plagam nullæ paludes adjacent.

XI. Ad hoc accedit, quod qua parte à nascentis Solis radiis aprici flatus ad Urbem pel-

luntur, non ſunt magnæ interjectæ paludes (quemadmodum orientem hyemalem inter, & meridiem jacent Pontinæ) quare puriſſimus è Latinis montibus abſterſus æther, non quidem acer, & immodicus, ſed ſpatio ipſo laſſus, ad nos primâ potiſſimum luce appellitur, & incolas recreat.

Secus ad meridiem.

XII. De ventis quoque ſeptentrionalibus par certè ratio Romani cœli ſalubritatem affirmare videtur, præſertim poſtquam Sixtus V.[a] nono circiter ab Urbe lapide, quâ ſpectat Aquilonem, excidi juſſit ſylvam, quæ, ut latronibus aſylum præbebat, ita Boreæ, quominus Romam liberè pervaderet, ac validiſſimè detergeret, impedimento erat. Quo fit, ut Aquilo noſtra ætate, cum vehementior flaverit, per latiſſimas, ſibique obvias Romanæ Urbis vias devolutus, perque laterales, & obliquos flexus evolare, non excurrere, mediumque veluti libramentum ventis meridionalibus ponere videatur. Quamobrem quidquid noxii per iſtos inferri creditur, plerunque à ſeptentrionalibus feliciter everritur, extergiturque. Quinimo venti Aquilonares interdum Romæ eouſque vigent, ut, cum hyems (quod apud nos rarò contingit) algidiſſima ſævit, eos morbos inferant, quos ſingillatim indicavit Hippocrates[b], ſcilicet *horrores*, *coſtarum*, *&* *pectoris dolores*, *faucium aſperitates*, *alvos duras*, *&* *conſimiles*; quod ſanè confluentium malorum genus

Venti Aquilonares Romæ ſalubres.

[a] Ex M.S. Advoc. Theod. Amydenii, cui tit. delle Famiglie di Roma.

Sylva à Sixto V. utiliter exciſa.

Meridionalium ventorum labem Aquilonares abſtergunt.

[b] 3. aphor. 5.

genus ſub rigidiſſima hyeme vertentis anni 1709. amarè deflevimus; ut peculiari obſervatione in calce iſtius diſſertationis oſtendemus.

XIII. Venti ſimiliter occidui omnino ſalubres, Favonii idcircò appellati, maximè omnium, cum veſperaſcit, per majorem Urbis partem facilè ſpirant; & quanquam incolentes Janiculi radicem (quam cæteroquin Sol oriens cum Tiberinis halitibus aſpergat, minus fortè clementem reddit) iisdem priventur, eos tamen Aquilo juvare ſolet; præſertim qua parte ad regionem viæ, quæ vulgo à longitudine *Longaria* dicitur, poſiti ſunt, eo quod liberiorem Boream ſuâ etiam latitudine excipiat.

Venti occidui iidem ſalubres.

XIV. Illud tandem diſſimulare non poſſum, ventos, qui ab ortu brumali ad meridiem, quique à meridie ad occaſum inclinati, in Urbem feruntur, non vulgo ſolùm, ſed doctis etiam adſtipulantibus Viris, tanquam reſpectivè noxios damnari, quos inter in primis perhibetur, qui Græcis *Eurus*, Latinis *Vulturnus*, Italis verò *Scirocco* ab Arabica voce *Xaloque* nuncupatur. In quo ſanè advertendum cenſeo, plerosque Italorum errare, cum omnem ventum, à meridie ad nos flantem, ac præ cæteris Auſtrum, vulgari hoc nomine *Scirocco* appellant.

Venti ab ortu brumali ad meridiem inſalubres; præcipuè Vulturnus.

Errant plerique Italorum in deſignando Vulturno, vulgo Scirocco.

XV. Enimverò juxta accuratam à Ludovico Septala [p] ad uſum medicum exhibitam tabulam,

[p] In comm. lib. de aer. loc. & aquis.

Qui sit propriè Vulturnus.

Vulturnus nascitur ab ortu brumali; & quidem Romæ Austro ipso, qui rectâ ex meridie venit, deterior esset, nisi magnam partem insalubrium exhalationum, quas ex longo Pontinarum paludum tractu legit, & rapit, interpositione Albanorum, Tusculique montium, medio quasi in itinere dimittere cogeretur; qui tamen montes, cum partem Latii infra Romam, & versus mare minimè protegant, hinc etiam fit, ut humiles illæ regiones, quæ hoc vento liberius perflantur, ea insalubritate, si præsertim cœnosæ occurrant, affici soleant, quam huic vento diximus esse peculiarem.

Pontinæ paludis exhalationes dimittuntur ad interjectos montes Albanos, & Tusculanos.

Auster, Euronotus, & Africus cur infensi.

XVI. Deinde nobis infensi quoque sunt Auster, & laterales duo venti, nempe Euronotus, atque Africus, quippe qui ab æstuosis Africæ locis venientes, nullo montis obstaculo intercipiuntur. Quinimo, cum à natu majoribus acceperimus, ingentem sylvam juxta maris litus consitam, quæ olim Romanum agrum à ventis hisce meridionalibus magna ex parte tuebatur, jussu Gregorii XIII. rem frumentariam augendi causâ, excisam fuisse; propterea arbitramur, interdum tantò quidem pejori flamine hosce ventos humilibus agri locis incumbere, quanto liberiùs ab Ostiensibus, Portuensibusque paludibus, atque ex universo Latino litore inquinamenta agricolis non parum infensa, solent advehere.

Hæc

XVII. Hæc verò minuta corpora, quæ à meridionali plaga ventorum vi ad Urbem usque advolant, aliqua irritandi primùm, deinceps erodendi etiam facultate prædita esse, apertè docemur ab ipsismet ædificiis, quæ, cum inveterascunt, adversa ejusmodi ventis facie, non leves corrosionis notas lateritiis, lapideisque parietibus passim contrahunt, exhibentque. Ita arboribus quoque, ut Plinius [q] advertit, in meridiem spectantibus, *semper ante decidunt folia*.

Erodendi facultate prædita sunt minuta corpora, quæ à meridionalibus ventis asportantur.

[q] N. H. lib. 17. cap. 4.

Austrum

Auſtrum lenem, ac ſereno cælo flantem, Romæ etiam plerunque utilem, ac ſalutarem; vebementem verò, ac turbidum eſſe inſalubrem; ſemper tamen, æſtate præſertim, pernicioſum, cum per vicina paluſtria, ac cœnoſa loca tranſierit.

CAP. IV.

Auſter non ſemper noxius.

QUANQUAM Auſtrum Romanis, quemadmodum penè omnibus Europeis, incommodum afferre certum habuerim, nihilominus tamen, cum attento animo diverſos, immo contrarios hujus venti effectus aliquando revolverim; jam mihi viſum eſt (veritatem quippe unicè quæro) cum diſtinctione eſſe procedendum. Etenim Auſter vel ſereno, tranquilloque cœlo leniſſimus eſt, vel nubilo, denſoque aëre furit, ac debacchatur.

Diſtinctio advertenda.

Lenis Auſter ſereno cælo ſalubris eſt.

II. Si primo modo flaverit, quod Romæ à verno æquinoctio ad autumnale ſæpe contingit, adeo civibus non eſt noxius, ut ſit potius ſummopere utilis; hic ſiquidem ventus, quemadmodum

dum in frugibus, arboribusque florum eruptionem [a], aut austerorum fructuum maturitatem citissimè promovet; ita nostris corporibus, liberiori etiam transpiratione, mirè blanditur. Dulce enim sulphur, quod à Zona torrida cum Austris defertur, leniter ingeritur, laxatque tam solida, quàm fluida viventium machinas constituentia. Unde crises in ægrotantibus per sudorem, hæmorrhagiam, & potissimum per anacatharsim (quæ Aquilone obtinente subsistunt) ab eodem benigniter flante Austro sæpissimè promoveri observamus. Itaque Urbs, quo meridionalibus excipiendis ventis pronior esse videtur, eò sanè, siquidem placidi, serenoque cœlo flaverint, majus accipit emolumentum.

[a] Consule Verulamium ubi supra n. 22. qui palmites vitium ab Austri parte erumpere, atque eo spectare narrat.

Ratio.

III. E' contrario nubilus, ac vehemens Auster, quem valdè humidum, atque æstuosum experimur, æstate præsertim, & autumni principio, semper aliquid noxii afflare suevit, quod nostra, si quomodolibet impura inveniat fluida, eâdem planè facilitate solet exagitare, quâ vinum, aliaque mixta liquida, non satis defecata confundit, ac turbat. De qua sanè Austri specie scriptum nobis reliquit Hippocrates [b] *Austri auditum hebetant, caliginem visui offundunt, caput gravant, tarditatem, & languorem inducunt*. Cum enim hujusmodi flamina sales acres, impuro admixtos sulphuri ad nos adducant, nil mirum, si hæc

Auster nubilus, & vehemens insalubris est, & cur.

[b] 3. aph. 5.

si hæc, fluidis nostris sese immiscendo, ac solida penetrando, turbas excitent in utrisque.

Ejusmodi insalubritas aeri vitium non affert, nisi ex sordescentibus aquis, aliisque corruptis corporibus.

IV. Sed hæc ab Austro illata mala ejusmodi non sunt, ut inde peculiarem perniciem nobis afferri, damnatumque præ aliis reddi Romanum aërem demonstrent, nisi cum alicubi turbidas aquas, vel solum cadaveribus, aliisque corruptis, veneficisque corporibus inquinatum non procul Urbe inveniant, agitentque.

Perspicua ratio.

V. Porro si labes, qualis vulgò reputatur, per Austrum à mediterraneo, marique proximis paludibus ad Romanos usque colles adduceretur, ea certè multò major illis Latii civitatibus inspergi deberet, quæ mare propiùs, quàm Urbs positæ sunt, quas inter numerantur Albanum, cæteraque finitima oppida, Arx scilicet Gandulphi, Aricia, & Cynthianum; & quidem eò magis, quò Auster non à sublimibus ad ima, quemadmodum Boreas, cogendo corpora; verùm ab imis, rarefaciendo, ad sublimia feratur. Qua sanè ratione quidquid per hunc ventum à maris litore everritur, in proximiores illos colles, ad eorundem aërem inquinandum, elevaretur. Sed hujusmodi loca clementis omnino cœli esse plenissimè demonstrat magnus, qui illuc Romanorum civium numerus, relaxandi animi, refocillandique corporis gratiâ, medio etiam autumno, tutissimè confluit. Modò tamen circa illa oppida nullæ

læ ſint aquæ paluſtres, quæ, cum ante noſtram ætatem illic extiterint, infamem aërem iis etiam ſaluberrimis locis, Auſtro præſertim ſpirante, reddebant. Auſter igitur, qui per paludes mari proximas, arenoſumque litus tranſit, non maligna effluvia, ut vulgus putat, Romam uſque ſecum aſportat, ſed terreſtri ipſo in itinere, interjectis etiam collibus, paulatim dimittit. Habent enim certam, ac determinatam delationis ſphæram miasmata, quæ ex cœnoſis aquis traducuntur, ut alibi fusè demonſtravimus.

Miasmata certam habent delationis ſphæram.

VI. Auſter, lateralesque venti præcipuam utique perniciem ad nos advehunt, cum ex vicino paluſtri ſolo abſterſam luem nihil imminutam, aut debilitatam Romano aëri immiſcent. Exindè ultro fatemur, quondam, poſt illatas nimirum clades à Gothis, Longobardis, Saracenis, aliiſque, Auſtrales ventos non Latio ſolùm, ſed ipſi etiam Urbi magis, quàm noſtro ævo, noxios extitiſſe; ſcilicet quia tunc temporis multa, cum intra, tum prope mœnia uda loca patebant. Quo ſanè ſenſu Verulamii [c] ſententia accipienda eſſe videtur, dum ſcribit: *flante Auſtro peſtilentes morbos graſſari*: quod multò prius adverterat Celſus [d], cum peſtilentiam ab Auſtro voluit excitari.

Auſter, ejuſque laterales venti à paluſtri ſolo labem advehunt.

c Loc.cit. n.25.

d Lib.1.cap.10.

VII. Verumenimvero, cum noſtro ævo ſtagna, & paludes circa Urbem majori ex parte exic-

Abſterſo ſolo nihil ferè ab iiſdem ventis metuendum.

cata cernantur, longiusque semper, ob aggestam à Tiberi terram, litus maris promotum sit; ideo Auster, etiamsi vehemens flaverit, civibus tamen nostris, quos nimirum sanos, cautèque viventes invenerit, nihil prope in universum nocere solet; cæteroqui magnoperè nociturus, si quando, ob Magistratuum incuriam, vel ipsæ cloacæ ab antiquo cœno, vel viæ à corruptis immunditiis, vel vineæ, atque horti, juxta Urbis muros locati, ab aquis, & multis, & diu per æstatem stagnantibus, nequaquam vindicarentur.

e Lib. 1. de Vic. Rom. cap. 1.

Petronii sententia improbatur.

VIII. Propterea mihi vel invito dissentiendum est ab Alexandro Petronio [e], qui nonnullas Urbis regiones, idcirco duntaxat insalubritatis damnavit, quòd ventos meridionales facilè excipiant, ac foveant. Exemplum præ reliquis adducit Vallem hortorum, quæ sua ætate pertinebat ab Ecclesia Divi Andreæ, (quæ ideo vulgò dicitur *delle Fratte*, quia, cum primùm excitata fuit, multæ ibidem hortorum sepes fuerant) ac radice montis Pincii usque ad portam Flaminiam, de qua subdit: *flante per Urbem diu Libe, vel Austro, plures ægros in his vicis, quàm in plurimis Romæ locis reperiri*. Cum tamen eadem regio nostro ævo, novis extructis ædificiis, exiccatoque solo, non amplius antiquâ aëris censurâ laboret; quanquam eosdem nunc, quos olim, meridionales ventos excipiat, atque detineat. Non tamen infi-

inficior angulum radicis hujus collis, communiter *Orto di Napoli* appellatum, ubi adhuc olera feruntur, irriganturque, propter udam, cœnosamque tellurem æstate, atque autumno ab advenis, inclementiæ suspicione, non immeritò vitari.

Austri insalubritas solis tribuenda lethiferis paludum particulis.

IX. Sed, ut quæ jam innuimus, enucleatiùs repetamus, & clariùs. Libes, atque Auster pestilentibus etiam morbis occasionem præbere possunt, si, per propinquam paludem transeuntes, lethiferas illinc particulas, nullis obstantibus aut sylvis, aut collibus, de una Urbis regione in alteram deferant, vel propter inductam duntaxat in cœnosis aquis, aut corruptis quibusvis corporibus fermentationem quaquaversum diffundant. Unde Petronii tempore inclementia aëris ibi loci non ventis, sed stagnantibus laticibus tribuenda erat; quod sanè neque ignotum, neque neglectum fuit aliquibus illius ævi Physicis; cum idemmet [f] fateatur: ***quamplurimos Medicos noxium aerem Vallis hortorum, non Africo, non Austro, sed aquæ de Fonte trivio illuc effusæ, ibique mox stagnanti, ac limo quamplurimo ibidem existenti acceptum retulisse***: cui tamen ipse sententiæ minimè adhæsit.

[f] Loc.cit.cap.3.

Confirmatur ulterius.

X. Tandem, ut novis experimentis nostram rursus confirmemus hypothesim, decem jam decursu annorum, quibus jussu, ac vigilantia San-

Vigilantia SS. D.N. CLEMENTIS XI.

ctiſſimi Pontificis, me quoque pro meo munere ſuggerente) viæ, cloacæ, foſſæ, aliaque id genus loca in regionibus Urbis frequentatis, quàm diligentiſſimè everſa, & purgata ſunt; quanquam ſæpe hujusmodi auſtrinæ conſtitutiones pertinaciter, validèque recurrerint; tamen nec unquam, nec usquam malignas febres in Romanos cives, atque incolas, populariter inductas fuiſſe obſervavimus. Nimirum quia, cum ſummo nunc ſtudio incumbamus, ne alicubi prope, vel intra Urbem multitudo aquarum colligatur, & corrumpatur, morbida effluvia, quæ per Auſtrum ab Africa, atque ab Oſtienſibus, aliiſque procul Urbe poſitis paludibus deferuntur, ad nos tam longo itinere adeo imminutá, atque hebetata, ut nihil ſint nocitura, perveniunt, nec alia corpuſcula, valetudini adverſa, proximè inveniunt, quæ everrant, ſecumque in Urbis frequentiam adducant.

Auſtris vehementibus diu flantibus ſporadici morbi graſſantur.

XI. Illud ultro fatemur ab æſtivo, diuque flante Auſtro, etiam citra paludum præſentiam, ſporadicos morbos interdum inferri, nempe febres acutas, ac tertianas, capitis gravitates, ac vertigines; quinimo in iis, in quibus concurrit teterrimus humorum apparatus cum internorum vaſorum imbecillitate, atque incœpta eroſione (quemadmodum in cæteris regionibus) ſubitaneas quoque neces induci, ut ſub annis 1705. & 1706. non ſine luctu vidimus, atque noſtris ſuper hoc argu-

argumento [g] editis commentariis luculenter demonstravimus. Verum, Superis laudes, pestilentiales febres horum decursu annorum, nunquam ab Austro epidemicè grassatæ sunt.

[g] Lib.2.de mortib.subit. cap.2.

Pestilentiales nunquam, nisi ob stagnantes aquas.

XII. Contra verò, cum anno 1695. fossa Hadrianicæ arcis, & cloaca magna Civitatis Leoninæ multo cœno scaterent; statim atque per æstatem Auster flare cœpit, pestilentiales febres in incolas illius regionis desævierunt.

Recenti eventu confirmatur.

XIII. Itaque monendi sunt posteri, ut tam diversos, immo penè contrarios Austri effectus intra Urbem servantes, sedulò animadvertant, ne potissimum aquæductuum, fossarum, cloacarum, uno verbo, aquarum curam ullo unquam tempore negligant.

Monitum Romanis incolis, & magistratibus inculcandum.

XIV. Postremò illud quoque Romanis curæ esse oportebit, ut æstivo præsertim tempore caveant, ne rustici lucro inhiantes, vel intra, vel prope Urbem, præsertim ab ortu, ac meridie ad occasum usque, comburant herbam *Kali*, vulgò *Riscoli*, cujus ex cinere vitrum conflatur; illius enim halitus acres, sulphurei, atque erodentes, flante potissimùm iis ex regionibus vento, per aërem delati, atque in pulmones incolarum facilè influentes, non exiguam labem afferunt. Quod cum SS. Pater providè intellexisset, legibus, pœnisque propositis, ne in posterum publicæ incolumitati ea lucri aviditas infensa esset, graviter interdixit.

Herbæ Kali *fumus Romanis valdè noxius.*

Incon-

Inconſtantiam aeris, quæ Romæ à facili contrariorum ventorum aditu proficiſcitur, neque magnam eſſe, neque noſtris incolis infeſtam, ſed potius formandis eorundem corporibus, animisque ſummopere utilem.

CAP. V.

QUANQUAM longiùs forſitan præcedenti capite progreſſi ſumus, fallente nos utilitate ſcientiæ ventorum; ea tamen nunc prætereunda nobis minimè videtur animadverſio; quam cap. 3. non excitavimus; ſcilicet admodum crebram eſſe Romæ ipſius aëris in contrarias intemperies mutationem, ut idcirco ſint, qui aſſerant, nonnullos advenas conqueri, uno ſæpe, eodemque autumni die hìc omnes vigere anni tempeſtates. Hanc verò frequentem atmoſphæræ mutationem ex iis, quæ hucuſque de Romanis ventis dicta ſunt, non aliunde, quàm ex facillimo in Urbem flaminibus omnibus aditu pendere, quisque per ſeipſum cognoſcere poterit.

De Romani aeris inconſtantia queruntur nonnulli.

At

II. At enimverò isthæc Romani cœli inconstantia, quam nimis exaggerat, atque in crimen trahit insalubritatis ipse Donus [a], non certè magna est, ac diuturna, ut improbari queat. Nam incolæ, si talis esset, eam proculdubio sine valetudinis detrimento, quod abest omnino, ferre non possent.

[a] Lib. cit. pag. 106.

Non est tanta, ac tam diuturna, ut damnari queat.

III. Scio ab Hippocrate [b] illas damnari regiones, in quibus tempora magnoperè simul, & creberrimè mutantur. Sed aëris inæqualitas in Urbe lenis est, ac mitis, qualem profectò collium, & planorum genio congruere idem Cous [c] asserit, qui comparando Asiaticos, suapte naturâ valde timidos, molles, & bellicarum rerum planè imperitos, cum Europeis magnanimis, ac bellicosis, omnem diversarum adeò, quinimo contrariarum affectionum causam refundit in earum regionum contraria cœli temperamenta. Etenim in Asia, ubi venti perpetuò ferè silent, ipsa anni tempora magnas mutationes non admittunt. Secus verò, cum in Europa propter crebrum ventorum recursum cœli temperies frequenter mutetur, ideo fit, ut Europeorum mentes ad peregrinas opiniones jugiter excitentur, nec à variis temporum vicibus sinantur quiescere.

[b] 2.acutorum,& lib. de aer.locis, & aquis.

[c] Loc. cit. de aer.loc. & aqu.

Cur Asiatici molles, Europei verò fortes, & sapientes.

IV. Et quidem quot, quantas, & quàm incredibiles mutationes, intra naturæ tamen tolerantiam, subeant liquida, ac solida nostri corporis

Ventorum diversitas firmandis corporibus utilis.

ris propter diversos, immo successivè contrarios ventorum impetus, ac propter variam corpusculorum mixturam, quæ cum ventis defertur, iis clarè innotescit, quos non latent innumeræ planè permutationes, quæ ab appulsu diversorum ventorum excitantur tam in quibusvis heterogeneis liquidis, quàm in solidis membranaceis, puta fidium nervis, coriaceis omnibus, & præsertim in arboribus, quæ eò altiùs radices in terram immittunt, & validiorem corticem, firmiusque universum fibrarum, vasculorumque genus acquirunt, quo sæpius moderatis ventis agitantur. Quod & sapienter, & appositè advertit Seneca [d]: *non est arbor solida, nec fortis, nisi in quam frequens ventus incursat; ipsâ enim vexatione constringitur, & radices certiùs figit: fragiles sunt, quæ in depressa valle creverunt.*

[d] De provid. cap. 2.

Et quare.

V. Hæ autem commotiones longè faciliùs, quàm in expositis corporibus inducuntur in sanguine, & spiritibus, quippe qui sunt liquida magis composita, vasisque, non quidem vitreis, sed pelliceis, atque undique perviis concluduntur; itemque solida magis ductilia, delicata, & mollia apud homines occurrunt, quàm sint brutorum coria, aut arborum fibræ. Non est igitur dubitandum, quin, cum humana corpora lenibus aëris, ac ventorum mutationibus assueverint, nihil planè incommodi, multum verò roboris ex iisdem

dem ſunt deductura. Muſculares enim, ac membranaceæ partes per aëris motum firmantur, validumque tonum adipiſcuntur, & quæ in ea cerebri parte, ubi mentis ſedes eſt, excitantur ideæ, imaginesque, ſublimiores certè, atque excelſiores effinguntur, evectis ſæpe, leniterque pulſis à commoto aëre ſpiritibus, quàm eodem, ſilentibus ventis, plerunque torpeſcente. Unde meritò Hippocrates [e]: *Sapientiam cerebro ab ipſo aere exhiberi*, tradidit. Atque hinc planè ortum arbitror, ut exteræ nationes ipſos olim Romanos (ſcilicet cum iis opportuna non deficiebat inſtitutio) corpore pariter, animoque validos, & propterea omnia cum ratione audentes, timori ſimul, atque admirationi habuerint.

Mentis etiam perceptionibus opportuna.

[e] Lib. de morbo ſac. n. 17.

Ab aere ſapientia cerebro exhibetur ex Hippocrate.

VI. Sed ventorum tractatione perfuncti, qui majori ex parte ſalubres Romæ flant, ad inquirendum qualitates urbanarum aquarum tranſeamus.

De Aquis in genere, quarum nullas in Urbe noxias, sed plerasque omnino salubres demonstrandum proponitur.

CAP. VI.

Aqua exploranda aëris naturæ maximè conducit.

AQuæ tractatio est maxima omnium earum rerum, quæ aëris præsertim explorandæ naturæ conducunt; aër enim, si non est ipsa penitùs aqua, per vim ignis, & spiritus resoluta, ac rarefacta, ut Dornæus [a], aliique [b] Chymicorum, ab Æolipilis admoniti existimarunt, certè se prodit infinitum penè receptaculum, atque immensa quasi spongia minutissimorum corporum, quæ à terraqueo orbe perenni tum extrinseco, tum intrinseco nisu elevantur. Meritò idcirco tanquam physiologicum axioma reputamus: *Ubi bonæ sunt aquæ, ibi bonus, ubi malæ, malus itidem est aer*. Hæc namque fluida plurimum invicem juvantur, læduntur que. Cum itaque nostra ætate Urbem à lacunis, ac paludibus, veluti à fœdo, sordidoque propriæ atmosphæræ inquinamento, Summorum beneficio Pontificum, vindicatam cernamus, & gratulemur, proximè de-

[a] Apud Theat. Chym. vol. 1. pag. 355. & 373.

[b] Vide Renatum des Cartes Meteor. cap. 4. ubi de istis Æolipilis agit.

Aer immensa veluti spongia.

demonstrandum videtur, aquas, quæ vel sponte nascuntur, vel Romam advectæ suos per alveos, & canales liberè excurrunt, inter salubres recenseri.

II. Facit porro, ut studiosiùs de Romanis aquis agamus, quoniam ipsæ ad salubritatem, aut insalubritatem locorum eò potissimum nomine conspirant, quod bibentibus prodesse, vel obesse solent. Unde Rasis [c] prudenter asseruit: *nihil esse, præter aeris puritatem, magis pertinens ad sanitatem, quàm aquarum salubritatem*, quâ sanè ratione plura memorare possem loca, quæ, cum prius ferè deserta fuissent, dulcibus postea, probatisque inductis aquis, frequentata magis, ac salubriora reddita sunt.

[c] Lib. 1. de Reg. Princ. cap. 2.

Aquarum salubritas post aeris puritatem maximè ad sanitatem pertinet.

De signis, quibus dulcium aquarum salubritas, aut insalubritas dignoscitur.

C A P. VII.

Vulgaria quædam signa bonitatis aquæ incerta sunt.

NON est dubium, quin vitæ, atque incolumitatis civium, & advenarum maximè intersit novisse, quænam in potum adhibitæ, salubres, quænam verò insalubres in unaquaque urbe sint aquæ. Pleraque autem signa, quæ passim in argumentum bonitatis, vel malitiæ aquarum afferuntur, incertissima sunt, & in aquas salubres, & insalubres perinde cadunt. Nam primùm, quod ad levitatem attinet, nos arbitramur, leviores non semper esse meliores; cum interdum minor aquæ gravitas à miscela corporum, aquâ leviorum, sed insalubrium, puta impuri sulphuris, aliarumque fortè particularum ad perniciem trahi possit, ut proinde iisdem ex caussis noxia sit aqua, quibus fit levior; ut nos in lympha ex lacu Sabbatino deducta videmus, quæ omnium fontium, qui in Urbe sunt, levissima est, sed sine ulla dubitatione minus salubris. Plinium nihil moramur, qui propterea negaverat de

Non semper melior est, quæ levior.

Plinii hallucinatio de levitate aquarum.

de aquis judicium ex ſtatera fieri poſſe: *quod perrarum ſit, ut levior ſit aliqua*. Nos enim diverſam gravitatem diverſis in aquis, ex varia cum iisdem admixtione, ac proportione corporum ortam, juxta Archimedis præcepta, per immerſam phialam intra ſingulas aquas, quarum gravitatem expendere cupiebamus, facilè, & frequenter deprehendimus.

II. Similiter indicium illud ab Hippocrate [a] multis locis Medicorum animis inculcatum, leviſſimam nempe eſſe, ac propterea optimam aquam, quæ citò calet, & citò refrigeratur, non rarò fallaciſſimum experientiâ revincitur: ejusmodi enim latices, ut ut particulis, calori, ac frigori quoquo modo ſubſervientibus, redundent; nonnunquam tamen principio penè venefico, unde planè noxiæ hominibus evadant, affici poſſunt.

[a] V. aph. 26. 2. epid. ſec. 2. & de aer. loc. & aqu.

Quæ cito caleſit, & frigeſcit, non continuò laudanda.

III. Quod à pelluciditate, ac perſpicuitate aquarum ſumitur ſalubritatis indicium, eâdem incertitudine laborat. Nam aquæ interdum ſunt aëri quam ſimillimæ, & tamen inſalubres; tenuitatem ſcilicet ex motu, ac rotatione, per quam feces ſuas partim attenuant, partim deponunt; morbidam verò qualitatem ex intermixtis adhuc noxiis principiis deducentes. Fac enim Nucerino latici arſenicum infuſum fuiſſe: quæ non tenuitas, quæ non perſpicuitas in eodem luceret? Nulla tamen lympha magis venefica propinaretur.

A pelluciditate judicium fallax.

Unde

b De re rustica lib. 1. cap. 2.

Unde rectè monebat Palladius[b], quod *occultiorem noxam, externis in aqua ad speciem custoditis qualitatibus, tectior servare potest natura.*

c N. H. lib. 31. cap. 3.

IV. Non solùm igitur, Plinio[c] auctore, propositis olim à Medicis aquarum salubrium notis fidendum non esse censemus; verùm experientiâ etiam nobis compertum est, aquarum qualitates, externis sensibus obvias, potius earundem insalubritatem, quàm salubritatem ostendere, nec quæ laudantur à Scriptoribus signa aliâ ratione ad lymphæ bonitatem detegendam conspirare, quàm quod nobis quasi lenocinentur, ut ad illarum tentandum haustum fidentiùs accedamus, quas claras, perspicuas, inodoras, dulces, à pravis ventis protectas, minus graves, denique citò calentes, ac frigescentes observaverimus.

Signa enumerata qua ratione ad detegendam aquæ bonitatem conspirent.

V. Contra verò stagnantes, pigras, cœnosas, turbidas, malè olentes, amaras, salsas, aut acidas, statim nullo alio accedente experimento, dignoscimus, atque à mensis nostris arcemus.

Duo sunt certissima salubrium aquarum argumenta.

VI. Duo autem solummodo indicia, seu rationes, modosque agnovimus, quibus aquarum salubritas certò explorari potest; longum nimirum, innoxiumque usum, & chymicam analysim, per quam, nihil exotici ipsam aquæ compositionem ingredi, planè doceamur.

Diuturnus populi usus sine valetudinis detrimento.

VII. Primus quidem majorum exemplo pervulgatus est modus, qui ab usu desumitur, ut nul-

nullum certius, & quod nunquam fallit, bonitatis aquæ argumentum fit, si eam universus populus, absque ullo propriæ valetudinis incommodo, passim, ac liberè potaverit; mirumque propterea videri possit, vulgus, quod plerunque pessimus rerum Judex est, bonum, ac justissimum de aquarum salubritate æstimatorem produci: non enim multitudo ad fontem aliquem currit, nisi longâ experientiâ didicerit, nec majores, nec æquales suos illius usu sanitatis detrimento ullo affectos fuisse. Itaque firmissimum bonitatis aquarum testimonium à fama petendum est, quam excitant homines, cum eas bibunt aquas, quibus præsertim nec pondus in stomacho, nec murmur sentiunt in hypocondriis. Hinc idem subdit Palladius [d]: *Si venter, aut viscera, vel latera, vel renes nullo dolore, vel inflatione vexentur. Hæc, atque his similia, si apud incolas pro majori parte constare videris, nec de aere aliquid, nec de fontibus suspiceris.*

[d] Loc. cit.

VIII. Alter deinde explorandarum aquarum modus est ipsa spargyrica analysis, per quam unusquisque latex suas in partes resolvitur; unde constet, ex quibus verè componitur. Porrò certò scimus, aquam simplicem, quam Philosophi elementarem appellant (cujus fortasse usus cæteris deterior, & valetudini noxius esset) nusquam inveniri. Etenim unaquæque vel

Et Spargyrica analysis.

vel ſuâ ab origine, vel à locis, per quos tranſit, vel à continentibus, contingentibusque corporibus ſemper aliquid extranei, terrei potiſſimum, ac ſalini, rapit, ſibique admiſcet. Pro potu tamen ſalubris eſt ea, quæ quàm minimum alchalicæ terræ, & innoxii ſalis imbibit. Hæc verò cognoſcitur, cum aperto in vaſe ad ignem bulliens, vel gratum, vel ſaltem nullum odorem de ſe prodit, cum nec opaca ſit, nec turbida, nec tenax; tandem, cum poſtquam tota fuerit evaporata, in fundo, ſundique lateribus modicum ſedimentum relinquit, album, cinereum, vel etiam fuſcum, modò ſit ferè inſipidum, & inodorum, terra ſcilicet bolaris, vel ſimplex tartarum, cui grana aliquot terrei, vel nitroſi ſalis permixta ſint. E contrario autem, quæcunque inter bulliendum malè olet, turbida, vel opaca evadit; denique ſedimentum nigrum, acre, auſterum, graveolens, vel alio quovis modo ſenſibus ingratum, multâque copiâ deponit, hanc malam, & potando inſalubrem aquam reputato, quippe quæ vel nimiam terram, vel impurum ſulphur, vel noxios ſales, vel hæc omnia ſimul, citra congruam temperiem, ſibi admixta fuiſſe ſignificat, quæque in hominum viſcera, ſine magna noxa, infundi non poſſunt.

Quæ in chymico tentamine deprehendantur ſigna bonitatis, aut malitiæ aquarum.

Recen-

Recensentur species aquarum dulcium, quæ plus minus Romæ à salubritate commendantur; & primò agitur de aquis sponte nascentibus, quæ omnium maximè laudantur.

CAP. VIII.

IN Urbe Roma quatuor sunt genera aquarum dulcium, de quibus in præsenti sermo est.

Quatuor dulcium aquarum genera.

II. Primum sponte nascentium; secundum influentium per aquæductus; tertium fluvialium; postremum pluvialium. Atque hæ quidem lymphæ lectissimæ ferè omnes à Romanis salubriter bibuntur.

III. Quæ sponte intra Urbem scaturiunt, bifariam dividuntur; aliæ enim sunt fontanæ, aliæ puteales; utræque autem naturâ suâ, tanquam optimæ, nihil habent, propter quod Romani cœli salubritas non confirmetur.

IV. Porro quatuor hìc prostant (quantum nobis innotescit) laudati fontes nascentium aquarum, quæ nec deficiunt unquam, nec turbidæ evadunt: quæ tametsi paucæ videri possint,

Quot fontes aquarum sponte nascentium.

F bo-

bonitate tamen multis aliis, quæ ſcaturiunt in locis palam ſaluberrimis creditis, minimè cedunt; non enim noſtrâ modò, ſed priſcâ item ætate in potum utiliter adhibebantur. Undè Frontinus [a] iſtorum fontium (quibus fortè noſtrates etiam acidulas accenſuit) memoriam ab Urbe condita *cum ſanctitate cultam fuiſſe* refert; ſalubritatem namque vel ipſis ægris corporibus afferre credebantur.

[a] De aquæduct. Rom. in princ.

Eorum ſalubritas aſſeritur.

V. Ad hoc accedit non leve bonitatis aquarum argumentum, quod experientiâ compertum ſit, aquas iis ex fontibus hauſtas, atque illico vitreis in vaſis hermeticè clauſas, diù maritimis etiam navigationibus, incorruptas ſervari.

De Aqua Grilli dicta.

VI. Primus fons ad radicem Quirinalis inter ortum hybernum, & meridiem dulci, levique manat aqua, quæ, mutuato cognomine à Palatii, ubi reconditur, poſſeſſore, vulgò appellatur *Acqua del Grillo*, cujus tantus eſt apud noſtros ægros uſus, ut multi illam in Nucerianæ locum paſſim, utiliterque ſubſtituant.

In locum aquæ Nucerianæ paſſim ſubſtituitur.

De Aqua B. Felicis.

VII. Alter eſt fons in clivo pariter Quirinali;

li, adversâ ad occasum fronte, ubi olim Cœnobium erat FF. Cappuccinorum, undè aqua illa appellata est *Beati Felicis*, quæ utique bonitate vix cedit priori jam memoratæ. Etenim utriusque si non una, eademque, certè non admodum diversa vena existimatur; & sane amicus noster Lucas Antonius Portius [b] arbitratur, utrumque fontem deduci ex ductibus aquarum ex Quirinali percolatarum.

Non adversam a priori habet originem.

[b] De milit. in castr. sanit. tuenda parte 2. cap. 6. pag. 135.

De Aqua ad ripam Tiberis.

VIII. Tertius fons prostat sub specie rivuli, qui pluribus adhuc latentibus venis sua paupertate contentus fluit, exitque ad Tiberis ripam, quæ sub Janiculo Hetruriam terminat. Hinc ad æstivum Solis ortum excurrit, lapidis jactu à templo S. Spiritus in Saxia, cujus cum laude meminit laudatus aliàs Petronius [c].

E pluribus latentibus venis colligitur.

[c] Lib. 2. de vict. Roman. cap. 4. quem adeat, qui hujus aquæ cupit elogium.

De Aqua Sancti Damasi ad Vaticanum.

IX. Postremus ex Vaticano colle, sparsis olim de venis à S. Damaso [d] collectus, nunc intra Pontificias ædes ex Urbani VIII. qui marmoreum addidit ornamentum, munificentiâ fluit, cujus profectò bonitas, vel ipsis exteris sequenti

[d] Vide carmen 39. S. Damasi de font. Vatic. cum notis Sarazanii.

 appo-

appoſito ſub inſculptis apibus epigrammate demonſtratur;

Quid miraris apem, quæ mel de floribus haurit,
Si tibi mellitam gutture fundit aquam?

In uſum Familiæ Pontificiæ adhibetur.

Fons hic ad Solis ortum jugi, ac laudabili manat latice, qui Principis aulæ non ſufficit modò, ſed ſuperfluit.

Nullis aliis Romanis aquis ſalubritate concedunt.

X. Ejusmodi verò aquas aliis lymphis bonitate non cedere, quæ vel ex Tiberi, vel derivatis per aquæductus, vel defoſſis puteis, ac ciſternis, hauriuntur, evidenter demonſtrat frequentia populi, qui earundem ſalubritate allectus ad eas undequaque ſolet confluere. Neque alterum ab analyſi deſumptum probitatis argumentum iis in fontibus deſiderari, inferius enucleabimus.

Putea-

Puteales quoque aquas in Urbe salutares esse.

CAP. IX.

PUTEALES vulgo etiam, quod iis passim absque ullo valetudinis incommodo utitur, optimas esse cognovimus. Cum enim ipsæ à Tiberi lectissimam aquam ducente, majori ex parte transcolentur (semper enim cum ipso flumine librari solent) nonnisi tenues, atque innoxiæ esse possunt.

Innoxiæ sunt.

II. Quod autem putei Romæ putidas alicubi aquas contineant; malum hoc acceptum referendum est non lympharum venulis, quæ purissimæ ferè in universum sunt, sed modò corporibus facilè putrescentibus, quæ in puteos ipsos præcipitata sunt; modò nimiæ quieti earundem putealium aquarum; nam cum minus agitantur justo crassiores evadunt; modò tandem (quod frequenter accidit) aliquorum imperitiæ Architectorum, qui puteos cavant juxta latrinas, aut cloacas, quarum sepulta lues puras aquas contemerat; quam profectò causam idem quoque accusat in Romano victu exercitatissimus Alexan-

Quibus ex causis interdum puteales aquę damnentur.

der

a Loc. cit. cap. 1.

der Petronius [a]. Sed ejusmodi putealium lympharum vitium ab hoſpitibus facillimè vitari poteſt, cum vicinorum putei, & ubique per Urbem publici, ſaluberrimique fontes delicatè, ac molliter viventibus ſeſe offerant.

De aquis per aquæductus Romam advectis, ex quibus fons Trivii præfertur.

CAP. X.

Galenus Romanorum fontium aquas commendat.

b In 6. de morb. vulg. com. 4.

QUOD verò attinet ad aquas, quæ huc per canales advehuntur, modò ipſæ nusquam ſubſiſtant, ſed ad Tiberim continenter fluant, ſalutares eſſe tota docuit antiquitas, ac præſertim Galenus [b], qui faſſus eſt: *Romæ præter alia multa* (quæ vocat eximia) *fontium elegantiam, ac multitudinem eſſe admirabilem, eorum nullam fœtidam aquam, aut medicatam, ac turbidam, aut aſperam, crudamque effundere.* Sed & aquas Romæ noſtro ævo ſuperſtites pluribus commendarunt Andreas Baccius [c], & Alexander Petronius [d].

c Lib. 7. de Ther. cap. 4.

d Cit. lib. ferè per tot.

DE

De Aqua Salonia, seu Trivii.

II. Porro has inter, quæ de Salonia vena uberrimè in Trivium fluit, omnium maximè celebranda succurrit; quippe quæ usu adeo commendatur, ut præter publicos fontes, huc illuc per Urbem à Trivio derivatos, nulla ferè nobilium familia nunc inveniatur, cujus domus in Urbis planicie locata, eandem ad potus usum magno etiam sumptu non deducat: hæc enim nullo tartaro suos canales obstruit; dulcis, levis, facilè permeabilis, &, ut loquitur Cassiodorus [e], aërem serenum purissimè labens mentitur.

Ejus usus frequentissimus.

[e] Lib. 7. var. 6.

De Aqua Felici ad Diocletiani thermas.

III. Aqua, quam in altas Exquilias, Quirinalem, & Cœlium montem deduxit Sixtus V. ac *Felicem* suo de nomine vocari jussit; licet multùm salubritate cedat Saloniæ, coquendis tamen carnibus, aliisque domesticis, ruralibusque usibus est admodum opportuna. Quanquam illa, quæ postea magnis ex fontibus prope Diocletiani thermas per Urbem derivatur, suos, quacunque fluit, tubulos, & canales progressu temporis tartaro obducat.

In quos usus opportuna.

De

De Aqua Sabbatina in summo Janiculo.

In quos item Sabbatina.

IV. Similiter aqua Trajana, ſeu Sabbatina, quæ tam uberi copia aliis admixta ſub nomine *Aquæ Paulæ* cis Tiberim ad ſummum Janiculum à Paulo V. elapſo proximè ſeculo reducta fuit, eodem cum moderamine venit laudanda. Hæc enim, quanquam & ipſa Trivio fonte ignobilior ſit (unde olim vix in alios uſus, quàm in Naumachiæ, verſandisque molis adhibebatur) maximum tamen emolumentum noſtrâ ætate transtiberinis regionibus ad civilia etiam opera præbere ſolet: cum interim tum innumerabiles putei, tum duo juges, & ſaluberrimi fontes, alter ad ripam Tiberis, alter ſub Vaticano colle, de quibus egimus, delicatis ventriculis ſufficiant.

De

De Aqua Tiberis in potum ſalubriter adhibita.

CAP. XI.

FLuvia deinceps Romæ eſt magni nominis Tiberina, quæ per ſex menſes in ciſternis probè purgata, à nonnullis noſtrâ etiam ætate, tanquam puriſſima, potatur ſalubriter. Nec ignoramus *ab Urbe condita ſpatio annorum CCCCXLI.* ut narrat Frontinus [a], *Romanos omnes latice ex Tiberi potiſſimùm hauſto contentos fuiſſe*. Et quanquam poſtea, introducto thermarum uſu, auctâque exinde cloacarum illuvie, Strabone teſte, utpote nimium inquinata, dimiſſa fuerit; ſublatâ tamen thermarum frequentiâ, & aquarum ductibus dirutis, cum ſpatio ſeptingentorum poſtea annorum ad Tiberinarum potum reditum fuerit, ut Baccius [b] advertit; nullus unquam è Scriptoribus, aut Medicis eas in potibus condemnavit. Quinimo legimus non ſolùm Clementem VII. ut refert idem Baccius [c], illâ uſum fuiſſe, ſed & Paulum III. [d] hanc omnibus urbanis aquis præpoſuiſſe; ut idcirco illam & Lauretum, & Bononiam, & Nicæam ſecum juſſerit aſpor-

Salubriter à nonnullis potatur.

[a] Loc. ſup. cit. de aqu. duct.

[b] Lib. 1. de ther. cap. 9.

[c] Loc. mox cit.

[d] Apud Petron. de Vict. Rom. lib. 2. cap. 5.

Paulus III. eandem cunctis prætulit.

asportari. Pontifex quidem, qui summo rerum usu, summâque prudentiâ præditus inter gravissimas Apostolici ministerii curas, longam, atque incolumem senectutem exegit. Atque inter eos, qui nunc etiam illâ passim utuntur, connumerandi sunt Patres tum Discalceati S. Theresiæ cis Tiberim, tum Oratorii S. Philippi Nerii, quibus postremis curandis olim incumbebamus. Porrò Tiberina in aqua condimenti locum obtinent tot minerales, quæ in sinum ejus confluunt, ut rectè advertit Baccius [e]: quo fit, ut aqua Tiberis defecata integrum seculum incorrupta servetur, quemadmodum asseruit Matthiolus, atque etiam Cardanus.

[e] Loc. sup. cit. cap. 10. pag. 18.

II. De aqua Crabra, quam *Marianam* appellant, scribere supersedemus, cum per loca adhuc inculta, atque inhospita plus nocens, quàm utilis (præterquam versandis molis, & irrigandis hortis) tacitè ad flumen excurrat.

De

De Ciſternarum aquis, & cur Romæ non ſint admodum in uſu.

CAP. XII.

SUPEREST, ut aliquid etiam dicamus de aquis pluvialibus. Quanquam verò has Hippocrates [a], modò non ſint procelloſæ, ſed ab æthere cum tonitru æſtate cadant [b], horæas propterea dictas, reliquis prætuliſſe viſus ſit; cum Sol ſimpliciores, minuſque graves aquæ particulas ſurſum urgeat, ac nitroſis ſalibus immiſceat, eâque ratione Vitruvius [c] pluvialem aquam cæteris antepoſuerit: attamen hujuſmodi ciſternarum latices Romæ non ſunt admodum in uſu, & præter PP. Jeſuitas apud S. Andream in Quirinali, alioſque Cœnobitas eodem in colle hoſpitantes, invenies paucos, qui eos potent; cujus ratio non alia, meo quidem judicio, eſſe poteſt, quàm quod magna hìc lectiſſimorum fontium, puteorumque copia ubique ſuppetit, atque redundat. Accedit etiam, quod ingens, atque aſſiduum ſtudium impendendum eſt, ut pluviales aquæ ab iis vindicentur ſordibus, quæ non occurrunt duntaxat ſub

a De aer. loc. & aqu. n.16.

b 4. in 6. epidem.

Quandonam, & qua ratione aquas pluvias cæteris anteponendas cēſuerit Hippocrates.

c Lib.8. Archit. cap.2.

Cur earum uſus apud Romanos infrequens.

forma peregrinorum salium, & impuri sulphuris, sed sunt quoque ovula insectorum, & vegetabilium à tectis, terrâque, imbribus abrepta, tunc demum animanda, cum humido leniuntur. Nec sanè homines, præterquam necessitate adducti, longos labores, ac diuturna studia subire consueverunt. Legendus Lucas Antonius Portius [d], qui sub puteorum nomine cisternas etiam intelligit, modumque tradit, quo apud Venetos pluvia per arenam ritè percolatur.

[d] De Milit. in Cast. sanit. tuen. par. 2. cap. 6. pagin. 130.

II. Sed hæc, quæ de Romanis aquis in universum diximus, experientiâ ipsâ ab omnibus tum incolis, tum advenis clarè possunt comprobari; ut illud jure plus adhuc miremur, nonnullos cœlum hoc vel propter insalubres aquas calumniari.

Analyſis ad ignem facta, una cum reſpectiva gravitate Romanarum aquarum.

CAP. XIII.

SED, ne deſit Lectoribus nova utilitatis, aut curioſitatis materia, ſubnectemus hìc nonnulla experimenta, quæ ad ſingularum Urbis aquarum tum craſes, tum pondera deprehendenda tentavimus; ita enim bibentium ſecuritati, & nimiæ quorundam diligentiæ conſultum fore ſperamus.

II. Verùm antequam, quæ in unoquoque latice animadverſa ſunt, oſtendam, dicendum eſt, nequaquam omnia tentamina (quæ in ſingulis multa fuerunt) ad eandem omnino rationem, adamuſſim rediiſſe. Etenim unam, eandemque, exempli causâ, Felicem aquam non variis modò tempeſtatibus, ſed eâdem quoque hebdomade hauſtam, eodemque ignis gradu iterum, & ſæpius exploratam, ferè ſemper aliquantò diverſam quantitatem, qualitatemque, ſapore, & colore ſedimenti depoſuiſſe obſervavimus. Quod nimirum, cum reſidentia ipſi aquarum elemen-

Advertendum pro varietate, quæ in experimentis repetendis incidere ſolet.

mento non ſit adnata, ſed aliunde, vel ex terræ ductibus, & meatibus, vel alveis, atque etiam ab aëre, ventis, igneque admixta veniat; profectò illius vel moles, vel natura, & conditio longè diverſa, pro temporum, locorum, modique experiundi diſcrimine, poteſt incurrere, quæ deſcriptam diverſitatem efficiat; quam certè nemo in una, eâdemque macrocoſmi aquâ, diſtinctis diebus hauſtâ, mirabitur, qui diligenter adverterit, unum, eundemque, per microcosmi vaſa fluentem ſanguinem, etiamſi unâ, eâdemque horâ in plures cyathos effundatur, multâ tamen diſſimilitudine plerunque variari; ita ut vix una portio, mole, pondere, colore, & conſiſtentiâ grumi, aut quantitate, colore, & ſapore ſeroſitatis, alteri penitus ſimilis occurrat.

Traduntur diſcriminis gradus, qui frequentiores deprehenſi ſunt.

III. Quoniam verò infiniti propemodum, ac ſupervacui operis eſſet ſingulos diſcriminis gradus deſcribere, ac referre, quos noſtris in conatibus advertimus; eas tantummodo obſervationes dabimus, quæ in Romanis aquis conſtantiores, ac frequentiores nobis obtigerunt, quæque ad earum indolem, ac ſalubritatem definiendam, & confirmandam ſufficiunt; tum curioſis aquarum exploratoribus non injucundas futuras eſſe confidimus.

IV. Ut nihil autem in analyticis hiſce tentaminibus inobſervatum ſupereſſet, certam aquarum

rum singularum mensuram, vitreis cucurbitis seorsim exceptam, per arenæ, ut ajunt, balneum ad eundem ignis gradum leniter commoveri potius, quàm ebullire curavimus; ita enim tria præcipuè explorata sunt. I. quem odorem inter evaporandum efflaret. II. an eandem perspicuitatem, ac colorem retineret. III. cujus plus, minus naturæ, & quâ proportione depositum in vitro corpus subsideret; quod sanè, cum nemo ignoret esse mixturam elementaris terræ, tartari, ac diversorum salium, & quandoque etiam sulphuris, satis putavimus, si una cum Illustrissimo Francisco Blanchino, ab honore Pontificii Cubiculi, ac diligentissimo naturæ investigatore, non linguâ solùm, sed oculis, microscopio etiam armatis, tandemque variis, qua acidis, qua alchalicis salibus intimius scrutaremur. Nos enim piguit inutilis laboris, qui singulis elixiviandis nostrarum aquarum sedimentis, ut particulares sales separentur, impendi debet. Nam cum aquæ hujusmodi dulces, ac potabiles sint, non verò minerales; adeo exiguam salium molem secum ferunt, ut magnam sedimentorum copiam habere debeamus, unde modicum salis possimus elicere, quos cæteroquin non simplices, ac primordiales extrahendos, sed aggregatos, ac veluti androgynos, immo ab igne deformatos arbitramur. Incipiendo itaque ab aquis in Urbe nascentibus, exhibetur

Tria potissimum per analysim aquarum explorata sunt.

Ana-

I.

ANALYSIS

AQUÆ FONTIS, SEU RIVULI FLUENTIS AD RIPAM TIBERIS.

Ordo experimenti.

V. Hauſtas, ac decantatas lib. XII. hujus aquæ menſe Auguſto incluſimus cucurbitæ, & lento igne evaporari curavimus. Vix tertia pars abſque ullo odoris ſenſu in auras effluxerat, cum albeſcentem membranulam, in ejusdem ſuperficie adglutinatam conſpeximus. Hæc oleoſæ quaſi naturæ, poſtquam univerſum fluidum abſumptum fuit, cum reliquo ſedimento cucurbitæ parietibus adhæſit. Color verò aquæ prope finem evaporationis ad dilutiorem albedinem accedebat; & ſapor quandam lactis ſuavitatem reddere videbatur. Terra autem (oleoſis quippe, volatilibusque aliquot particulis implicita) illico nonnihil odoris ſulphurei retinebat, olfactum leniter, nec inſuaviter percellentis; ſed ulteriori exiccatione penitus inodora evaſit. Sedimentum, vitro adhuc hærens (hæſerat autem tenaciter) referebat orbiculares lamellas tartari defecatioris: ſpathula verò diligenter abraſum, & microſcopio ſubjectum cineream maſſam, extenſæ farinaceæ ſubſtantiæ perſimilem, exhibuit. Pondus hujus tartari fuit circiter granorum XXX. qui, linguæ admotus, ſenſum occultæ acredinis ad amaritiem vergentis in-

intulit, quique affusis guttulis spiritus sulphuris lenem fermentationem statim concepit, elevatis bullulis, ad unum circiter temporis minutum perdurantibus. Sed non propterea spiritus de sua aciditate quidquam remisit. Nulla interim effervescentia in alia ejusdem sedimenti parte per admixtionem olei tartari inducta est.

Ductum inde argumentum salubritatis.

VI. Hæc porro tentamina nos apertè docent summam aquæ salubritatem. Nam, cum nullum ingratum odorem inter evaporandum reddat, atque alchalinis aliquot particulis, tam fixis, quàm volatilibus, & quidem moderatè referta appareat; jure quodam compositionis stomacho gratissima esse debet, qui lenibus alchalicis, ac subamaris particulis gaudere solet. Neque interim ab alchalina ejus vi ulla timenda videtur digestivi in nobis acidi enervatio; quoniam experimento innotuit, spiritum sulphuris subsidentiæ hujus miscelâ nequaquam dulcescere. Denique adeo exigua est sedimenti moles, ad aquæ molem comparata, ut certò affirmare possimus, aquam istam multis vacuitatibus donari, atque idcirco alimentorum dissolutioni opportunissimam esse.

I I.

Analysis
Aquæ Fontis, vulgo nuncupati Marchionis Grilli.

Ordo experimenti.

VII. Duodecim pariter libras iſtius aquæ ad evaporandum in cucurbitam conjecimus, quæ primùm nullum odorem expiravit; poſt medium verò evaporationis, ut ſubalbido pulvere quaſi aſpergi, ita quibusdam ex noſtris exiguum ſulphurei halitus reddere viſa eſt; ab igne tamen remota omni penitus odore deſtituebatur.

VIII. Sedimentum reliquit plus minus granorum xxxv. quod leni acrimoniâ, ſepultâ etiam, ut videbatur, amaritie, guſtus organum nobis affecit. Verùm ipſis ſaporibus minus fidendum arbitramur, cum ſæpe iidem extranei ſales, quibus linguæ papillæ in variis hominibus feriuntur, diverſimode affici, ac modificari valeant cum multigeneris particulis, quæ in illius organi glandulis, porisque inveniuntur; quamobrem diverſa apud diverſos papillarum, & preſſionis, & irritationis ratio ſuccedit: quemadmodum apud febricitantes paſſim obſervamus.

Saporibus minus fidendum.

Quid obſervatum in ſedimento.

IX. Sedimenti forma orbicularium, exiliumque lamellarum apparuit, quæ cum ægrè à vitri parietibus abraderentur, adhibito microſcopio, ſpongioſam maſſam referebant ſalinæ ſimul, atque al-

alchalinæ terræ, quæ instillato spiritu sulphuris leves bullulas excitavit; & contra planè immobilis permansit, cum tartari oleum fuisset infusum.

X. Eâdem, quâ in primo experimento probationis methodo procedentes asseverare non dubitamus, hanc etiam aquam, potui salubrem esse: etenim, cum eadem nec impuro sulphure, nec acidis, erodentibusque salibus, sed alchalino tartaro, eoque non quidem nimio, sed modico imbuta sit, fieri non potest, quin ventriculo, ac visceribus gratissima evadat.

Argumentum salubritatis.

III.
Analysis
Aquæ Beati Felicis.

XI. Similiter totidem libræ aquæ, vulgo nuncupatæ *del Beato Felice*, eidem arenæ balneo ad evaporandum admotæ, nullum principio de se odorem; postea verò suavem quendam halitum subobscuri, gratique sulphuris promebant. Deinde quo minor lymphæ moles ab evaporatione superfuit, eo magis albo, raroque pulvere, perinde quasi tartaro volatili, extima ejusdem superficies obsideri videbatur; donec sedimentum, ferè candidum, & vitro vix adhærescens (sponte enim quassato vase concidebat) apparuit, & qui-

Quid animadversum in evaporatione.

dem compositum lamellis pellucidis, conspersis passim bullulis minutioribus, spumæ globos æmulantibus, nitidâque superficie præditis, non secus ac si vernice fuissent illitæ. Pondus sedimenti fuit granorum circiter xxxv. sapor verò suavis alchalinæ terræ. Cæterum lenis, brevisque in eodem fermentatio per affusionem spiritus sulphuris habita est; nullus verò spectatus motus instillato oleo tartari.

Judicium salubritatis.

XII. Hanc Beati Felicis aquam, fortè quis salubriorem lymphâ sorore suâ, quæ ex fonte *del Grillo* dicto manat, judicabit, si nimirum advertat, hujusmodi aquam adhæsione minus tenaci, propter quam à vitro facilius abstergitur, donari: quamobrem corporis nostri vasa promptius subire poterit.

IV.
Analysis.
Aquæ e Fonte Vaticano.

Ordo experimenti.

XIII. Par quantitas hujus etiam aquæ igni admota, postquam magnâ parte evaporavit, olfactum affecit aliquali, ac planè insensili sulphuris odore: subsedit tandem exiccata terra subalba, & friabilis, scilicet quæ à phialæ fundo facilè, ac suapte naturâ levi succussione cecidit, saporemque reddidit alchalinum suaviter attemperatum. Pe-

Pependit in lance grana xxxiv. ejusque figura apparuit minutorum, sed irregularium globulorum, qui microscopio suppositi, videbantur constare lamellis majoribus, quibus minores laminæ, eæque pellucidæ erant impositæ, quarum nonnullæ conspersæ globulis, & striis longioribus, aliæ verò globulis destitutæ visebantur. Admixto spiritu sulphuris lenem fermentationem, nullam è contrario ab inspersione olei tartari sedimentum hoc prodidit.

Potando salubris est.

XIV. Ex iis, quæ in Vaticana lympha experti sumus, ejusdem bonitas non obscurè deducitur. Pura enim, subtilis, & alchalica cum sit, stomacho jucunda, visceribusque, & sanguini accepta esse debet.

V.
ANALYSIS
AQUÆ FONTIS TRIVII.

Quid præstulerit in sedimento.

XV. Hæc lympha æquali mole ad evaporandum commissa, nullo primùm, mox suavi, dixerim, odore nares permulsit. Circa finem evaporationis ad quandam albedinem accedebat. Sedimentum, quod xxix. grana pependit, pellucidum, cum vitro adhuc hæreret, apparuit, ac diligenter observatum referebat opus phrygium, palmis veluti, & globulis elegantissimè distinctum;

ctum; ægrè deindè abrasum, & microscopio subjectum, pristinam figuram amittere visum est, integris duntaxat permanentibus nonnullis lamellis. Sapor ejus aliquibus vix sensilis fuit, aliquibus verò occultam acredinem prætulit. Nullam fermentationem cum oleo tartari, adeo verò exiguam cum spiritu sulphuris inivit, ut, horologii ope explorata, vix ad dimidium minutum primi horarii perduraverit.

Salubritas confirmatur.

XVI. De hac pariter Trivia aqua nemo dubitabit, quin optima ad bibendum sit, cum ea nullis malis, & omnibus bonis signis, quæ ab analysi deduci possunt, insigniatur.

VI.
Analysis
Aquæ ad thermas Diocletiani.

Ægriùs, quàm superiores, evaporavit.

XVII. Parilis hujus aquæ quantitas in arenæ balneo ægriùs, quàm recensitarum ulla evaporabat, & majores in bullas, fortè aucto ignis gradu, intumescere observabatur: nullâ tamen sensili graveolentiâ, sed nec suaveolentiâ nares affecit. In extremo limine evaporationis colores quasi iridis in eadem spectabantur, gradatim imbuentes prismata crystallina salium contentorum in sedimento, quod fuit ponderis circiter granorum XL. speciemque exhibuit instar prismatum ob-

oblongiorum, quæ à vitro difficulter abrasa occurrerunt sub microscopio multis cum grumis terreis, ipsorum prismatum filamentis in rectas lineas dispositis, atque interjectis.

XVIII. Terra hæc subobscuri coloris, obtuso quodam sensu linguam affecit, & in fermentationem adeo exilem, ac brevem cum spiritu sulphuris venit, ut ex horologii indicatione vix ad sextum secundum temporis, sive decimam partem unius minuti horarii pertigerit. Nullum planè motum excitavit infusum in ea oleum tartari.

Sedimentum obtuso sensu linguam affecit.

XIX. Ejusmodi tentamina, ut aquam hanc reliquis hactenus evaporatis crassiorem, ita minus alchalinam, sed nitro potissimum (ut prismata monent) tartaro, ac terrâ admixtis, refertam esse demonstrant. Quinimo, cum Cap. X. ostenderimus tubos, per quos aqua ista ab Exquiliis in humiles Urbis regiones decurrit, tartaro refertissimos inveniri, dubium esse non potest, quin, cum magis terrea sit, pro delicatis ventriculis minus sit laudanda.

Minus laudanda.

VII.

Analysis

Aquæ Fontis in Janiculo, quæ a lacu potissimum Sabbatino, seu Bracchianensi derivatur.

XX. Hanc quoque ad libras XII. calentibus ci-

cineribus, ut evaporaret, admotam, in bullulas pariter grandiores, cum gradus vel minimus ignis augeretur, attolli vidimus. Odore quodam molesto nares affecit, quæ ſanè graveolentia instar muriæ ab ipſo ſedimento, quod alioquin difficulter exiccabatur, retenta eſt. Color ejus ſubfuſcus, qui admotis prunis in nigrum convertebatur. Subſtantia verò, microſcopii ope, velut opaca tartari maſſa cum ſolidis angulis apparuit; cujus ſaporem admodum ingratum, ſalſum, atque muriaticum offendimus. Sedimenti pondus fuit granorum circiter xxix. Admixto ſpiritu ſulphuris levis excitata eſt fermentatio, non quidem propter alchalicas, quæ pauciſſimæ ſunt, ſed ſalinas partes in ſedimento occurrentes. Ab oleo tartari nullus motus inductus fuit.

Ejus evaporantis graveolentia.

XXI. Hinc liquidum videtur, hanc ex Romanis aquis minus eſſe ſalubrem, cum ingrato quodam ſulphure, ſalibusque terreis, ac nihil penè levigatis, referta ſit. Et quanquam ob modicam ſedimenti quantitatem, & admixtum ſulphur levior appareat, tamen propter idem impurum ſulphur cæteris eſt inſalubrior.

Cæteris inſalubrior.

VIII.

Analysis

Aquæ Tiberinæ.

XXII. Aquam, ut purior eſſet, è medio Tiberi

Experimenti series.

Tiberi hauſtam, diuturnâque ſex menſium percolatione, ac morâ in ciſternis PP. Oratorii S. Philippi Nerii depuratam, ad libras XII. intra cucurbitam in arenæ balneo collocavimus. Hæc facilè in auras abire, nec ullum pravum, ſed omnino gratum odorem prodere viſa eſt. Circa medium evaporationis albo, ac tenuiſſimo quaſi pulvere in ſuperficie contegi cœpit. Sedimentum leni, ſalſoque amaro ſapore linguam affecit; & inſpectum, velut arenoſa, ſpongiôſaque maſſa particulis irregularibus, aliis obſcuris, aliis candidis referta, apparuit. Sub microſcopio manifeſtavit intermixta prismata longiuſcula, identidem diviſa, & polygonâ figurâ prædita. Pondus reſidentiæ fuit granorum circiter XXXV. Maxima, & diuturna, affuſo ſpiritu ſulphuris, obſervata eſt ebullitio, quæ per quatuordecim minuta horaria in automato horologio indicata perſeveravit.

Teſtimonium bonitatis.

XXIII. Porro facilis evaporatio, nullus inde pravus odor, reſidentia parva, & ſubamara teſtimonium præbent bonitatis hujus lymphæ, quippe quæ alchalicis ſalibus moderatè imbuta, ſaluberrimum ſui uſum pollicetur, ut experimento compertum eſt apud eos, qui noſtro etiam ævo eâ paſſim utuntur.

Idem eſto de putealibus aquis judicium.

XXIV. De putealibus autem aquis neque tentandum aliquid habuimus, neque monendos Romanos incolas habemus præter hæc ipſa, quæ

de Tiberina aqua tentavimus, & monuimus; cùm puteorum lymphæ ab eodem Tiberi per terræ meatus plerunque deriventur.

De respectiva inter se gravitate Romanarum aquarum.

XXV. Ut experimenta non fecretò, fed palàm fierent, advectæ funt infrafcriptæ aquæ in ædes Illuftriffimi Præfulis de Auguftinis, viarum Præfecti, ubi nos coram multis eruditis viris, una cum Illuftriffimo Blanchino paratum ad explorandam fluidorum gravitatem inftrumentum (quod eft phiala aëre plena, colloque in anguftiffimum apicem hermeticè, ut ajunt, claufum definente) intra fingulas aquas paulatim immerfimus, repetito duobus diftinctis diebus periculo, & quidem fequente ordine. Scilicet

Inftrumentum ad aquarum gravitatem explorandam.

Die V. Septembris MDCCIX.
Pondus Aquæ ad ripam Tiberis.

XXVI. Pondus phialæ ita accommodatum, moderatumque fuit, ut adamuffim penderet uncias quinque. Hoc verò fervavit æquilibrium cum aqua fontis, feu rivuli ad ripam Tiberis, quod fanè pondus redactum in quadrantes grani (ut comparatio, & differentia diverfarum aquarum evi-

evidentius constet) ascendit ad pondus quadrantum . . 11520.

Pondus Aquæ Tiberinæ.

XXVII. Idem pondus unciarum quinque minuendum erat quadrante grani, ut libraretur cum aqua Tiberina pridie à flumine hausta omnium levissima 11519.

Pondus Aquæ Beati Felicis, et Marchionis Grilli.

XXVIII. Idem pondus augendum erat supra uncias quinque quadrante grani, ut libraretur cum aqua B. Felicis, & cum aqua *del Grillo*, quæ inter se æquilibres sunt 11521.

Pondus Aquæ Fontis Trivii.

XXIX. Idem augebatur dimidio grano supra uncias quinque, ut libram servaret cum aqua Fontis Trivii 11522.

Pondus Aquæ ad thermas Diocletiani.

XXX. Idem augebatur $\frac{1}{4}$ grani supra uncias quinque, ut libraretur cum aqua ad thermas Diocletiani, vulgò *di Termini* 11523.

Die VII. Septembris ejusdem anni MDCCIX.

Novum experimentum ponderis Aquæ Fontis Trivii.

XXXI. Repetito experimento cum aqua Trivii pondus erat unciarum quinque auctum $\frac{1}{2}$ grani 11522.

Pondus Aquæ ex lacu Sabbatino.

XXXII. Idem pondus unciarum quinque minuendum erat octava parte grani, ut libraretur cum aqua adducta ex lacu Sabbatino in summum Janiculum, quæ propterea levior est reperta, quàm Romanorum fontium ulla 11519.$\frac{7}{8}$

Pondus Aquæ ad ripam Tiberis, et Aquæ S. Damasi in Vaticano.

XXXIII. Idem pondus unciarum quinque libratum cum aqua fontis ad ripam Tiberis nihil variatur; libratur etiam cum aqua S. Damasi, scaturiente ad aream subdialem *Palatii Vaticani*, quæ propterea est ejusdem omnino ponderis cum aqua fontis ad ripam Tiberis 11520.

Solum

Solum Romanum ſimplicibus theriacalibus refertum, omniumque rerum ferax, Cœli ſalubritatem confirmat. Objecta refelluntur.

CAP. XIV.

QUONIAM, juxta Theophraſti [a] axioma, talis eſt aqua, qualis terra, per quam ipſa percolatur; certè, cum puriſſimos in Urbe latices, & naſci, & influere proximè demonſtratum ſit, vel hoc unico argumento ſalubritatem Romani ſoli evincere poſſemus, niſi alia ſuccurrerent teſtimonia, quibus noſtræ claritas hypotheſis magis adhuc eluceſcet.

[a] De cauſ. plant. lib. 6. cap. 3.

Talis eſt aqua, qualis terra, per quam percolatur.

II. Porro, cum Latium, quod nos ipſi calcamus, & colimus, Strabonis etiam auctoritate omnium frugum, ac rerum ſit feraciſſimum, neceſſe eſt proculdubio, ut regio, ubi Roma ædificata fuit, multo ſulphure, ſaleque volatili redundet, atque idcirco copioſa in aërem emittat effluvia, quæ Romanorum intra corpora jugiter admiſſa, conſervandæ, producendæque vitæ aptiſſima ſint.

Latii terra feraciſſima.

Hoc

Simplicia theriacalia ibidem optima ex Galeno.

III. Hoc autem luculenter etiam deducitur ex ſimplicibus amaris, & aromaticis (theriacalibus propterea apud Medicos appellatis) quæ præ cæteris regionibus Romanâ de terrâ ipſius Galeni teſtimonio naſcuntur optima. Is enim peculiari libro de Antidotis [b]: *Et chamæpityon, & camedryn, & thlaſpin, & centauream, & hypericon, & polium, & id genus herbas alias* ſe Romæ vidiſſe narrat; atque *multò plus redolentes hìc ortas, quàm Cretâ advectas (modò continuis imbribus obrutæ non fuerint) deprehendiſſe*, ut abſynthium, & mentam ſilentio præteream, quæ nusquam magis efficacia, quàm Romæ inveniuntur. Adeo dubitare non licet, quin ex Romano ſolo particulæ, non tantùm humanæ naturæ minimè infenſæ, ſed omnino ſalubres, atque etiam alexiteriæ, perpetuò in ambientem aërem eleventur.

[b] Cap. V. & XIV.

IV. Quid? quod eadem terra, quæ tot alendis antidotis, frugibus, fructibus, atque animalibus eſt opportuna, domeſticâ quaſi ubertate ſalutarem hoſpitibus victum ſuppeditat? Hæc enim, quæ ad Romanorum uſum in Latio, atque ipſa in Urbe naſcuntur, & paſcunt, ſuavitate, ac ſalubritate, aliis, quæ ſub cœlo credito clementiori, adoleſcunt, fortè non cedunt.

Victus ex Romana terra ſaluberrimus.

V. Enimvero, ut primùm omnium de pane dicamus, quippe qui communiſſimus, ac multis certè

certè ſolus eſt cibus; ubinam melior occurrit vel qualitate frumenti, vel panificio, quam Romæ? Etenim in Urbe, non ſolùm, qui ſiligineus, nempe candidus, & leviſſimus, pro Pontificia familia in Vaticano paratur, nobilium, & divitum, ferè omnium ſaturandis domibus ſufficit; ſed etiam quiſquis alius publicè coquitur, optimus eſt, immo vel ſecundarius, ac domeſticus in pauperum uſum, ſaluberrimus reputatur.

Panis nusquam melior.

VI. Animalium deinde carnes ſapidæ habentur, ac ſaluberrimæ, ut ſunt bovina, & vitulina, præſertim illorum vitulorum, qui lactentes vulgo à mungendis tantummodo matrum uberibus *Mongane* dicuntur, omnium ad Urbem confluentium ſuffragio commendatæ, Romanis paſcuis præcipuam celebritatem impertiuntur. Carnes etiam generis gallinacei, & volatilium laudatiſſimæ. Caſeus quoque magnopere à Galeno extollitur. Quinimo ova ipſa mirum in modum jucunda, &, ſi recentia fuerint, atque in Urbe nata (quippe quæ ex gallinis probè altis) tantùm ferè nutriunt, quantùm ponderant. Fructus dulces, & olera guſtui grata. Unde qui Romam Neapoli veniunt, ultro fatentur, hæc, quanquam ibi citius, ac ſæpius per annum naſcuntur, Romanâ tamen ex terrâ prodeuntia, ſapida magis inveniri.

Carnes animalium optimæ.

Volatilium etiam, & gallinacea.

Tum ova.

Et fructus.

VII. Herbarum quoque Romanarum uberta-

ta-

c Lib. 2. de bello Gothor. n. 3. pag. 400.

tatem commendat locus Procopii [c], feracitatemque soli confirmat, ubi obsessam à Gothis Urbem, & annonæ caritate laborantem, ab herbis

Procopii locus insignis.

victum sibi quæsisse narrat: *quales*, inquit, *intra mœnia suâ passim sponte nascuntur: & hæ quidem in agro Romano non hyeme, nec alio quovis tempore desunt, sed assiduò florent, ac de se germinant, & ea copia sunt, ut vel equos obsessi bis alerent.*

Vina laudatissima.

VIII. De vinis autem superfluum planè est sermonem instituere, cum colles Albani, Aricini, Lavinii, Tusculani, Tiburtini, aliique finitimi, magnam copiam selectorum, pariterque odoriferorum vinorum, quæ prisci etiam Scriptores laudibus extulerunt, in Urbem transmittant.

IX. Mirari itaque satis non possum, nonnullos nostra alimenta hebetiora, parumque nutrientia (cum leviora, & concoctu faciliora dicenda sint) putavisse. Certissimum enim est, Romæ saluberrimum, si justâ dosi sumatur, bonique succi victum omni anni tempestate à cujusvis sortis hominibus seligi posse, si velint; pisces quidem ex flumine, atque ex proximo mari; cætera verò amplâ tellure fruges, frumenta, fructiferas arbores, lactifera, atque ovipara animalia, quovis tempore, parvo etiam pretio, largiter subministrante; ut nemo dubitare possit, quin Roma terram ipsam, quatenus optima, copiosaque suggere-

Quavis anni tempestate victus salubris abundat.

gerit alimenta, salutarem obtinuerit.

X. Verùm duo argumenta Romanæ terræ bonitatem impugnare videntur, alterum petitum à diversis mineralium fodinis, quæ per Latii agrum passim occurrunt, alterum ab experientia, quæ crebrò nos admonet, insalubria, ac lethifera esse nonnulla loca, in quibus si quis Urbanorum hominum summa æstate, vel autumno somnum capiat, citò in malignas febres incidit, & plerunque occidit.

Duo contra salubritatem Romanæ telluris argumenta.

Alterum à fodinis mineralium.

Alterum à periculo dormientium in locis quibusdam Romani agri.

XI. At neque mineralia nobis obsunt, neque loca iis referta infamem aërem contrahere per se possunt, nisi stagnantibus inter æstivos calores aquis fermententur, & squaleant, quo vitium, si quod terræ inest, atmosphæram inficiat. Unde quidquid vulgus mineralium venis attribuit, nos in palustres aquas, fodinarum salibus magis depravatas, ratione adstipulante, rejicimus; cum experientiâ compertum sit, multa loca, vel intra Urbem, quæ olim propter hærentes aquas, damnati prorsus aëris reputabantur, solâ exiccatione evasisse salubria. Sed hæc, aliaque objecta fusiùs agitabimus, ubi de adventitiis [d] hujus cœli qualitatibus agemus.

Mineralia nihil officiunt salubritati, nisi stagnantibus aquis corrumpantur.

[d] Part. poster. hujus Differtat. Cap. VII.

K Ex

Ex florido colore Civium Romani cœli clementia deducitur.

C A P. X V.

GRADUM nunc faciamus ad ea, quæ, licet ex laudatis jam in Urbe tum ſitu, & ventis, tum aquis, & ſolo proficiſcuntur, ad ejusdem tamen ſalubritatem comprobandam ſuppetias ferunt. Quorum primus eſt Romanorum color, qui nec nimium rubicundus, Celſo ſuſpectus, nec admodum pallidus, flavus, aut terreus, qui cunctis damnatur; ſed ſuavis, atque ad viſum dulcis, quem profectò Hippocrates [a] inter hominum colores præ omnibus commendavit. Sunt enim eorum, qui Romam incolunt, (tametſi umbratilem, ac ſeſſilem vitam degunt, ut Moniales, & pleræque nobilium mulierum) formæ benè coloratæ, ac floridæ, niſi quis morbus prohibeat. Quinimo adeo verum eſt, aſpectus incolarum Urbis ſuaviter temperatos eſſe, ut ſi quis Romam veniat cum oris colore parùm laudabili, ſenſim illum deponat, atque in ſuaviorem commutet.

[a] Lib. de alimento n. 5.

Qui color Hippocrati maxime commendatus.

Quan-

II. Quanquam verò inquirere in causas boni, malive hominum coloris, non sit in præsentia necessarium; utile tamen est nosse naturalem vultus tincturam humorum in corpore exuberantium certissimam notam esse; quemadmodum apertè docuit Hippocrates [b]. Bonus enim, dulcis, ac suavis hominum color significat tum contenta fluida optimè soluta, ac defecata, tum continentia vasa sine ullo, vel obstructionis, vel convulsionis impedimento inveniri: nimirum liberam fieri bonorum humorum à visceribus in cutim, & à cute in viscera reciprocationem, sanguinemque ad minimos cutis tubulos pertingentem, partim perspirare, partim lymphæ mixtura ita dilui, ac temperari, ut intuentium oculos oblectet gratâ lucis reflexione, quam jucundè efflorescentem colorem appellamus.

Color vultus exuberantem humorem indicat.

[b] In limine libri de humoribus.

III. Secus verò nihil magis, ac prius advenas commonet, cœlum alicubi esse inclemens, quam subtumida incolarum species, quæ flavo, aut viridi colore penè exanguis occurrat, ut apud paludum, nostrique proinde litoris accolas passim evenire observamus, quibus aptè congruet vulgatum illud Stratonici [c] Citharœdi dicterium in Caunios οἵηπερ φύλλων γενεὴ, τοίη δὲ καὶ ἀνδρῶν: *Tale quidem genus est hominum, quale est foliorum*; aut illud ejusdem, quo Caunios excepit molestè ferentes, atque indignantes, propriam

[c] Ex Strabone lib. 14.

 urbem

urbem eo celebri Homeri versu tanquam insalubrem damnari, *se*, inquiens, ***nunquam ausurum, urbem insalubrem vocare , in qua mortui ambulent***; perindè quasi ex pravo Civium colore argui posset, cadavera , non homines per vias illas incedere. Atqui per semitas Urbis, nisi quis ex palude veniat, aut ex Nosocomio, plerique omnes gratâ specie jucundissimi occurrunt.

Lepidum Stratonici dictum in Caunios.

[d] Lib.18.cap 5.

IV. Nequidquam verò Plinii [d] verba quis objecerit: ***Salubritas loci non semper incolarum colore detegitur, quoniam assueti etiam in pestilentialibus durant***. Etenim, ut ut nonnulli ex iis, qui regiones inclementis cœli habitant, bono colore frui possint, in universum tamen malo habitu semper fœdantur; atque illi potissimùm formam in deteriorem commutant, qui in aërem noxium ex laudabili migrant; quod hic minimè apud advenas contingit. Constat enim, ut supra monuimus, suaviorem colorem eos in Urbe sensim acquirere, qui ex nocenti cœlo venerunt.

Advenarum color fit Romæ suavior.

Ex

Ex Romanorum ingenio, & prudentiâ Urbis ſalubritas aſſeritur.

CAP. XVI.

SED à ſuavi Romanorum Civium habitu ad ſublimem, temperatamque in iisdem mentis aciem tranſeamus. Ad hanc vero quantùm ipſa aëris ſalubritas conducat, nemo melius aſſequetur, quàm qui probè noverit, multigenas particulas ex atmoſphærâ ſecretas, tum per pulmones obliquè cum ſanguine, tum per cranii meatus rectâ in cerebrum, robur, & materiam tam pro corporis, quàm pro animorum motibus ſubminiſtraturas aſcendere. Unde in aëre craſſo, & cœnoſo nonniſi ingenia tarda, retuſa, atque hebetiora; in ſubtiliſſimo è contrario, ac fervido, nimium acria, prompta, & ſæpius inverecunda; in temperato denique, ſalubri, ac puro, temperata pariter, præclara, ac præſtantiſſima naſcuntur; juxtaque cœlorum diſcrimina multæ quoque tum mentis, tum morum varietates (ſi ipſa non defuerit educatio) adoleſcunt. Rectiſſimè idcirco ſcripſit Hippocrates [a]: *ſapientiam cerebro, ſi ſa-*

Quid aer ingenio ſubminiſtret.

[a] De morbo ſacro n.17.

ſi ſa-

si sanum fuerit, exhibet aer. Quod satis ostendit, aërem non modò ingenia, quæ peperit, sed quæ diù etiam complexus est, atque educavit, secundùm propriam temperiem erigere, vel flectere, acuere, vel retundere, uno verbo, componere, & conformare.

Romanorum ingenia prudentiæ conjuncta.

II. At verò, magnam esse Romanorum ingeniorum vim, cum prudentia, quod non passim invenitur, conjunctam, res planè est non in opinione dubia, sed ante oculos totius antiquitatis, & in præsentia cunctarum gentium exposita: ita ut pudeat, nostram (quam satis cognoscimus, & ultro fatemur) tantam esse non rerum modò, sed verborum etiam inopiam, ut tali patria planè arguamur indigni.

Quantum ingenio præstiterint Romani.

III. Profectò nulla ex omni historia civitas reperitur, quæ dexteriora ingenia ad humanarum, & civilium rerum peritiam, atque usum produxerit, quàm Roma. Unde Cicero [b] præclarè non minus, quàm verè scriptum reliquit, *Romanos omnia aut invenisse per se sapientiùs, quàm Græcos, aut accepta ab illis fecisse meliora*. Unâ enim ex Urbe tot, tantique singulis in ætatibus prodierunt, pluribus simul doctrinis, atque exercitationibus pares; quippe qui & rem militarem, civilemque, & jurisprudentiam, & dicendi artem, & omnigenam philosophiam ad rem usque rusticam complecterentur; qualis profectò & Scipio Afri-

[b] Tuscul. quæst. lib. 1.

Vetustioris memoriæ Romani præclarissimi.

Africanus fuit, & M. Cato, & L. Craſſus, & M. Cicero, & M. Varro, & Servius Sulpicius, & Q. Mucius, & Julius Cæſar, & Titus Lucretius, & Cornelius Celſus; ne Principes enumerem ſequentium temporum, qui ad ſummam Imperatoriæ artis ſcientiam omnes humaniores literas, ac liberales artes, & juris inſuper ſtudium cum totius orbis admiratione adjunxerunt. Romanorum inſuper ingenia ad regendos populos (quæ ars artium dicitur) maximè idonea perpetuò habita ſunt. Quo nomine ſupra cæteras orbis nationes à Poëtarum Latinorum Principe Virgilio [c] extolluntur celebratiſſimis illis verſibus:

[c] Æneid. lib. 6.

Excudent alii ſpirantia mollius æra,
Credo equidem, vivos ducent de marmore vultus:
Orabunt cauſas melius, cœlique meatus
Deſcribent radio, & ſurgentia ſidera dicent.
Tu regere imperio populos, Romane, memento:
Hæ tibi erunt artes, pacique imponere morem,
Parcere ſubjectis, & debellare ſuperbos.

Neque adeo effœtam hanc eſſe tellurem quis opinetur, ut non proximè dederit, ac, niſi cultus ſubtrahatur, in poſterum non promittat Viros eximios, atque egregios, veterem Romani nominis laudem, novis illuſtrium operum exemplis inſtauraturos. Cum duobus propè ab hinc ſecu-

feculis Columnenfes dederit, & Urfinos, aliosque tum militari fcientiâ, tum rerum civilium peritiâ florentiffimos. Ac fi rem literariam facram, & profanam recentiorum temporum attingamus, quid Valla in humanis ftudiis non promovit, atque perfecit, egitque, ut pofteritas omnis proficeret? Quid in facris literis, & Ecclefiaftica antiquitate illuftranda non præftitit Annalium parens Eminentiffimus Baronius, alibi quidem natus, fed Romæ à pueritia liberalibus difciplinis inftitutus; quem ducem habuere qui deinde ejusmodi in rebus laudem fibi pepererunt? Meritò propterea fcriptum eft apud eundem Hippocratem [d]: *ut plurimum formas hominum, & mores, regionis naturæ compares effe.*

Etiam recentiores.

[d] De aer.loc.& aquis n.57.

SS. D. N. CLEMENTIS XI. laudes.

IV. Argumentum hujufce rei in CLEMENTE XI. Pontifice Maximo, & Principe Optimo luculentiffimum habemus. Sed vetat eximia animi ejus moderatio, quo minus virtutes egregias percenfeamus, quibus illum Romani cœli temperies, educatio, & difciplina ad totius Ecclefiæ felicitatem, & ævi hujus ornamentum eduxit, & informavit. Deo nimirum præclaræ indolis, & naturæ, cujus ipfe Auctor eft, rudimentis obfecundante, ac veluti jactis feminibus beneficiorum, gratiæque ubertate feracitatem, & incrementa largiente.

Ver-

Vernaculos morbos nullos Romæ omnibus Civium ordinibus communes inveniri.

CAP. XVII.

ABSOLUTO ſermone de mirabili Romanorum ingeniorum temperie, proximum eſt explicare, nullos Romæ morbos omnibus Civium ordinibus eſſe communes, quamobrem vernaculi dici poſſint; cum re vera vernaculi non ſunt alii, quàm familiares multis in una regione viventibus morbi ob aëris, vel aquæ vitium ei regioni familiare, ut ex Hippocratis ſententia Galenus [a] aſſeruit.

Morbi quibusdam regionibus familiares non dicendi vernaculi.

[a] In lib. 1. epid. comm. 1. in proœm.

II. Et primùm continuæ febres, quas cum catalepſi, ſeu lethargiæ ſpecie olim Aſclepiades [b] frequenter Romæ vidit, non ſunt hîc morbi vernaculi, ſed aliquando, aut ſporadici ex particularibus nempe Incolarum erroribus orti, aut epidemici vagantur, ſub cenſu ſcilicet febrium caſtrenſium, & malignarum, quæ tunc præſertim divexant, cum aquarum cura in Urbe neglecta paluſtre alicubi ſolum ante æſtatem induxerit. Quare Marſilius Cagnatus [c], qui diu medicinam

[b] Apud Cœlium Aurelian. 2. acut.

Febres nonnullæ vulgares interdum Romæ, non verò vernaculæ.

[c] In com. de ſalub. Roman. aer. pag. 37.

in Urbe fecit, cum febres, cujusmodi ab Asclepiade descriptæ sunt, sæpe observasset: *nec omni*, inquit, *tempore*, *nec singulis annis apparent*, *uti morbi vernaculi solent*, quos Græci ἐγχωρίους, & ἐπιχωρίους vocant, & ἐνδήμους, qui vulgares dicuntur ἐπιδήμιοι νόσοι, vel ἐπιδημικαί. Itaque Asclepiades, febrem hanc vulgarem quidem, sed non vernaculam fuisse indicavit, quæ sanè nullo non tempore infestare debuisset.

Species quædam semitertianæ, etsi familiaris, cur non sit appellanda vernacula.

III. Præterea à numero vernaculorum morborum speciem illam eximo semitertianæ, quam perperam tertianam continuam per subingressum nostrates Medici interdum appellant; hæc enim, quanquam Romæ familiarissima Galeno [d], ac Petronio [e] visa fuerit, atque nobis etiam non rarò observata, quotiescunque scilicet australes, atque humidæ constitutiones sub æstivo præsertim solstitio repetunt; minimè tamen vernaculi morbi nomine est consignanda, cum non vitio nativo, sed adventitio Romani aëris, atque apud illos propterea contingat, qui vel palustria loca inhabitant, vel in victu, aliisque rebus nonnaturalibus parum sunt continentes. Quod quidem febris genus ubique occurrere aptissimè ostendunt cujusvis nationis Practici, qui suis in libris de ea fusissimè tractant.

[d] Com. 2. in morb.pop. & de morb. tempor. cap.8.

[e] Lib. 4. cap. 1.

IV. Quanquam verò Alexander Petronius [f] tres morbos, tanquam Romæ vernaculos, numerare

[f] Lib. 4. de vic. Rom. cap. 1, & seq.

rare videatur, exuberantiam nempe ſuccorum in capite, quam *capiplenium*, barbarè quidem, ſed propriè ad rem ficto nomine, appellat; ventris cruditatem, quam expletionem dicit; & celerem, ac præter occaſionem recurrentem virium languorem; tamen experientiam potius, & rationem in conſilium adhibere nos decet, quam viri, etſi in arte peritiſſimi, auctoritatem. Nobis enim, qui ab ipſa adoleſcentia publicam Romæ artem exercuimus, omni ſanè in re, ſed in explorandis communiter vagantibus morbis, non aliorum teſtimonio, ſed propriis oculis credere datum eſt, quibus deprehendimus, recenſita tria morborum genera noſtris quidem incolis interdum, ac ſeorſum accidere; ſed omnibus eorundem ordinibus non eſſe pariter, æqualiterque familiaria, ac proinde vernacula ſuapte naturâ minimè appellanda. Etenim Romæ degentibus non unus idemque vitæ modus eſt, ſed varius, ac multiplex, immo ſæpe alius alii contrarius. Plerique enim corporis exercitationibus addicti, tantùm laborando conſumunt, quantùm ingerunt comedendo; qui ſanè, cum ſint penè omnes opifices ruſtici, ſervi, bajuli, ac rhedarii, numero non ſunt certè minores dimidiâ parte totius populi. Hi verò nullo capiplenio, nullâ expletione, præterquam cum dubia ſurgunt ex cœna (quod omnibus commune eſt, etiam montanarum civitatum habita-

Quos morbos Romæ vernaculos putaverit Petronius.

Sed fallitur, & quare.

Qui ſint ab illis morbis immunes.

toribus) nullâ denique virium imbecillitate laborant; quin potius robustissimos, validissimos, ac summoperè promptos, atque audaces, occasione oblatâ, se exhibent. Quod sanè genus hominum legiones olim dedit orbis domitrices.

Qui contra iisdem passim consiliantur.

V. Inter nobiles autem, ac divites multi numerantur, qui nullo propemodum, cum adoleverint, exercitationum genere utentes, dies permutant cum noctibus; nam, cum primâ luce surgere deberent, tunc quidem decumbunt, majorem noctis partem ludis, & comessationibus insumentes. Otium verò, & satietas bonæ valetudini contraria sunt, ut propterea scripserit Hippocrates [g]: *Homo edens sanus esse non potest, nisi etiam laboret*. Exindè fit, ut iidem recensitis tribus malis plerunque sint obnoxii. Cum enim plus ingerant, & potissimum carnium, quàm concoquere, solvere, ac dissipare desidiâ possint, ideò cruditatibus, quæ hypochondriacæ affectionis maxima scaturigo sunt, turpiter detinentur; mox etiam capitis gravitate, cum venter capiti, & caput ventri suas invicem affectiones communicent; denique virium languore, non propter succorum inopiam, sed ob inductam ab illorum acredine irritationem, atque à multitudine oppletionem, non rarò corripiuntur. Sed horum numerus vix trigesimam civium partem explet. Atque hujusmodi ægritudines non tam Romani aëris, quàm vitæ

[g] 1. de Diæta n. 2.

vitæ generis, quod sibi elegerunt, dicendæ sunt, ut proinde vernaculæ appellari non mereantur.

VI. Ad hanc etiam hominum classem proximè accedit Aulicorum ordo, qui nec corpore semper moventur, nec animo unquam quiescunt, alternis nempe timoris, speique pathematibus jactati, atque agitati: vigilant enim, cum dormire, stant, aut ambulant, cum sedere, aut decumbere conduceret. Idcircò hi quoque nunc lassitudine, nunc expletione, plerunque hypochondriacis passionibus, ac proinde curarum, atque susceptæ vitæ, non certè aëris vitio, capiplenio detinentur.

Cur etiam Aulici.

VII. Vernaculi igitur morbi nulli Romæ sunt, nisi si quis vernaculos appellet, quos cives, non quidem cœli vitio, sed crapulâ, desidiâ, studiis, curisque sibimetipsis solent comparare. Superest itaque, ut benignitatem Romani aëris nullis vernaculis civium morbis labefactari agnoscamus; atque omnibus illis salubritatis argumentis instructam, quibus cœli cujuscunque clementiam constare docuit Palladius [b], nempè: *cum habitatoribus color sanus sit, capitis firma sinceritas, inoffensum lumen oculorum, purus auditus, faucesque commeatum liquidæ vocis exerceant.*

Qui morbi civium crapula gignuntur, non sunt vernaculi.

b Lib. 1. de re rustica tit. 3.

Ro-

Romanorum longævitas ſalubritatis aeris teſtimonium.

CAP. XVIII.

a Lib. de Flat. n.6. *Mortalibus vitæ, ægrotis morborum aer potiſſimùm auctor eſt.*

CUm ex Hippocrate [a] *mortalibus vitæ, ægrotis verò morborum aer potiſſimùm ſit auctor*, profectò nullum majus erit, ac certius bonitatis aëris argumentum, quàm ſi alicubi homines infrequentiùs ægrotaverint, & diutiùs vixerint. Igitur, cum capite præcedenti Romanum aërem à vernaculis morbis vindicaverimus, nunc ad Urbis ſalubritatem probandam maximè faciet oſtendere, multos hìc eſſe longævos. Porro nihil Romæ noſtrâ ætate frequentiùs occurrit, quàm cives, non quidem ſomniculoſos, & ignavos, ſed firmos, & operoſos ad ſummam ſenectutem feliciter pervenire; ut ratione ſimul, & experimento ſemper uberiùs conſtet, Romanum cœlum naturâ ſuâ non modò innoxium eſſe, ſed etiam ſaluberrimum. Hæc autem res, cum omnium oculis ſit expoſita, atque ab aliis pertractata, eam paucis, ſed ordine percurremus.

II. Porro nullus incolarum ordo hìc reperitur,

tur, in quo plures senio confecti non occurrant. Atque, ut ab ipso Principe initium, & auspicium ducamus, Pontifices nonnisi exactâ jam ætate, diuturnoque christianarum, ac publicarum rerum usu, atque exercitatione subacti, neque idcirco imbecilles, creduli, aut obliviosi, sed corpore, animoque validi creari solent. Nam singulare illud prorsus in nostra tempora incidit, quod Sanctissimo Pontifici CLEMENTI XI. cum ætatis annum quinquagesimum primum vix excessisset, certantibus Cardinalium studiis, quamvis mirâ constantiâ reluctanti, delatus fuerit Apostolicus Principatus. Quod nimirum diuturnis experimentis, arduisque probata negotiis animi virtus suffragium senectutis antevertisset.

Ex omnibus ordinibus longævi plures Romæ visuntur.

Pontifices corpore, animoque validi, licet annis graves.

SS. PP. CLEMENS XI. meritis ætatem prævertit.

III. Deinde ex Purpuratorum Senatu tertia penè pars, vel prope, vel supra octogesimum, immo paulò infra nonagesimum annum constituta, nondum ætatis damna sentit. Nam prudentissimi hi, atque optimi Patres in publica, privataque munia ita veniunt, ut sententiam validissimo mentis robore, & memoriâ, quod impensius miremur, nunquam hærente, passim dicere consueverint. Immo verò Cardinalem Henricum Arquianum de la Grance, jam centenario majorem, ipsi non sine admiratione sæpissimè vidimus, & facilè, & alacriter generosum, jubamque quatientem equum conscendere.

Ex Cardinalibus tertia ferè pars ultra octogesimũ annum provecta summis negotiis incumbit.

Ad

Item ex Præsulibus plurimi.

IV. Ad Præſules quod attinet, profectò benè longum, ſi vacaret, illorum numerum recenſere poſſemus, qui, licet decrepiti, nondum tamen triſtes apparent, nec ullas provectæ ætatis animo, vel corpore ſentiunt injurias. Sed paucos afferam, ex quibus de cæteris judicium eſto; primùm Archiepiſcopum Bottinum, propè nonagenarium, & ſemiparalyſi detentum, qui acuta ex febri; alterum hoc natu majorem Bernardinum Caſalium, Præceptorem Sancti Spiritus, atque inter Canonicos Vaticanæ Baſilicæ ſeniorem, qui ex epidemico catarrho, hoc eodem, quo ſcribimus anno 1709. proſperè, ac præter omnium ſpem evaſerunt. Adeo nimirum ſub noſtro cœlo vigor in ſenibus valet, ut ſæpe cum morte luctentur, & vincant. His accedit tertius poſteriori coævus, & ſenior pariter Baſilicæ Lateranenſis Canonicus Carduccius, qui nondum omnibus Eccleſiæ officiis ſe penitùs abdicavit. Nec ſilendum de Scriptore magni nominis, mihique amicitiâ conjunctiſſimo Joanne Dominico Rainaldo, qui licet octogenario major, ſuis tamen ſingulis recurrentibus hebdomadibus Vaticano choro, cui, utpote Canonicus, eſt addictus, ſummâ non minus pietate, quàm diligentiâ præſens inſervit.

Ingens numerus ſenum in Cœnobiis.

V. Præterea noſtra Religioſorum, Monialiumque Cœnobia plena ſunt iis, qui ſenectute con-

confecti, miram in sermone gravitatem, atque in agendo prudentiam præstant, quorum in numero primas tenent Reverendissimus P. F. Antoninus Cloche, Magister Generalis Ordinis Prædicatorum, qui, octogenario major, tot inter curas eâ mente hactenus constat, quâ Virum sapientem decet, eâque corporis valetudine fruitur, quâ sæpe juvenes carent; & vel maximè Reverendissimus P. F. Bernardinius Magister Sacri Palatii Apostolici, qui, quanquam nonagenarius, frequenter tamen coram Summo Pontifice, plenoque Cardinalium, ac Præsulum cœtu, stans, & memoriter longa suffragia gravibus super rebus mirabiliter pronunciat. P. etiam Savinus Presbyter Societatis Jesu, facundus Orator, & grandiloquus, octoginta licet annos natus, ex tempore feliciter disserit, & singulis festis diebus magnâ populi frequentiâ pro concione sacram Scripturam interpretatur. Reverendissimus denique P. F. Philippus Maria Oliverius Minorita Conventualis, octogenario major, vegetâ adhuc, ac vivida senectute, qui triginta, & amplius ab hinc annis Sanctissimo nostro Pontifici à confessionibus fuit, easdem audire pergit.

VI. Inter Oblatas itidem Turris Speculorum paucos ante annos vivebat hilaris, & vegeta virgo, nomine Benedicta, de præclara Cinciorum familia, quæ suâ ætate unum integrè expleverat se-

culum, duo verò tetigerat; nata ſiquidem in fine ſeculi XVI. diem ſuum obiit priori circiter luſtro vertentis XVIII. Nec ſingulis Urbis Monaſteriis deſunt annoſæ Sanctimoniales, quæ cæteris tam puellarem, quàm firmiorem ætatem agentibus præſunt, quæque cum ad ſacra, tum ad œconomica officia nec tremulæ, nec deliræ paſſim accedunt.

In Hoſpitio pauperum invalidorum.

VII. Hoſpitium pariter invalidorum ſenibus utriusque ſexus refertum eſt; ibique non ſine publicæ charitatis commendatione videas, tam morbis, quàm ætate confectos, claudos, ac decurtatos liberè ſuperſtites artus movere, & imperata impigrè facere; immo admireris ſeniores quosdam lumine captos, qui alios juniores per domeſticos lares ſine lapſus, aut offenſionis ullius periculo ducunt.

Privatis paſſim in familiis.

VIII. Denique raræ ſunt nobilium, divitum, doctorum, artificumque domus, quæ avis, proavisque non regantur. Parentem ipſe nactus ſum, qui, quanquam lithiaſis doloribus tortus, mente tamen ſemper conſtanti præditus, nonaginta vixit annos. Antonius item Placentius celeberrimus in Urbe Medicus nonagenario proximus è vivis paucos ante menſes exceſſit, diutius facilè victurus, ſi minorem ſpem ſuis in hæredibus poſuiſſet. Celeberrimi quoque Pictores Carolus Maratta, octoginta ſex annorum, & Jo: Maria Morandius no-

nonagenarius, adhuc pingunt æternitati.

IX. Quid, quod in ipso hebræorum ergastulo, infelici alioquin prope Tiberim loco posito, miseros illos cernimus fœdâ etiam vivacitate consenescere?

Etiam in hebræorum ergastulo.

X. Quapropter si Pio II. Pontifici Maximo in commentariis, quæ vulgò illi adscribuntur, cum de trium eloquentissimorum virorum, scilicet Aurispæ, Poggii, & Jannotii, suo ævo defunctorum obitu, ageret, dicere licuit: *Horum nemo de naturæ lege conqueri potuit: septuagesimum cuncti annum excessere, & sortem vicere communem: injurius est, qui plus sibi deberi censet:* potiori jure nobis fas esse arbitramur asserere, neminem, sive indigenam, sive advenam de Romani cœli naturâ conqueri posse, sub quo tam multi non septuagesimum modò excedunt annum, verùm etiam ad octogesimum, & nonagesimum felici, vegetaque senectute perveniunt.

In Urbe, quemadmodum magnis omnibus in civitatibus, plerosque adhuc juvenes, multos etiam post sexagesimum annum, potius vitæ nondum mutatæ, quàm climacterici anni culpâ decedere.

CAP. XIX.

QUOD autem Romæ nostro etiam ævo plerique ante senium, immo verò vel in ipso ætatis flore decedant; hoc quidem non Urbi peculiare est, sed saluberrimis, magnisque omnibus civitatibus commune; nec aëris vitio tribuendum, sed potissimum civium intemperantiæ, luxui, vigiliis, rixis, animi pathematibus, & comessationibus, quæ, ubi plus divitiarum regnat, ibi magis affluunt, indeque minus hominum vitæ parcunt. Idcirco fertur apud priscos multò rariores extitisse senes, quàm sint apud nos; quod probè advertit eruditissimus Romanæ Antiquitatis Scriptor Raphael Fabrettus [a], qui quæstionem excitat, cur in veteri Roma (quantùm ex inscriptionibus colligere est) rari admodum fuerint illi, qui longam senectutem expleverint? Non

Cur longævi ex antiquis Romanis pauci.

[a] Antiq. inscrip. cap. 8. pag. 560.

Non enim dubito, quin causæ (quas prudens Auctor eo loco dissimulat) per id temporis fuerint, non tam frequentes bellorum strages, quàm solutiores in pace, & luxuriosi mores, qui vitam ante metam solent hominibus adimere. Unde meritò vagatur adagium: *plures occidit gula, quàm gladius*.

Cur proximis post sexagesimum annis frequentiùs obeant senes.

Climactericus annus perperam accusatur.

II. Atque illud quoque à nobis observatum est, scilicet viros optimos, qui ad 60. annum feliciter pervenerunt, non raro intra spatium trium sequentium annorum (potius non mutatæ vitæ, quàm climacterici anni culpâ) magnis cum ægritudinibus luctari, tandemque mortem subire; quoniam laudabilibus, nimiumque intensis exercitationibus, puta pomeridianis, atque ad multam noctem productis studiis, necnon frequenti usu noxiorum ciborum, aliisque operibus, quibus in primo senio corpus, animumque impunè adhuc macerabant, temperare in secundo nescivêrunt. Natura namque terminos habet suæ resistentiæ, quos, ut ipsa præterire non sinit, ita vir prudens prænoscere debet, ut sibi provideat. Nec porrò dubito, quin hujusmodi virtutibus ductæ exercitationes, senibus importunæ sint, & vitiis finitimæ. Sunt enim quædam virtutum, vitiorumque confinia, propter quæ sæpe, ut pro avaro parcum, pro maledico liberum, ita pro cerebroso gravem, fortemque virum vulgus appellat.

lat. Non immeritò proinde ſcripſit Plinius [b]: *atque etiam morbus eſt aliquis per ſapientiam mori*: quo ſanè morbo ipſe Plinius moniti ſui immemor, interiit. Hunc locum Ramazzinus [c] noſter jure in eos torquet, qui per ſapientiam morbos contrahunt, indeque præproperè ad ſenectutem perveniunt. Uſque adeo verum eſt, tum graves, ancipitesque animi curas, tum vel maximè incontinentiam humanum genus ocyùs ad ſenectutem, immo etiam ad exitium trahere: atque ideo raro valde ſenem, qui ſibi non fuerit optimus Medicus, & raro pariter intemperantem, qui ſeneſcat, inveniemus. Oportet enim vitia, eorumque fœda miniſteria in hominibus diu ſupervicturis, tanquam ſenectutis impedimenta, præmoriantur, ſpontèque deſinant noſtræ voluptates, ne ante ſenium ipſi vivere deſinamus. Atque hinc factum eſt, ut Codronchius [d] quanquam climactericorum annorum aſſertor acerrimus, non dubitaverit, quin vita auxilio artis Medicæ propagari, & pericula climactericorum annorum vitari poſſint.

[b] N.Hiſt. lib.7. cap.50.

[c] De morb.Artif.cap.ult. pag. 316.

[d] In com. de ann.climact.par. 2. in univerſum.

III. Sed quoniam nativas Romani cœli qualitates uberiùs fortè, quàm neceſſe erat, expoſuimus; ideò poſterior Diſſertationis pars, quantùm argumenti copia patietur, breviùs adventitias concipiet.

DIS-

DISSERTATIONIS
PARS POSTERIOR
De Adventitiis Romani Cœli Qualitatibus.

NATIVAM cœli hujus salubritatem interdum labefactari, atque inde communes, seu epidemicos morbos proficisci, tum illi norunt, & fatentur, qui medicinam in Urbe diu exercuerint, tum quotquot etiam Romanorum temporum monumenta versaverint. Etenim apud Livium, Galenum, Alexandrum Petronium, Cagnatum, Donum, aliosque præclarissimos Romanarum rerum, & constitutionum Scriptores, abundè constat, populares ægritudines per intervalla in cives longè, latèque desævisse, quarum sanè causas singillatim ex cunctis ali-

Epidemici morbi Romæ interdum grassati sunt.

alimentorum, potionumque vitiis in præsenti deducere supersedemus, ne pondere infiniti propemodum, ac fortasse inutilis operis Lector gravari se jure quæratur.

Duplex causa adventitiæ labis. I. Noxia stagnantium aquarum effluvia.

II. Aquilonaris intemperies, subita, & vehemens.

II. Nobis itaque visi sumus posteritati erudiendæ, & Romanæ salubritati afferendæ satisfacturi, si duarum, quæ ad epidemicos præcipuè morbos pertinent, *Adventitiarum Qualitatum* tractationem instituerimus, quarum altera est vitium noxiorum effluviorum, quæ ex inductis prope, vel intra Urbem Romam, stagnis, paludibus, cœnosisque locis, obstetricante præsertim per æstatem Austro, egrediuntur; altera verò est Aquilonaris, nimiumque rigida intemperies, repentè invadens, ac præter morem, hyeme potissimum, aut vere pertinaciter durans, cui postmodum Australes venti è vestigio succedant: illinc enim oriuntur febres plerunque castrenses; hinc rheumata, acutæque febres, cum faucium præsertim, pectorisque inflammationibus. A palustri igitur vitio incipiamus. *Osten-*

Oſtenditur, adventitiam labem ex aquis ſtagnantibus Romano cœlo in infantia æquè, ac maturitate Imperii fuiſſe familiarem, ſummumque propterea ſtudium purgandis cloacis priſcos adhibuiſſe.

CAP. I.

SUBVEREOR, ne Romanarum rerum amatoribus ingrata accidat oratio noſtra, quâ probandum ſuſcipimus, cœlum Romanum adventitiâ ſtagnantium aquarum labe variis olim, per ipſam ſcilicet Reipublicæ infantiam, atque adoleſcentiam, inſalubritatis viciſſitudinibus obnoxium fuiſſe. Cum enim à Scriptoribus acceperint, Romam totius fere orbis epitomen, atque hoſpitium extitiſſe, capiendæque infinitæ propemodum civium, advenarumque multitudini vix immenſa ejusdem tecta ſuffeciſſe, moleſtè fortaſſe dicentem audient, Urbem, ejusque agrum tunc etiam adventitiâ cœli inclementiâ laboraviſſe, ſi vel populorum incuriâ, vel pertinaci locorum ingenio paluſtribus aquis fuerit inquinatus. Nos autem, non Urbis potius, quàm veritatis

Veritatis potius quàm Urbis amatoribus Auctor ſcribit.

studiosis laborem nostrum probare satagentes, rationem, & experientiam sequemur, facem nobis praeferentes.

Situs Romani agri aquis colligendis, & continendis aptissimus.

II. Porro si spectemus naturalem situm tot convallium collibus interjectarum, & tantae planitiei, ubi Romanus ager positus est, oculis ipsis cernimus, ad paludes, & stagna facilè colligenda, terram depressam, ac subsidentem inclinare, nisi diligens incolarum studium derivandis pluvialibus, fluvialibus, jugibusque aquis perpetuò incumbat. Quod, cum tot seculorum fluxu ante Urbem conditam, & à Regibus usque ad Imperatorum tempora habitatores partim imperitiâ, partim incuriâ, partim etiam bellis externis, civilibusque identidem intermiserint, nil mirum, si frequenter paludes, & stagna, unâque variae coeli vices illatae fuerint, ut demonstrabimus.

Ubi olim fuerit Velabrum.

III. Constat in primis, vel ante Urbis initia juxta Collem Palatinum, Forum, & Circum maximum, magnam illam haesisse paludem, quam Velabrum appellabant, de qua Ovidius [a]:

[a] 6. Fastorum.

Hìc, ubi nunc Fora sunt, udae tenuere paludes,
Amne redundatis fossa madebat aquis.
Curtius ille lacus, siccas qui sustinet aras,
Nunc solida est tellus, sed fuit ante lacus.
Qua Velabra solent in Circum ducere pompas,
Nil praeter salices, cassaque canna fuit.

In

IV. In eâ autem nascentis Urbis regione cœlum tunc proculdubio noxium erat; nam de Aboriginibus, de quibus Dionysius [b]: *Aborigines Romam occupant, qui primùm in montibus passim sine mœnibus vicatim habitaverunt*, Solinus [c] scribit: *eosdem aliquando fuisse prope Palanteum* (est autem Palanteum idem, ac Collis Palatinus, ut tradunt Donus [d], & Nardinus [e]) *sed propter incommodum*, nempe detrimentum, & noxam, *vicinæ paludis, quam præterfluens Tiberis fecerat, profectos Reate postmodum reliquisse*. Aborigines igitur (sic apud Græcos appellati, quod montes incolerent) primùm quidem procul à paludibus hospitium saluberrimum, contra verò prope paludes infestum invenerunt, unde fugâ sese proripere coacti sunt. Atque hinc factum reor, ut ad exiccandum Velabrum omne conversum fuerit priscorum Romanorum studium, vel cum Urbs ipsa in suis incunabulis versabatur. Scilicet per effossam primò, atque extructam à Tarquinio Prisco cloacam maximam, stygia illa, penè dixerim, aqua in Tiberim deducta est, & salubritati vagientis adhuc Romæ opportunè provisum. Quo spectavit Q. Fabius [f] Pictor, loquens de Velabri convalle: *Paludes*, inquit, *plures passim Tiberina inundatio efficiebat, quæ hanc aream non satis idoneam habitationi reddebant, antequam, factis Vertumno sacrificiis, in alveum*

[b] Lib.1.Antiqu. Rom.in princ.

[c] De orig.Urb. cap.2.

[d] De rest.salub. agr.Rom.p.36.

[e] In sua Roma antiq.

Aborigines unde dicti.

Velabrum quando exiccatum.

[f] Ubi Capitol. & Palatin. describit.

suum Tiberis verteretur. Quinimo probabile videtur, locum illum, nec totum, nec statim, inductâ exiccatione salubrem evasisse, sed udum, cœnosumque relictum, ab infima duntaxat plebe fuisse habitatum. Nam Plautus [g] ait: *In Velabro vel pistorem, vel lanium, vel baruspicem, Vel qui ipsi vortant, vel qui alii subversandas præbeant*.

g In Curcul. act. 4. scæn. 1.

V. Præterea nullus, nisi in Romanis antiquitatibus hospes, nescit, cloacas non solùm prope Velabrum, sed in imis omnibus Urbis regionibus apertas fuisse; scilicet ne amplius aquarum colluvies, ad Tiberim, propter humilem, depressamque locorum naturam, fluere prohibita, in putidas, fœtentesque lacunas concederet. Livius [h] enim inter opera pacis à Tarquinio Prisco inchoata, recenset cloacarum substructionem in hæc verba: *cum infima Urbis loca circa forum, aliasque interjectas collibus convalles, ex planis locis haud facilè eveberent aquas, cloacis è vestigio in Tiberim ductis, siccavit*: quo intelligimus palustria olim fuisse ima omnia Urbis loca, quæ, cum talia fuerint, pro studio salubritatis oportuit exiccare. Plinius [i] verò eadem memorat de M. Agrippa: *Præterea cloacas operum omnium dictu maximum, suffossis montibus, atque Urbe pensili, subterque navigata à M. Agrippa in ædilitate post consulatum, per meatus corrivati septem amnes,*

h Decad. 1. lib. 1. cap. 16.

Cloacis substructis ima Urbis loca exiccata ab antiquis.

i Lib. 36. cap. 15.

amnes, cursuque præcipiti torrentium modo rapere, atque auferre omnia (nempe impura etiam corpora, propter moram aëri labem illatura) *coacti*.

VI. Frontini [k] locus non certè omnibus obvius, mirificè confirmat, quod probare instituimus, Romam cùm sua inter initia, tum postea adventitiæ aëris inclementiæ ex stagnantibus aquis obnoxiam, iisque remotis, nativæ statim salubritati restitutam fuisse. Is autem florentissimis Romani Imperii, Nervæ scilicet, & Trajani temporibus, diligens aquæductuum Curator fuit; ait igitur: *Ne prætereuntes quidem aquæ otiosæ sunt; nam immunditiarum facies, & impurior spiritus, & causæ gravioris cœli, quibus apud veteres Urbis infamis aer fuit, sunt remotæ*.

[k] Com. de aquæduct. pag. 115. *Frontini locus insignis.*

VII. Hinc Romanus Populus, superstitionum, Deorumque olim feracissimus, quemadmodum febrem, ad minus nocendum templis coluit, ita Deabus Cloacinæ, & Mephiti, ad ea potissimùm arcenda mala, quæ tunc etiam temporis ob putidas, ac fœtentes aquas identidem recurrebant, fallente quidem, bonâ tamen cum spe, litare consuevit.

VIII. Quod de sola Urbe hactenus confirmamus, de universo Latio definit Strabo [l], geographorum sui ævi diligentissimus, qui, licet sub Tiberio Cæsare scripserit, quo tempore Romanus

[l] Vide tex. cit. parte priori cap. 1.

nus ager immenſo populo frequentabatur, ita tamen Latii clementiam commendavit, ut iis duntaxat locis ſalubre appellaverit, in quibus aquæ non hærerent; contra verò morboſum juxta paludes dixerit; quo ſanè luculenter docemur, non ipſam ſolùm Romam, ejusque ſuburbia, ſed pleraque etiam Latii loca, vel inter maximam populorum multitudinem, & florentis imperii opulentiam, ideo ſalubri cœlo donata fuiſſe, quia à lacunis, & ſtagnis erant vindicata; cum Ardeatinus ager, & finitimæ humilioris ſoli regiones, quæ tunc, ne maximâ Ædilium curâ exiccarentur, repugnarunt, & obſtiterunt, propterea mali aëris infamiâ jure meritò palàm damnabantur.

Latii ſalubritas etiam florente imperio nonniſi ab exiccato ſolo conſervata eſt.

IX. Neque certè aliud extitiſſe cenſendum eſt morbi genus, quod ſpatio ducentorum [m] annorum, nempe à CCXC. ad uſque CCCCXC. (quo poſtremo tempore Conſulatum gerebat Gn. Cornelius Scipio, & C. Duillius) vicies, & bis Urbem afflixit; niſi epidemicas conſtitutiones, gravesque annos ex hujusmodi adventitia cœli labe ſubortos. Quas quidem epidemias veræ peſtis nomine minimè dignas fuiſſe clarè docet, tum quod plerunque mala hæc Urbem ſolummodo, non vicina etiam loca afflixerint; tum vel maximè quod narratur [n], Romanorum hoſtes armatos ſæpe in Latium incurriſſe, graſſante per Urbem mor-

Peſtilentiæ, quas Livius memorat, ex paluſtri ſolo ortæ ſunt.

[m] Vid. Marſil. Cagnat. qui de Rom. aer. ſalub. pag. 9. hanc ſummam ſummo ſtudio ex Liv. collegit.

[n] Apud Livium præſertim dec. 1. lib. 3. cap. 3. ubi deſcribit irruptionem factam ab Æquis, & Volſcis in agrũ Rom. peſtilentiâ afflictum.

morbo, quem pestilentiam dicebant. Si autem nuda Romanæ pestis suspicio fuisset pervulgata, certè finitimæ gentes de bello inferendo minimè cogitassent, ne contagione hostium sibi cladem consciscerent. Tantoque exploratius est, ægritudines, quas Livius pestilentes vocat, genuinas pestes non fuisse, sed febres purè epidemicas ex inducto palustri solo, quanto clarius idem Livius [o] refert, anno, quo frequenter fierent ludi Apollinares, gravem pestilentiam in Urbem, agrosque incidisse, *quæ magis in longos morbos, quàm in perniciales evasit*. At nunquam pestis non est pernicialis, & plerunque ipsa, quæ ex paludibus inducuntur mala, in diuturna concedunt.

[o] Dec. 3. lib. 7 cap. 23.

X. Huc accedit, quod apud eundem [p] legimus: *cum magnus esset metus vastitatis in Urbe, & agris, Dictatorem creatum, & Fidenas captas fuisse*; ut credi nequeat, grassante peste, quæ contactu tam facilè serpit, tantas res perfici potuisse. Unde conjicere licet, ex variis in victu erroribus, ac præcipuè ex inductis cœnosis aquis olim Romæ, ut nostris quoque temporibus evenit, graves annos interdum sequutos.

[p] Dec. 1. lib. 4.

XI. Tandem Dionysii [q] testimonio constat quanta fuerit magnitudo erogatarum impensarum pro ipsis purgandis cloacis, aliquandiù indiligenter habitis, cujus verba adscribimus: *C. Aquilius affir-*

[q] Lib. 3. pag. 144.

Quanta impensa olim purgatæ cloacæ.

affirmat, neglectas aliquando cloacas, & non transmittentes aquas, Censores mille talentis purgandas locavisse; quam sanè summam æquare sexcenta aureorum nostrorum millia, censet Nardinus. Ita nullis parcendum sumptibus Populus Romanus sapientissimè putabat, ut nativam cœli sui salubritatem ab hærentibus aquis redimeret, atque impendentem ab iis perniciem averteret, & propulsaret.

De Arte, quâ olim, deductis in libertatem aquis, Romana salubritas servabatur, & de Legibus eam in rem conditis.

CAP. II.

Quid Roma, quid Urbis appellatione intelligatur.

QUANQUAM duæ hæ voces, *Roma*, atque *Urbs*, unum, idemque significare videantur; sunt tamen inter se diversa, quæ per easdem indicare voluerunt Antiqui, ut novissimè advertit Raphael Fabrettus [a], qui nomine *Urbis* quidquid mœnibus continetur, & aratro, sive *urbo* definitum est, cum Pomponio comprehendit, nomen verò *Romæ* continentia quoque ædificia complectitur; quod confirmatur à Paulo [b] J.C.

[a] De aquis, & aquæduct. pag. 157. n. 292.

[b] Leg. 2. ff. de verb. signif.

J. C. his verbis: *Urbis appellatio muris, Romæ autem continentibus ædificiis finitur, quod latius patet*: quorum fines adeò laxat Lipsius [c], ut urbes, atque oppida circumposita, Ostiam, Ariciam, Ocriculum, aliaque incluserit.

[c] De Magn. Rom. lib. 3. cap. 3.

II. Sed quousque se extenderit, suisque suburbiis procurrerit Roma, non est nunc nostrum inquirere; cum nec olim rem hanc omnino definitam fuisse, ex iis, quæ Dionysius tradit, facilè intelligi posse videatur: *Adeo* (inquit Halicarnasseus) *suburbana ipsi Urbi adhærent, & conjuncta sunt, ut speciem immensæ cujusdam longitudinis spectantibus exhibeant*. Nobis autem satis erit, si omni, ut putamus, dubitatione careat, Romam priscis temporibus, propter multitudinem civium, rusticorum, servorum, libertorum, atque advenarum, quà Urbem cum suburbiis, quà vicos cum tabernis, quà villas cum diversoriis frequentantium, per universum ferè Latium, præsertim maritimum, productam quasi fuisse, ut præ aliis ex Plinio [d] juniori colligere est, qui ad villam in Laurentino positam amicum invitans, his verbis alloquitur: *Litus ornant varietate gratissimâ nunc continua, nunc intermissa tecta villarum, quæ præstant multarum urbium faciem, sive ipso mari, sive ipso litore utare*. Quæ quidem villa felici etiam nunc sidere dominum mutavit, non mores; nam benignitate,

Quatenus patuerit olim Urbs cum suburbiis.

[d] Lib. 2. epist. 17.

atque munificentiâ veteres non æmulatur tantùm, verum etiam antecellit nobilis Sacchettorum familia, ad quam ipsa pervenit. Ejus tamen loci aër variavit indolem, quippe qui locus nostrâ ætate, præterquamquod in desertissima solitudine positus est, damnatis circumquaque, putidisque inquinatur aquis, quæ villæ jucunditatem æstate penitus adimunt, hyeme solum restituunt; cum olim, eodem Plinio teste, contrarium accideret: *jucunditas*, inquit, *ejus hyeme minor*, *major æstate*.

Multitudo incolarum salubritatem tuetur, & quare.

III. Hæc porrò monuisse oportebat, ut nemo non intelligeret, innumerabilem penè gentem, in tot urbanas, rusticasque Tribus divisam, diligenter incumbere potuisse corrivandis liberè in cloacas, in scrobes, atque in amnes, aquis, quominus vel mundiciam Urbis, vel agriculturam, ornatumque impedirent, ac propterea sedulò prohibuisse, ne aër ex marcescentibus lymphis sordidus, atque insalubris redderetur. Multitudine scilicet incolarum, & cœli salubritate, mutuam inter sese opem ferentibus; cum illorum frequentia deducendis aquis idonea, salubritatem tueretur, & salubritas frequentiam alliceret, atque foveret.

Antiquorum cura de sordibus abluendis, & aquis derivandis.

IV. Quale autem, quantumque fuerit studium, ac solicitudo priscorum Romanorum, ut aquæ tum fontanæ, tum pluviæ, tam in Urbe, quàm

quàm in agro suos per ductus solutè fluerent, omnemque viarum, locorumque immundiciam tollerent, is probè cognoscere, ac metiri poterit, qui advertat ducendis, derivandisque laticibus, non solùm publicos Ædiles [e], & Curatores constitutos fuisse, sed minores etiam Magistratus, integrasque familias, unam quidem publicam CCXL. hominum; alteram Cæsaris dictam CCCCLX. quibus tutela ductuum, tam intra, quàm extra Urbem, ad subitos præsertim casus concredita erat, ut legere est apud Frontinum [f].

[e] Vide munus Ædilis latè exposit. à Platin. lib. 2. de opt. Cive, quem refert Bobadilla de la Politic. lib. 3. cap. 6.

[f] Comm. de aquæd. pag. 118. & 119.

V. His verò familiis eos adscriptos fuisse arbitramur, qui Hydrophylaces [g], sive Aquarii appellabantur, quique custodes omnium aquæductuum hujus Regiæ Urbis deputati *singulis manibus*, *Imperiali impresso nomine*, *signabantur*, *ut bujusmodi adnotatione manifesti essent omnibus*, *nec à Procuratoribus domorum*, *vel quolibet alio ad usus alios avellerentur*, *angariarum*, *vel operarum nomine tenerentur*. Eum autem, qui in defuncti Aquarii locum subrogabatur, eodem signo notatum esse volebant, ut militiæ quodammodo cum cæteris sociatus, *excubiis aquæ custodiendæ incessanter inbæreret*, *nec muneribus aliis occuparetur*.

[g] In l. Decernimus, §. universos autem, Cod. de aquæd. lib. 2.

Qui fuerint Hydrophylaces.

VI. Sed quoniam publicæ quæque res nonnisi legum, pœnarumque severitate custodiri, & conservari queunt, idcirco ratis, firmisque decre-

Veterum Romanorum leges pro libero aquarum cursu.

 tis

tis primò vetitum erat, ne aurum [b], in honorarii Consulatus adeptione solutum, & reficiendis duntaxat aquæductibus deputatum, ad alterum quodlibet opus extruendum, vel curandum converteretur; & *si quis* [i] *contra fecisset, de suis facultatibus eandem summam aquæductus titulo repensare cogeretur*.

[b] L. nemini ad sublimem Cod. de Consul. lib. 12. & ex l. seq.

[i] L. Hac lege lib. 2. Cod. tit. de aquæduct.

In eos qui aquam corrumpi sinerent

VII. Deinde qui aquam hærere, & olere sinerent, graviter mulctabantur. Lex præcipua fuit:

NE QUIS AQVAM OLETATO DOLO MALO, UBI PUBLICE SALIT. SI QUIS OLETARIT SEXTERTIORUM X. MILLIUM MULCTA ESTO.

VIII. Ne cui autem verbum *oletare* obscurum esset, appositè subdidit Frontinus [k]: *oleato, videtur esse, olidam facito, cujus rei causa Aediles curules jubebantur per vicos singulos ex iis, qui in unoquoque vico habitarent, prædiave haberent, binos præficere, quorum arbitratu aqua in publicum saliret*.

[k] Ubi supra pag. 117.

Quid sit aquam oletare.

[l] In l. 1. ff. de cloacis.

IX. Tum jura [l] quoque vetuerant, ne ulla vis fieret, aut impedimentum poneretur iis, qui publicos, privatosque rivos, vel cloacas purgabant, aut reficiebant. Edictum propositum erat à Prætore in hæc verba:

QUO-

QUOMINUS ILLI CLOACAM, QUÆ EX ÆDIBUS EJUS IN TUAS RETINET, QUA DE RE AGITUR, PURGARE REFICERE LICEAT, VIM FIERI, VETO, DAMNI INFECTI, QUOD OPERIS VITIO FACTUM SIT, CAVERI JUBEO.

X. Hoc autem Edictum explicaturus Ulpianus [m] rationes adducit, propter quas cloacæ purgandæ, ac reficiendæ sunt, scilicet quia *utrumque & ad salubritatem Civitatum, & ad tutelam pertinet. Nam & cœlum pestilens, & ruinas minantur immundiciæ cloacarum.*

XI. Jure igitur meritò si quis olim rivos, vel cloacas voluisset reficere, aut purgare, *novi operis nunciatio probibebatur; cum hoc publicæ salutis, & securitatis intersit, & cloacas, & rivos purgari* [n]. Plura occurrunt apud Cujacium [o] de cura publicæ salutis, addito etiam favore pro iis, qui reficiendis, purgandisque cloacis operam dabant.

XII. Maximè itidem interdicebatur in Urbe, ne quis caducam ex castellis aquam privatas in ædes cum publicæ salubritatis damno subdolè deduceret. Scilicet prisci probè noverunt, eos latices, qui ex receptaculis, assiduè, abundanterque effluebant, trifariam salubritati aëris subservire

[m] Lib. 71. ad Edictum.

[n] L. de Pupillo, §. 2. ff. de novi operis nunciat. quod habetur etiam in l. Servius autem, §. si quis rivum, ff. de rivis, & in l. 1. §. si quis purganti, ff. de cloacis.

[o] In Paratl. ad lib. 50. sub tit. de cloacis.

Vetitum ne quis aquam caducam ex castellis subduceret, & quare.

vire

vire potuisse. Primò quidem prohibendo, ne superficies aquarum, in septis conclusarum, sensim hæreret, atque herbesceret; unde impuri halitus expirarent. Secundò circumfusum aërem, æstate præsertim agitando, ac temperando, Romæ potissimùm, ubi sæpe per id temporis silent venti, æstusque vehementer sollicitant. Tandem inhibendo, quo minus immundiciæ in viis, atque cloacis (jugibus quasi scopis destitutæ) consisterent, atque corrumperentur. Publicum verò Mandatum erat hujusmodi.

CADUCAM NEMINEM VOLO DUCERE, NISI QUI MEO BENEFICIO, AUT PRIORUM PRINCIPUM HABENT. NAM NECESSE EST EX CASTELLIS ALIQUAM PARTEM AQUÆ * AFFLUERE. CUM HOC PERTINEAT NON SOLUM AD URBIS NOSTRÆ SALUBRITATEM, SED ETIAM AD UTILITATEM CLOACARUM ABLUENDARUM.

* *Alias* EFFLUERE.

XIII. Hoc verò decretum summoperè salutare in Urbe extitisse, apparet ex iis, quæ superiori capiti, à Frontino accepta, inseruimus; videlicet pereuntes (nempe ex castellis decidentes) aquas, otiosas tunc temporis non fuisse, quippè quæ per vias liberè effluentes, *immundiciarum*

fa-

faciem, impurum ſpiritum, & cauſas gravioris cœli ab Urbe removerent. Sed utinam ejusmodi leges noſtro ævo ſuos ad uſus revocarentur; (quemadmodum nunc Auguſtæ Taurinorum ſervari audio, ubi flumen *Duria*, in rivos diviſum, per Urbis illius ſemitas ſalubriter devolvitur) certè à ſtagnantibus aquis, à cœnoſis viis, cloacisque non adeò frequenter nobis metueremus.

XIV. Mirari ſimiliter ſubit maturum conſilium, quo viri illi graviſſimi ſolebant, unâ, eademque lege pluribus ſimul Urbis commodis proſpicere; nimirum & colendis agris, & purgando, tuendoque Romano aëri proviſum eſſe ſtudentes. Etenim volebant, *aquarum poſſeſſores, per quorum fines formarum meatus tranſirent, ab extraordinariis oneribus eſſe immunes, ut eorum opera aquarum ductus ſordibus opleti mundarentur; nec ad aliud ſuperindictæ rei onus iisdem poſſeſſoribus attinendis, ne circa res alias occupati, repurgium formarum facere non curarent. Quod ſi neglexiſſent, amiſſione poſſeſſionum mulctabantur; nam fiſcus* [p] *prædium ejus obtinebat, cujus negligentia perniciem formæ congeſſiſſet.*

Purgandi ſoli ſummum ſtudium apud antiquos.

[p] Ut in l. aquarum poſſeſſ. tit. de aquæduc. lib. 2. Codicis.

XV. Sed quoniam nonnullæ regiones (Ager nempè Ardeatinus, & loca Pontina) per ea quoque tempora nihilo ſublimiores erant, aggeſto nimium litore maris, hærentes aquas in pelagus omni-

Loca Pontina, & ager Ardeatinus nulla cura inſalubritatem vitare potuerunt.

omnino exonerare non poterant, neque ullâ proindè legum, aut Magiſtratuum, aut Incolarum curâ, ſolertiâque inſalubritatis notam vitare valuerunt.

Quo Romanorum Pontificum ſeculo ex paluſtribus aquis huic cœlo adventitia labes acceſſerit.

CAP. III.

QUo ſtudio, quâ ſedulitate, quibus legibus, florente Romana re, ſalubritatem cœli ſui à paluſtri ſolo, & ſtagnantibus aquis vindicaverint Majores noſtri, jam ſatis, opinor, ſuperiori capite ex incorruptis vetuſtatis monumentis eruimus. Nunc ea tempora percurramus, quæ dominam gentium Romam, datam barbaris prædam, extremaque omnia perpeſſam ingemuerunt. Ex quibus alii quidem imperii detrimenta, vicesque; alii verò Eccleſiæ, ſacrisque rebus illatas clades; nos pro inſtituti noſtri ratione vaſtitatem ſaluberrimæ regionis, aëre ex putreſcentibus aquis infecto, colligemus. Quam ſanè labem omnium teterrimam, & orbitate civium, & ſolitudine agrorum, & malorum diutur-

Ex aquis putreſcentibus exitium Urbi illatum.

turnitate reputamus: quanquam Scriptores plerique omnes ea solùm tradiderint, quæ hostium vi, & copiis irrumpentibus edita sunt; minimè fortasse intelligentes, nullâ incursione graviori affligi urbes posse, quàm cum ad earum exitium elementa ipsa conjuraverint, tunc enim omnia contabescere, & funditùs interire necesse est, *lento consumpta duello*. Primi omnium Totila, & Vitiges ad Romanum excidium his armis usi sunt. Etenim sævissimæ biennali obsidioni, quâ sub illis Gothorum Ducibus Roma cum suis vicis, villis, ac finitimis oppidis vexata est, illud maximè nativæ salubritati hujus aëris detrimentum accessit, quod, excisis aquæductibus [a], tunc primum Romanum in agrum effusæ aquæ inundaverunt, & in stagna passim confluxere. Narrat hoc Procopius [b], cujus fidem quantùm fert poëseos natura, ubique sequitur elegantissimis versibus Trissinus [c] Italus Poëta, non ad communem palatum factus.

Totila, & Vitiges eam perniciem primi attulerunt.

II. Neque porrò ambigendum est, quin bellicum artificium diffringendi aquæductus ambientis aëris perniciem tandem inferat, præsertim cum iisdem locis autumnali, æstivoque tempore militum castra consistunt. Etenim latices tum ex mora, tum ex fœditate paulatim humilibus, sinuosisque terris putrescunt. Quamobrem, vitiatis haustibus, & corrupto aëre, ut Vegetius [d] ad-

[a] De numero aquæductuum Rom. vid. controver. eruditè diremptam à Raph. Fabretto in sua de Aquæduc. dissert. 3. n. 173. & seq.

[b] De bello Goth. lib. 3. n. 16. pag. 355. & lib. 2. n. 3. pag. 399.

[c] Lib. 13. Ital. liber. pag. 75.

[d] De Reb. Milit. lib. 3. cap. 2.

advertit: *perniciosissimus etiam in militibus nascitur morbus, qui prohiberi non potest aliter, nisi* (ut Romanus Consul in Carthaginensi obsidione tentare coactus fuit) *frequenti mutatione castrorum*, quæ sanè cum, post aquæductus excisos, movere noluisset Lotreccus [e], Gallici exercitus Imperator, in obsidione Neapolis anno 1528. legiones suas maceravit, & perdidit. Nimirum ob diuturnam alicubi multarum lympharum stationem, ac putredinem, cœlum semper noxium evadit.

Aquis stagnantibus castra subinde mutanda.

[e] Apud Summontium lib. 7. cap. 2. dell'Hist. della Città, e Regno di Napoli pag. 61.

Urbis calamitates sub Totila.

III. Allatis verò à Gothorum sævitie universo penè Latio cladibus, quot, & quales intra Urbem calamitates adjunctæ fuerint, quæ non vastitatem solùm, sed simul etiam aquarum moram, sordiumque congeriem necessariò solent accersere, nemo historiis eorum temporum initiatus poterit ignorare. Totilas enim captâ Româ, ejusdem mœnia pluribus locis solo æquavit, ad tertiam penè ambitus murorum partem, ut narrat Blondus [f], Urbemque ferè omnem, cum iterato in servitutem redegisset, flammis damnavit.

[f] In Hist. dec. 1. lib. 6. pag. 80.

IV. Non me præterit Urbem Romam quinto seculo à Gothis sub Alarico primùm obsessam, ac direptam fuisse. Unde fortasse quis ante Totilam, & Vitigem hanc cœli inclementiam illatam fuisse deducat. Sed nemo non novit, Alaricum Romanas depopulatum opes, Templis

ta-

tamen, & aquæductibus abstinuisse, cui cum postea ex eadem gente Princeps excelsi omnino animi successisset Theodoricus, hic non solùm damna, à Gothico milite Romanis terris illata rependit; verùm ea etiam, quæ temporum injuriâ, atque propter civium indiligentiam ipsi aëri, ex stagnantibus [g] aquis inducta fuerunt, emendavit.

Theodoricus excelsi animi Princeps.

[g] Vide testim. de pontinarum palud. exiccat. per Theodoric. absoluta apud Cassiodor. lib. 2. var. 32. Volaterran. lib. 6. suæ Geograph. pag. 165. Donum de Rest. Sal. Ag. Roman. pag. 136. & Corrad. Vet. Lat. lib. 2. cap. 16.

V. Gothis deindè non multos post annos ad Latii desolationem, Scythicâ feritate ferocior, gens successit Longobardorum, qui, licet Româ nunquam potiti fuerint, ejus tamen agrum ita igne, ferroque vastarunt, ut, dirutis villis, fugatisque colonis, aquæ nullâ penitùs arte suos per scrobes, & canales, ut oportebat, derivari amplius potuerint.

Clades à Longobardis illatæ.

VI. Miserandum totius Romani agri statum Divus Gregorius [h], qui Romæ temporibus illis vivebat, & mox universali præfuit Ecclesiæ, flevit per hæc verba: *Ubique luctus aspicimus, ubique gemitus audimus. Destructæ urbes, eversa sunt castra, depopulati agri, in solitudinem terra redacta est: nullus in agris incola, penè nullus in urbibus habitator remansit*: & inferius: *ipsa autem, quæ aliquando mundi domina esse videbatur, qualis remanserit conspicimus. Immensis doloribus multipliciter attrita desolatione civium, impressione hostium, frequentiâ ruina-*

[h] Homeliâ 18. in Ezechiel.

 rum;

rum; itaut in ea completum esse videamus, quod contra urbem Samariam per hunc eundem Prophetam Ezechielem longè superiùs dicitur; in qua certè rerum ruina, aquas suos extra ductus, & scrobes passim dejectas, ac stagnantes, gravem putorem quaquaversum concepisse, unusquisque intelligit.

VII. His accedit, quod per ea tempora, præter hostilem rabiem, inaudita propemodum Tiberis contigit inundatio. Etenim, ut narrat Joannes Diaconus [i], alveum suum egressus tantùm excrevit, ut super muros Urbis influeret, atque in ea regiones maximas occuparet; quæ cum ita fuerint, certum est, cloacas, amnes, atque torrentes omnes, qui per inferiorem Latii partem in Tiberim aquas suas exonerant, à libero cursu fuisse prohibitos, ac subindè dispersas lymphas latiùs, diutiùsque in Romano agro computruisse. Unde vermium, serpentumque multitudo orta fuit, ac denique immanis, & diuturna pestilentia, quæ Pelagium etiam Papam extinxit, atque ita in reliquum vulgus desævit, ut, subtractis habitatoribus, Urbem penè in solitudinem redegerit.

[i] In vita S. Gregor. lib. 1. cap. 34. & seq.

Tiberis inundatio memoranda.

Tum pestilentia.

VIII. Sed quoniam est multò facilius vastare regiones, quàm restituere; & sola, diuturnaque pax, ac præsentia magnorum Principum eo iterum deducere colonias potest, unde abductæ, fu-

fugatæque fuerunt; idcircò mirum videri non debet, si multorum decursu seculorum infelix Latium, pristinâ majestate orbatum, miram vastitatem, atque squalorem fuerit expertum, qui tunc longè crevit, advertente Dono [k]: *cum Astulphus, impius ille Longobardorum Rex Stephano III. Papæ, ac Populo Romano infensus, contra ea, quæ Pipino Francorum Regi, semel ab eo victus, promiserat, Urbem Romam iterum vexare quàm acerbissimè cœpit, eamque circumquaque obsidere, quo tempore nec sacris, nec profanis ædificiis pepercit; quin obvia quæque, rabie quâdam efferatus dirueret, incenderet, ac pessundaret.*

[k] Loc. cit. pag. 68.

IX. Ærumnas deinceps, ac depopulationes à Longobardis illatas, ferè ad integram desolationem IX. seculo auxerunt Francorum copiæ, gens olim ad Apostolicæ Sedis tutelam accurrens, quæ à Sergio II. Romanoque Populo arcessita, omni officiorum genere excepta, & amicè primùm apud eos hospitata, mox militari insolentiâ, tanquam in hostico omnia circum ædificia barbarorum in morem populata est.

Francorum copiæ Romanis infensæ.

X. Deindè insatiabilem crudelitatem exercuerunt nostro in agro Saraceni, qui proper incolarum impotentiam, Latinorum fines ingressi, pleraque maritima oppida miserandum in modum diripuerunt: quocirca, ut idem subdit Donus [l]: *Ro-*

Saracenorum immanitas.

[l] Loc. cit. pag. 70.

Romani agri cultores partim in captivitatem abducti, partim occisi, partim assiduarum populationum metu, relictis patriis terris, in tutiora, ac maximè montana loca concesserunt, ibique haeserunt.

XI. Neque sanè fuit hæc unius diei à Saracenis inflicta strages; etenim, scribente Leone Ostiense [m], *per quadraginta fermè annos innumera circumquaque mala gesserunt, multumque Christicolarum sanguinem effuderunt.*

[m] In Chronic. cap.43.pag.181.

XII. Hinc porrò facilè deduci posse censerem, cur S. Petrus Damiani [n] XI. seculo, scribens ad Nicolaum II. de causis, ob quas Episcopatu se abdicare cupiebat, Romanum etiam aërem, utpotè diuturnarum febrium feracissimum, producat, & sequenti tetrasticho criminetur.

[n] Lib.1. epist.9. *Cœlum Rom. XI. seculo propter adventitiam noxam improbabatur.*

Roma vorax hominū domat ardua colla virorū,
Roma ferax febrium necis est uberrima frugū,
Romanæ febres stabili sunt jure fideles,
Quem semel invadunt, vix à vivente recedunt.

Nam nullus est pertinacium febrium parens magis prolificus, quàm aër palustris, cui tunc temporis Roma propter adventitiam labem obnoxia erat.

XIII. Similiter nemo mirabitur Innocentium III. [o] qui XII. in.er, & XIII. seculum Ecle-

[o] Lib. de contemp.mund.cap. 9. pag.248.

clesiæ tenuit gubernacula, scripsisse *paucos Romæ suo tempore ad annos quadraginta, paucissimos ad sexaginta pervenisse*. Universam etenim præcocis adeò mortis causam sapiens lector facilè rejiciet in adventitiam Romani cœli labem, tunc temporis ex Latii ruinis, pigras aquas reddentibus, inductam. Neque id profectò inficiari poterit, qui advertat, Pontificem hunc scripsisse post maximas illatas Romæ clades, tum supra recensitas, tum temporibus ipsi proximioribus ab Arnaldo [p] Brixiensi, qui postquam Eugenius III. Româ discessit, contra universam ejus factionem, conversa in furorem plebe, usque ad domorum, templorumque excidium crudelissimè desæviit. Hinc recens Urbi vastitas accessit, &, hærentibus quaquaversum aquis, circa eam loca palustria, ac penè lethifera evaserunt.

Sub Innocentio III. rari in Urbe senes.

[p] Ex Othon. Frisingen. de rebus Frider. lib. 2. cap. 20. pag. 252.

XIV. Omnium luculentissimè Otho [q] Frisingensis, describens adventum ad Urbem Friderici I. paulò ante viventis, adventitiam hanc cœli inclementiam exponit per hæc verba: *Jam tempus imminebat, quo Canis ad morbidum pedem Orionis micans, exurgere deberet: ex vicinis stagnis, cavernosisque ruinosis circa Urbem locis, tristibus erumpentibus, & exhalantibus nebulis, totus vicinus crassatur aer, ad hauriendum mortalibus lethifer, ac pestilens. Urgebatur hoc incommodo in Urbe civis, hoc tempore ad monta-*

[q] Loc. cit. cap. 22. & 23.

Adventitiæ inclementiæ Romani aeris testimonium

na consuetus fugere; in castris miles tanta desuetus aeris intemperie. Nec dubium est, quin civis ad obedientiam Pontifici, ad deditionem Principi suo venisset, si miles extra tantum incommodum pati potuisset. Verùm innumeris hac cœli corruptione in morbos gravissimos incidentibus, Princeps dolens, ac nolens, suisque tantùm morem gerens, ad vicina montana transferre cogitur tabernacula, ubi, accepto prudentum consilio, corruptum, quem biberant aerem, pharmacis propellendum, exercitum, quantùm potuit recreavit.

XV. Neque sanè hunc in Friderico anilem metum fuisse apertissimè evincunt ea, quæ præcedenti capite [r] de prælio habito Romanos inter, & Friderici milites per hæc verba narrantur: *uno tantùm ex nostris* (mirum dictu) *occiso, uno capto. Plus enim nostros intemperies cœli, quàm Romanorum lædere poterant arma.*

[r] Ejusd. lib. Otho Frising.

XVI. Desertus tandem, ac penè ad solitudinem redactus est Romanus ager postquam seculo XIV. Clemens Papa V. sedem fixit Avenione. Etenim septuaginta spatio annorum, Roma plus fortè vastitatis ex sacri Pontificis absentiâ, quàm ex barbarorum præsentia, atque incursionibus pertulit. Ingenia quippe, & artes, cum semel fuerint oppressa, nisi præsenti Principis beneficentiâ recreentur, miserè tandem exarescunt.

Pontificia Sede Avenionem translata, vastitas agri Romani augetur.

Quid?

Quid? quod dissidia Romanos inter Proceres orta, vicos, & oppida Romæ proxima afflixerunt, ut tam externa, quàm intestina bella pulcherrimam hanc orbis partem fœdam, miseramque reddiderint.

XVII. Lacunis igitur, stagnis, ac paludibus, quæ post recensitas Latii clades, partim hominum incuriâ, partim desertione terrarum, cultorumque penuriâ fuerunt inducta, atque adhuc alicubi perseverant, illa cœli noxa, quam plerisque humilibus Romani agri locis nostrâ etiam ætate experimur, accepta referenda est.

XVIII. Quare viri clarissimi Jo. Baptista Donus [t], & Ferdinandus Nuptius Archiepiscopus Nicænus [u] è celsiori Præsulum ordine, salubritati Romani agri, ejusdemque culturæ, & colonorum frequentationi diligentissimè studentes, palustria hæc loca firmissimis rationibus exiccanda penitus admonuerunt.

[t] Loc. cit. pag. 98. & 99.

Illustriss. Nuptius laudatur.

[u] In Differtat. Vern. de Cultura, & frequent. Agri Rom. pag. 14.

Q Re-

Recensentur tempora, quibus Roma Pontificum curâ exiccato solo ad pristinam salubritatem revocata est; quæ à Pio V. usque ad nostram ætatem aucta ostenditur.

CAP. IV.

QUANQUAM non sit perspicuum, quo præcipuè tempore vastata Urbs eam cœli inclementiam, quam tot seculorum fluxu propter hærentes aquas contraxerat, deponere cœperit; illud tamen ex Pontificum Actis conjicere generatim possumus, Romam jamdiù squalentem, atque udam, multò postquam sacer ex Gallia Princeps huc remigravit, pristinam clementiam alicubi resumpsisse. Etenim liquet historiarum fide, Gregorium XI.[a] (eum scilicet Pontificem, qui divino permotus Numine anno MCCCLXXVI. Apostolicam Sedem Avenione in Urbem reduxit) privata, & publica ædificia, penitus labefactata invenisse, gentemque Romanam tunc temporis adeò imminutam, ut incolarum, & civium capita vix XXXIII. millia censita fuerint. Quinimò

[a] Ex Ciaccon. in ejus vita.

Paucitas Romanorum incolarum sub Gregorio XI.

mò, cum post Gregorii obitum gravis oratio nomine totius Romani Populi apud Sacrum Cardinalium Collegium habita fuisset, in ea quidem illud potissimùm urgebatur, ne talis eligeretur Pontifex, qui Sedem ultra montes rursus transferret, *quod Monasteria, aliaque sacratissima Martyrum loca, corruentibus cum tecto parietibus, brutis etiam animalibus patuerint.*

II. Itaque, cum per ea tempora tum Universalis Ecclesia diversis schismatibus, tum Latium variis intestinis bellis, crudeliter vexarentur, suspicamur tam juges, quàm pluvias aquas, tot ruinarum obicibus, aggeribusque interceptas, neglectâque publicâ curâ, usque ad finem seculi XV. & principium XVI. ubique ferè locorum pertinaciter intra Urbem substitisse, atque computruisse. Etsi enim multi verè Maximi iis temporibus præfuissent Pontifices, Martinus scilicet V. Pius II. Sixtus IV. Alexander VI. & Julius II. qui restituendis priscis ædificiis, novisque excitandis sedulum studium impenderunt; his tamen brevis aut pax, aut vita obstitit, quominus grandia vel meditata solùm, vel inchoata jam opera aggrederentur, atque perficerent.

Ad finem usque seculi XV. aquæ putrescentes Romanum aerem inquinaverunt.

III. Evecto autem ad Pontificatum Leone X. post primam decadem seculi XVI. ipsa Roma è pristinis suis miseriis caput efferre, nativamque aëris clementiam iterum respirare visa est. Etenim,

Sub Leone X. salubritas restitui cœpit.

cum magnus hic Pontifex *peregrinos immunitate multarum rerum* (ut Jovius [b] ſcripſit) *undique ad incolendam, augendamque Urbem invitaſſet, ingens multitudo ab Inſubribus, atque Cœnomanis, Circumpadaniſque populis fortunas ſuas Romam avidiſſime transtulit*; itaut ad Campum Martium extructis ædibus peramplam Coloniam condere videretur. Cuncti enim ædificando, ornandoque domos, & villas (quod certè ſine locorum exiccatione fieri nequit) Romanæ Urbis ſalubritati non minus, quàm elegantiæ ſtudebant; unde populus, inuſitatâ aëris clementiâ gaudens citiſſimè adauctus eſt. Cenſebantur ſiquidem eo tempore civium, & inquilinorum octogintaquinque millia.

b In Vita Leonis X. lib.4. pag. 83.

Villa Manliana etiam ſub eo Pontifice damnati aeris erat.

IV. Hìc illud liceat obiter monere, vulgus noſtrâ ætate turpiter decipi, cum putat Manlianam villam, ſecundùm Tiberim quinto ab Urbe lapide in via Portuenſi poſitam, vivente Leone X. non fuiſſe, quemadmodum nunc eſt, damnati aëris, quod Pontifex hic venationum causâ illam maximè omnium frequentaret; erat enim per ea quoque tempora Manlianæ cœlum omnino inclemens; cujus rei oculatum teſtem habemus eundem Jovium [c], qui Leonem idcircò improbare videtur, *quod villam hanc, proximi ſtagni halitu, & caliginoſi aeris intemperie prope toto anni tempore infamem, habitaret*. Ubi tandem vel ipſis

c Ubi ſupra.

ipsis Kalendis Decembris febri, quæ ei suprema extitit, correptus fuit. Hinc Lector utiliter deducat, plerasque suburbanas villas, quas in præsentia noxii cœli experimur, superioribus etiam Pontificum ætatibus, ob vicinas nimirùm hærentes aquas, perniciosi itidem aëris fuisse.

V. Sed, cum in politicis, atque œconomicis frequenter usu veniat, quod in rebus naturalibus passim contingit; scilicet nonnisi longo tempore, nec amplius morbo recurrente, quæ diù extenuata fuerint, corpora refici posse; nil mirum, si Urbs Roma, multorum decursu seculorum vastata, atque in solitudinem ferè conversa, etiamsi munificentissimus Leo incomparabili magnanimitate illam decennio circiter recreaverit, duris tamen, miserisque paulò post succedentibus Clementis VII. temporibus, in antiquum desolationis morbum ocyssimè reversa fuerit; unde idem Jovius, qui sub utroque Pontifice vixit, gravem hanc fortunæ vicissitudinem non iniqua æstimatione deflet, cum paucorum annorum lapsu, ab octogintaquinque *ad trigintaduo millia capitum* multitudinem civium redactam fuisse narrat.

Sub Clemente VII. in pristina incommoda Urbs recidit.

VI. Denique, cum Deus Opt. Max. post tot, tantasque temporum, in deterius semper cadentium, vices, diuturniorem Ecclesiæ, atque Urbi tranquillitatem largitus fuerit, ipsa Roma ab anno

Post Clementem VII. novis semper salubritatis præsidiis instructa est.

no MDXXXIV. quo Clemens VII. decessit, ad nostram usque ætatem, scilicet duorum ferè seculorum decursu novis sensim extructis ædificiis, suffossis cloacis, apertisque, & constratis viis, & compitis, uno verbo, exiccato solo, ipsa, inquam, Roma ad priscam, nativamque cœli clementiam in dies magis, magisque contendit, atque assurgit.

Qui Pontifices salutarem operam Urbi impenderint.

VII. Studium brevitatis nos admonet, ut multa prætereamus, quæ à Paulo, & Julio, horum nominum Tertiis, itemque à Paulo, & Pio IV. magnificè, venustèque suscepta in Urbe fuerunt, quæ ab historiis repetenda sunt. Ea tamen particulatim percenseamus, quæ à Pio, & Sixto V. usque ad nostra tempora, ita in Romanæ civitatis commodum, atque splendorem excitata fuerunt, ut simul plerisque intra mœnia locis opportuna accesserit exiccatio, atque salubritas, quibus, ut patres nostri miserè destituebantur, ita nos feliciter gaudemus.

VIII. Porrò campum Vaticanum, qui vel Tacito [d] teste, publicâ olim infamiæ notâ propter aquas ibidem stagnantes, damnabatur, quanquam superioribus ætatibus, utcunque tolerabilem efficeret ignis fornacum proximè ardentium, quippè qui, calcem, lateres, aliaque fictilia indesinenter precoquens, udum illum aërem quoquo modo exiccabat; Pius tamen, & Sixtus V. alter

[d] Hist. lib. 2. num. 93.

alter quidem à fundamentis Ædes, & Carceres S. Inquisitionis, alter verò Templum Divi Petri magnificentius erigentes, aliquantò magis incolumem reddiderunt; quem ab antiqua censura penitùs vindicarunt, idem Sixtus recenti Pontificalium ædium extructione, quæ à Clemente VIII. absolutæ, & ornatæ nunc à Pontificibus inhabitantur; mox Paulus V. supplemento, ac frontispicio ejusdem Basilicæ, denique Alexander VII. vastissimo illo, mirabilique columnari circa plateam ornamento, quo priscorum ædificia non æmulatus est solùm, sed splendore,& magnitudine vincere visus est. Quo fit, ut nostro ævo locus hic, arefacto solo, purgatisque sedulò Hadrianicæ molis fossa, finitimisque pratorum scrobibus, necnon cloacis, & puteis, non tantùm sanctitate præcellat, sed, exceptis collibus, cum aliis Urbis locis adeò de salubritate contendat, ut dignissima, ac tutissima tam Comitiorum eligendi Pontificis, quàm electi sedes meritò constituatur. Exindè Romæ plures fortè evadunt longævi ex iis, qui eam regionem, versus meridiem, quàm, qui alias incolunt, quos inter unum, quem honoris causâ nomino, hìc commemorare juvat Cardinalem Albizium, qui, cum maximam vitæ suæ partem in Leonina regione optimâ semper valetudine fruens, transegisset, nonagenarius decessit. Accedit etiam Præsul Casalius Præceptor

Campus Vaticanus à quibus Pontificibus salubris redditus.

ptor emeritus Nosocomii S. Spiritus, qui nonagenario major vivit adhuc, eousque vegetus, ut visitandis suis ægrotis quotidie possit incumbere.

IX. Sed hæc eadem regio admodum facilè ad antiquam aëris infamiam redire potest, si studium purgandarum lacunarum, & fossarum omittatur, quem sanè casum nos ipsi superioribus annis vidimus, & deflevimus.

X. Campum similiter Martium [e] olim herbosum, quem Leo X. habitandum curavit, innoxium reddiderunt tum Paulus V. sub quo propè Tiberim amplissimæ ædes Burghesiorum familiæ ædificatæ sunt, tum nostro ævo Innocentius XII. qui finitimo in solo magnam Curiam excitavit, quibusdam exiccatis hortis, qui ex publicæ Villæ ruderibus simul aggestis in collem Citorium [f] vulgò dictum, excreverant; ac tandem CLEMENS XI. qui, etiamsi Rempublicam Christianam maximis nunc turbinibus, fluctibusque jactatam, mœrens gubernet, grandi tamen animo multa semper agitat, quæ ad aëris salubritatem, atque ad prisca restituenda monumenta conducant; proindè navium stationem in ripa Tiberis ad tumulum Cæsarum immundissimam, & valdè inclementem jussit Tiburtino ex lapide, non minus decori, quàm salubritati consulens, nobiliori artificio restitui.

XI. Vallem pariter hortorum [g], seu radicem Mon-

[e] Hunc non omnino salubrem propè Tiberim censebat Donus loc.cit.pag.9.

Quorum Pontificum studio Campus Martius insalubritati ereptus.

[f] Ut putat Donus ubi supra.

Quid SS. D. N. CLEMENS XI. præstiterit.

[g] Damnat ut insalubrem Alex. Petr. de Vic. Rom. lib. 1. cap. 1. & 3.

Montis Pincii, cujus Septentrionale latus Gregorius XIII. fundato Græcorum Collegio, & Templo, primus forsitan arefieri jussit, Urbanus potissimùm VIII. ad innoxium aërem propemodùm revocavit, longè majori ad meridiem extructo Collegio *de Propaganda Fide* nuncupato, derivatisque per cloacas iis aquis, quæ sparsim ex Trivio hìc, atque illìc subsistebant. Denique privata ædificia eodem in extremo monte adjecta sunt, quæ modò ob insignem, salubremque cœli temperiem certatim conducuntur.

Vallis hortorum à quibus exiccata, & purgata.

XII. Agonalem plateam salubrioris aëris fecit Innocentius X. cum novis apertis viis, ædificatis Templo Divæ Agnetis, & continentibus palatiis, erectoque obelisco, planiciem illam exiccavit, cui nunc minimè officit derivata illùc ex Trivio, quia nimirum jugis est, copiosissima lympha.

Innocentius X. plateam Agonalem salubritati restituit.

XIII. Regiones verò circa thermas Diocletiani, atque emissarium aquæ Felicis (quæ quidem ideò minus tutæ [b] superioribus ætatibus reputabantur, quod vineæ, atque horti circumquaque locati, aquas multas cohibentes udam terram inducebant) salubritati restitutæ sunt, postquam Pius IV. amplam illam viam aperuit, quæ à Quirinali ad Nomentanam Portam ducit, & quam Sixtus V. [i] à Palatio Pontificio usque ad Ecclesiam S. Susannæ æquavit, solidavitque; cum enim multa ibidem Templa, & Cœnobia

Regiones circa thermas Diocletiani salubritatem Pio IV. debent.

[b] Apud Donum loc.cit.pag.8.

[i] Bull. Roman. tom.2. Bull. 66. Sixti V.§.2.

ſuccedentium quoque Pontificum ævo extructa fuerint, idcircò qui modò hanc regionem incolunt, cœlo, quod nulli ex editioribus Urbis locis clementiâ cedit, perfruuntur. Cujus profectò rei certiſſimam fidem faciunt Religioſi, qui in Cœnobiis illis toto anno percommodâ valetudine gaudent. Itaque qui ex humiliori ad hanc editiorem regionem valetudinarii commigrant, fractas corporis vires reſtituunt. Ita paſſim Carmelitæ ex Monaſterio trans Tiberim, vernaculo idiomate *della Scala* appellato, vel media æſtate ad Cœnobium *della Vittoria*, à chronicis potiſſimùm morbis evaſuri tutiſſimè tranſeunt.

Latus Quirinalis ad Meridiem ab inclementia vindicatum.

[k] Ex eod. Dono ibidem.

XIV. Item declive illud Quirinalis latus, quod in Meridiem, & Exquilias vergit, quanquam ſuſpectæ olim indolis [k] haberetur: cum tamen ante aliquot annos, variis excitatis ædibus, alicubi areſieri cœperit, iis quidem in locis ſalubritati oppoſiti lateris, quod Trivium reſpicit, æquiparari poteſt, brevi, ut ſperamus, undique ſuperaturum, cum excavatâ cloacâ libero curſu in Tiberim derivata fuerit multitudo pluvialium aquarum, quæ hactenus per declives Sixti, & S. Vitalis vias in proximum hortum confluentes perniciosè reſtagnabant, cujus operis utilitatem maximam, cum ipſe Sanctiſſimo Patri ſupplex expoſuiſſem, confeſtim ſuffodiendam mandavit, quô exiccata univerſæ illius vallis humus, domibus ædificandis,

SS. D. N. ſollicitudo ad tuendam civium valetudinem.

atque

atque protrahendæ ſenum præſertim vitæ admodum opportuna evadet, utpotè quæ à Septentrionalibus ventis tuta eſt. Utinam aliquando via planè Pontificia ab ea Quirinalium ædium janua, quæ brumalem ortum ſpectat, verſus Lateranenſem Baſilicam aperiatur: nam iis locis decor, & nobilitas, immo verò ſalubritas major propter omnimodam ventorum libertatem, proculdubio accedet.

XV. Cæterum inter alias Urbis partes, quæ propter humile, udumque ſolum, impuri aëris, dum vel ipſe in adoleſcentia verſabar, reputabantur, ea certè potiſſima erat, quæ locata eſt trans Tiberim circà Eccleſiam *S. Franciſci ad Ripam* nuncupatam; univerſa quippè propter hortorum culturam paluſtris evaſerat. Sed hic ſitus, cum à Clementis X. tempore, extructis undequaque ædibus, nunc magnâ ex parte arefactus ſit, non amplius inſalubris exiſtimatur. Quod ſanè commodum non modicè auxit Innocentius XII. qui Hoſpitium Sancti Michaëlis ad portum Tiberis in ampliorem formam redegit; cui tandem loco, æternâ planè cum ſui nominis gloriâ, pulcherrimam faciem præbuit Sanctiſſimus CLEMENS XI. maximâ ſcilicet utrinque factâ ædificiorum acceſſione ad latus quidem Meridionale ejus domus, quæ à corrigendis improbæ indolis pueris vulgo dicitur *Caſa della correzzione*;

Regio trans Tiberim, ubi ædes S. Franciſci ad Ripam, ſalubris effecta, & quorum Pontificum opera.

CLEMENTIS XI. laudes.

ad Boreale verò recentis, longèque majoris hospitii, quod ab alendis pauperibus invalidis nomen mutuatur. Ita sanè contigit, ut Transtiberina regio non amplius jaceat fœdâ vastitate, sed splendidas ædes, deterso situ, auctas, atque nitentes ostentet.

Regioni ad Circum Maximum non desperanda salubritas.

XVI. Porrò, quisquis videt in tot damnatis antea locis ab una telluris exiccatione reducem salubritatem, fateri non dubitabit, Circum Maximum, situm nempe, qui nostrâ forsitan ætate adhuc in Urbe superest infamis aëris, citò evasurum optimum, ac salubrem, si nimirum à palustribus aquis liberatus incolarum frequentiâ inhabitetur.

In agro Romano loca insalubria multa sunt ob barentes aquas.

XVII. Sed multa nunc quoque extra Urbem esse loca penè lethifera hìc, atque illìc in agro Romano, non concesserim modò, sed etiam contenderim. Hæc autem sunt illa omnia, quæ situ humilia aquas, vel in stagna cohibent, vel ita imbibunt, ut cœnosa adhuc, & uda inter æstivos calores remaneant; quæ quidem multò deteriora fuerint, si ventis liberè non everrantur, vel si Australibus duntaxat, qui humidas, acresque particulas secum advehunt, aspergantur. Namque circumfusus aër instar stagnantis aquæ crassus, densus, atque olidus evadet.

XVIII. Est hìc loci ut advertamus, cur superiori ætate, scilicet cum aquæ ad meridiem pro-

propè Urbem hærerent; Architecti cæteroquin peritissimi, studuerint, ne ædium cubicula apertis fenestris Austro objicerent, unde palustria effluvia advehebantur; cur etiam, si ob necessitatem eò vertere conclavia coacti fuissent, fenestras parvas, angustas, raras, atque in summis cubiculis, (quod à Cagnato [l] maximè damnatur) struerent; malebant enim solaribus radiis ædes orbari, quàm cum iisdem aëris perniciem admittere: quâ noxâ ob exiccatas paludes sublata, metuque abacto, recentiores maximè satagunt, ut ad meridionalem plagam domorum cubicula spectent.

Cur domus memoria patruum Meridionalem prospectum vitarent.

[l] De Salub. Roman. Aer. pag. 29.

XIX. Si quis igitur normam cupiat, quâ possit distinguere, quæ loca intra, vel extra Urbem salubria sint, vel insalubria, prædictas diligenter advertat conditiones: etenim si qua regio lentis aquis non gravetur, nec in vicinia palustre solum habeat, multoque magis si eadem situ sublimis liberè perfletur à ventis, proculdubio vel inter æstus salubris habenda erit. Contra verò, si locus humilis, cavus, udus, ac cœnosus extiterit, hunc omninò inclementem dicito. Sed nemo potest esse tam certus, quod situs aliquis eandem, quam semel induit, perpetuò servet clementiam, vel inclementiam, ut non facilè decipi possit; brevi enim, si à stagnantibus aquis liberetur, vel opprimatur, pristinam conditionem deponet.

Quo pacto loca salubria ab insalubribus discernantur.

Est

XX. Habemus tamen, quo animos noſtros in ſpem erigamus, fore, ut CLEMENS XI. quem ab inſtituto reſtituendi ad priſtinam culturam [m] Romanum agrum revocarunt graviora Reipublicæ, & Religionis negotia, rebus tandem compoſitis, & tranquillitate revocatâ, magnum hoc opus felicius abſolvat. Unde Roma ad veterem incolumitatem, atque ad priſcam magnificentiam omnino valeat aſpirare.

[m] Advertatur Conſt. XVI. B. Pii V. Bull. nov. in qua expreſsè dicitur ex aſsidua agror. cult. & paluſtrium locorum exiccatione Romanum aerem tutiorē, ac ſalubriorem evaſiſse.

Quid polliceatur magnitudo animi SS. D. N. CLEMENTIS XI.

Occurritur iis, qui in ſolam incolarum infrequentiam rejiciunt adventitiam Romani aeris inſalubritatem.

CAP. V.

UT ſolent plerunque vulgares opiniones hominum ingenia, cæteroquin non indoctorum, occupare; non deſunt ex iis fortaſsè, qui aëris Romani ſalubritatem ſicubi & olim, & nunc fuerit, non vindicato à paludibus ſolo, ſed maximè omnium deberi contendant, multitudini incolarum; atque ideò apud priſcos clementiam aëris per Latium multò majorem, longiusque diffu-

fusam fuisse, quàm modò sit, quia per ea tempora immenso populo frequentabatur, quo crassus aër solvi, & inquinatus purgari validissimè poterat.

Populi multitudine crassum aerem solvi.

II. Sed vitium, quo potissimùm perversa vulgi judicia laborare consueverunt, in hac restitutæ salubritatis ratione eminet plurimum: Cum enim ad effectum quempiam pleraque adjungantur, alia quidem ut causæ, alia ut proprietates, alia denique ut ab ipso enascentia; eorumque omnium ideæ simul cum idea effectus cogitanti animo occurrant, qui in philosophica subtilitate, & discernendis rerum ideis minimè subacti sunt, passim aliis alias substituunt, & vel effectum, vel quæ effectum ipsum comitantur, aut subsequuntur, usurpant pro causa.

In vulgi judiciis vitium frequens.

III. Proculdubio ad tuendam ab arefacto solo salubritatem, valdè conducit multitudo incolarum, qui accensis perpetuò ignibus, consitis adversus pravos ventos arboribus, excitatis ædificiis, constratis viis, vociferatione, atque halitibus partim custodiunt aërem, ne aliundè inquinetur, partim motu solvunt, ac purgant, partim denique benigno sale volatili implent, ac vivificant. Sed hæc omnia partam jam, reparatamque ab exiccata tellure cœli clementiam sequuntur, eique retinendæ, aut etiam augendæ subserviunt.

Quid conferat salubritati multitudo incolarum.

Partam jam antea salubritatem conservat.

Ad-

IV. Addent alii minimè inter ſe ea cohærere poſſe, quæ in ſuperioribus dicta ſunt. Scilicet juſtam multitudinem, corrivandis, atque abſtergendis humoribus parem, aëris perniciem arcere, & rurſus, propulsâ labe, cœlum evadere fovendæ multitudini idoneum. Etenim, ſi non aliter, quàm ipſius multitudinis operâ, ſtudioque reſtituenda ſit ſalubritas, certè multitudini locus eſſe deberet, antequam cœlo ſalubritas reſtituatur.

Quo pacto in locis inſalubribus primùm coaleſcere incipit multitudo.

V. At loca paluſtria calidis tempeſtatibus ſunt calidiſſima, & nocentia, frigidis verò tepentia, & innoxia. Cum primùm igitur homines eadem loca frequentare incipiunt, non quidem id faciunt æſtuoſis, ſeu dubiis, ac periculoſis temporibus (quibus ſi hoc tentaverint, plerique omnes, & citò, & graviter ægrotarent) ſed, armenta ſecuti, algidis [a] duntaxat, ac ſalubribus tempeſtatibus, nempe cum propriæ vitæ ſecuritate, illuc feruntur; ubi totius decurſu hyemis (pauciſſimi namque cœnoſo ſtatim aëri aſſueſcunt) paluſtres aquas, ut monet Cato [b], ab agro depellere, atque aliô derivare debent, ſi ſegetem curare, ac tutam, ſalutaremque iis in regionibus ſedem *ad venturas, atque inclementes tempeſtates* ſibi parare velint. Nihil enim ſalutare eſt, ut inquit Plinius [c], niſi quod toto anno ſalubre eſt: & ubi cum orco ponenda ſit ratio, ibi non modò per-

a Ex ſalubri in gravem locum prima hyeme migrare tutum eſſe docuit Celſus lib. 1. cap. 3.

b De re ruſtica num. 155.

c Lib. 18. Nat. Hiſt. cap. 5.

perceptionem fructuum, sed & vitam Colonorum esse dubiam, vel potius mortem quæstu certiorem, rectè advertit Columella [d].

d Lib. 1. de re rust. cap. 3.

VI. Ab exiccato autem solo, hoc est remotâ causâ putidi, crassique aëris (exemplum ponimus agrum Romanum) ea sensim decursu totius anni salubritas producitur, quæ à convenarum curâ, palustres aquas submoventium, habuit initium. Neque verò frequentissimæ urbes in ipsis statim primordiis civium multitudine celebratæ sunt, sed paulatim adoleverunt, quod nascentis Romæ [e] initia docent. Priorum scilicet diligentiâ, operâque, subolescenti multitudini præeunte ad salubritatem aëris partim servandam, partim etiam amplificandam. Et quoniam rerum interitus ipsas sæpè originis causas aperit; cum sciamus civitates incolis abundantes, propter solos neglectos palustres latices ad summam infrequentiam esse redactas, quam solitudinem se cum fletu vidisse narrat Lugduni Batavorum clarissimus Franciscus de le Boë Sylvius [f], & nos ipsi interdum tum Romæ, tum alibi, ut in nostro *de Noxiis Paludum Effluviis* libro latè demonstrabimus; nemo non videt, ab exiccatis aquis ducenda esse & salubritatis, & frequentiæ initia.

Ab exiccato solo ducuntur initia salubritatis.

e Apud Liv. dec. 1. lib. 1. cap. 3. & seq.

f In Append. VII.

Frequentes Balneas, & Naumachias nihil Romano aeri obfuiſſe. Agitur de ſtudio conſtructionis, & curâ purgationis earundem.

CAP. VI.

VERùm audire mihi videor reclamantes, ſalubritatem Romano aëri reſtitutam, falsò tribui paludum exiccationi, cum Roma tunc maximè aquis ubique ſcateret, cum majori populo frequentaretur. Imperatorum namque ætatibus nullum occurrebat palatium, nulla domus, nullum denique publicum, aut privatum ædificium, quod non thermis, lavacris, naumachiis, ſtagnis, piſcinis, vel fontibus circumflueret. Non igitur aqua concluſa impuri, ac deleterii aëris origo venit accuſanda, ſi ea civitas, quæ olim ſupra cæteras urbes abundabat hominibus, plus etiam concluſis aquis inquinabatur.

Aquis deductis Roma vetus redundabat.

II. At nos non influentes, & copioſas, ſed hærentes damnamus, ac ſtagnantes aquas. Aquæ verò thermarum, naumachiarum, piſcinarum, aliarumque id genus non erant paluſtres, ſed juges,

Non influentium aquarum copia, ſed hærentium perniciosa eſt.

ges, vel saltem recens inductæ, & brevi renovandæ: unde nullam aëri labem afferre, quin potius nimium ejusdem fervorem æstivis mensibus salubriter temperare poterant. Atque ideò operi, cui nunc incumbimus, plurimum conferre arbitramur, si quale fuerit Romanorum studium, quo minus thermæ, & naumachiæ immundas aquas retinerent, paucis demonstraverimus; hoc enim maximè omnium à Medico, quem rectam lavandorum ægrorum institutionem novisse oportet, ignorari turpe esset.

Qua olim fuerit cura thermarum.

III. Thermarum cura munus publicum erat, atque ædilicum. Scilicet, ut aqua, quemadmodum decebat, clara esset, ac tepida. Unde Seneca [a] hanc priscorum sedulitatem laudat his verbis: *Quàm juvabat intrare illa balnea, quæ scires Catonem tibi ædilem, aut Fabium Max. aut ex Corneliis aliquem manu suâ temperasse! Nam hoc quoque nobilissimi ædiles fungebantur officio intrandi ea loca, quæ populum receptabant, exigendique munditias, & utilem, ac salubrem temperaturam.*

[a] Epistola 86.

Quale fuerit ipsarum pavimentum.

IV. Pavimentum thermis erat solidum, & calce ferruminatum (ut apud nostras balneas passim videmus) quo minus aqua vel brevissimo illo tempore ex nuda tellure aliquid extranei posset imbibere: immò exquisita nimis lautitia, atque elegantia M. Agrippam eo duxit, ut *suas* ther-

mas *vitreas facturus* esset, *si prius inventum id fuisset*, ut narrat Plinius [b].

[b] N.H. lib.36. cap.25.

V. Multa sunt notatione digna, quæ docere nos possunt, quanta fuerit diligentia, quâ prudentissimi Romanæ Reipublicæ Moderatores ad naumachiarum munditiam inducendam, conservandamque utebantur. Imprimis summum erat studium inferendæ aquæ per euripos, ac referendæ per cloacas, quo videre erat, naumachias uno haustu tantam aquarum vim recipere, & finito navali spectaculo, è vestigio excludere. Unde Martialis [c] advenæ excitat admirationem celebri epigrammate:

Quanta munditia in naumachiis

[c] Lib. de spectac. epig.26.

Siquis ades longis serus spectator ab oris,
Cui lux prima sacri muneris ista fuit;
Ne te decipiat ratibus navalis Enyo,
Et par unda fretis; hìc modò terra fuit.
Non credis? spectes, dum laxent æquora Martē,
(Parva mora est) dices, hìc modò pontus erat.

VI. Itaque species illa tranquillissimi maris, eousque laticibus non consurgebat immotis, atque impuris, ut alternè remigum, naviumque ictibus fluctuaret, singulisque gymnicis diebus occultè, subitoque inducerentur aquæ, atque educerentur.

De naumachiarum fundo.

VII. De qualitate verò fundi, seu pavimenti nau-

naumachiarum semper ipse, non levibus argumentis ductus existimavi, illud non ex nuda, laxaque terra, in lutum facilè cessura, sed ex materia, quæ tempore soliditatem nancisceretur, constructum fuisse oportere; quare accolis nihil mali ex cœnoso unquam solo timendum esset. Etenim unum, idemque theatrum tot, tantisque inter se contrariis, & sæpè invicem se confestim excipientibus ludorum generibus inservire minimè potuisset, nisi pavimentum firmum, ac valdè resistens, arte, ac diligentiâ confectum fuisset. Quem enim fugit eodem in Circo Maximo terræ, maris, ac fluminum spectacula celebrari solita, videlicet primò ludos Circenses [d]; secundò ludicra certamina; tertiò saltantium pompam; quartò venationes; quintò ludos [e] Trojanos à pueris nobilibus turmatim discurrentibus; sextò ludos pugnatorum tam equestres, quàm pedestres; septimò navalia prælia; octavò ludos scænicos; nonò ostensionem [f] hippopotami, & crocodillorum; tandem cadaverum [g] combustiones?

VIII. Verùm ad conjecturam adeò claram meis argumentis accedunt magnorum Auctorum testimonia, ut certissimè possim affirmare, naumachias constrato fundo donatas fuisse; itaut neque cum aquis plenæ, neque cum vacuæ essent, palustre fundum habuerint.

IX. Porrò Cornelium Tacitum [h] hac de re ex-

[d] Vide Panv. de lud. Circ. lib. 1.

[e] Inventum August. ex Svet. in Augustum n. 34.

[f] Plin. lib. 8. cap. 26.

[g] Apud Fest.

[h] XII. Annal. n. 56.

Non potuisse illis solum esse palustre.

expendere juvat, qui Augusti Transtiberinam naumachiam descripturus, his verbis utitur: *Structo cis Tiberim stagno*: struere verò est solidè compingere, non simpliciter cavare. Quod ipsum intelligendum esse videtur de alia ejusdem Cæsaris naumachia, juxta suum mausoleum celeriter inducta, cujus meminit Svetonius [i], inquiens: *Navale prælium circa Tiberim cavato solo*: quæ cum (forsitan propter aream cœnosam redditam) aërem circumcirca inquinaverit, paulò post in nemus conversa fuit; sicut multæ aliæ naumachiæ ex S. C. terrâ injectâ, ob eandem causam impletæ fuerunt, ut auctor est Panvinius.

X. Neque aliundè arcessendum nobis videtur, quod de Vaticano campo Tacitus tradit, illum infami aëre fuisse infectum, quàm quod Neronis naumachia ibi loci parata, cœnoso, hoc est non constrato solo fuisset. Sed longè clarior Plinii [k] locus, ubi exponit, Neronem jussisse, *arenam Circi chrysocollâ inspergi, cum ipse concolori panno aurigaturus esset*. Chrysocolla verò, ut idem tradit Plinius, est humor, qui in fodinis per venas auri defluit, *& crassescente humore, rigoribusque hybernis usque ad pumicis duritiem solidatur*, quam quidem chrysocollam Nardinus [l] credidit esse speciem floris æris. Apud eundem etiam legimus, pavimentum Circi à Caracalla minio fuisse coopertum.

Quid Chrysocolla.

i In August.

k N. H. lib. 33. cap. 5.

l Lib. 7. Romæ Antiquæ cap. 2.

Et

XI. Et cum Veteres [m] Amphitheatra, Circos, & quæcunque alia loca ad pugnæ usum sternere consueverint rasurâ lapidis albi, vel simplici arena; ne scilicet in tam crebra sanguinis effusione lubrico statim vel lapide, vel ruderato pavimento nulla esset ratio standi, atque certandi; hanc sanè consuetudinem inductam fuisse putat Panvinius [n] tum ad ornatum, tum, ut post naumachiam, emissâ in Tiberim aquâ, nullo limo impediente, reliqua ludicra faciliùs celebrarentur.

[m] Lipsius de Amphith. cap. 3.

Cur rasura lapidis, vel arena aspergerent olim Romani solum Circi, & Amphitheatri.

[n] De lud. Circ. lib. 1. cap. 5.

XII. Quinimò tanto diligentius credendum est priscos se gessisse, ut aquas palustres à stagnis, naumachiis, & amphitheatris penitùs arcerent, quanto ipsi cautiùs procedebant, cum primùm electuri essent loca, construendis theatris idonea; de quibus scribit Vitruvius [o], omne studium adhibendum esse, ut quàm saluberrima sint, ac præsertim quàm longissimè à paludibus absint, rationemque adjungit, *quia homines per ludos unà cum conjugibus, & liberis persedentes, delectationibus detinentur, & corpora propter voluptatem immota, patentes habent venas, in quas incidunt aurarum flatus, qui, si à regionibus palustribus, aut aliis vitiosis adveniant, nocentes spiritus corporibus infundunt.* Profectò Celsus inter Latinos elegantissimus Medicinæ Scriptor, hanc prophylaxeos partem tractare melius non potuisset.

Studium in eligendo loco ther-marum.

[o] Lib. 5. suæ Architect. cap. 3.

Su-

XIII. Supervacuam autem operam ſcrutandis Veterum monumentis impendimus, cum noſtros etiam nunc ob oculos obverſetur quædam non injucunda ſpecies naumachiæ in Agonali platea, in quam per æſtivos ardores Dominicis diebus aqua infunditur, ex qua nulla accolis noxa generatur; propterea quod, ſtrato ſilicibus pavimento, recens aqua excipiatur. Cui tamen ab immunditiis purgando, tum antequam latex affundatur, tum poſtquam egeſtus eſt, ædiles ſedulò incumbunt: nam ſuperioribus annis interdum accidiſſe novimus, ut, ſolo nec antea, nec poſtea mundato, ſordes per noctem aquis maceratæ computruerint, labemque circumfuſo aëri intulerint.

Argumentum ex platea Agonali.

Venas

Venas vitrioli, sulphuris, aliorumque mineralium, quæ Romano in agro patent, ejusdem aeri non obesse, nisi stagnantibus aquis corrumpantur. Disputatur de Temperamentis salubrioribus æstatis, atque hyemis, quæ in Urbe citra excessum sint oportet.

CAP. VII.

PRÆTEREA non deerunt, qui contra assertas à nobis causas vicissitudinum Romani aëris opponent, universum penè Romanum agrum scatere venis vitrioli, nitri, sulphuris, atque aluminis; unde aër, etiamsi nullis paludibus inquinetur, tamen adhuc nocens sit oporteat æstate, atque autumno, quia iis temporibus propter vim solis uberrima fit expiratio eorum mineralium, quæ apud nostram atmosphæram halitui marini salis conjuncta, stygiam quasi auram componunt, quæ in corpora incolarum illabens, minimo negocio, mixturam sanguinis perturban-

Quid objicere soleant etiam Medici.

do, ac solvendo, castrenses febres progignit: itaut somnum in proximis vineis carpere mortiferum sit, atque omnino, experientiâ adstipulante, vitandum. Hæc porrò difficultas eò studiosius videtur expendenda, quò magis non per vulgi solùm ora vagatur, sed plerunque nostrorum Medicorum mentibus altè solet insidere.

Bifariam dividitur argumentum.

II. Cum verò argumentum duabus partibus contineatur, alterâ asserente, Latinum cœlum ab elevatis per æstatem, atque autumnum exoticis salibus inquinari; alterâ decernente, periculo plenum tum incolis, tum advenis vel brevissimum somnum per eadem tempora captum in suburbanis, urbanisque vineis; nunc priorem partem ad examen revocemus, posteriorem sequenti capite perstricturi.

Venas minerales, & ex illis halitus in aerem sublatos per Latium inficiari nemo debet.

III. Ultrò admittimus, præfatas venas Latinis campis inesse; nec inficiamur ex horum superficie (quæ passim scatet, tum rubrâ terrâ, quam pulverem *puteolanum* vocant, tum aquis acidulis) particulas aliquot propter energiam solaris ignis, calidis potissimùm temporibus, solvi, atque in sublime elevari. Quamobrem audiendus minimè videtur stridulus chymiaster, qui contendit, nihil à fixis salibus virtute solis in auras abire posse; quippè qui ignorare videtur, à Sole ignem subtilissimum, volatilemque cum æthere in terraqueum orbem copiosissimè urgeri:

Stridulus chymiaster rejicitur.

pro-

propterea facili negotio, quemadmodum vulgaris ignis in Chymicorum officinis sal marinum, vitriolum, aliosque hujus generis sales, admixtis cretaceis, solvit primùm, deindè pellit in aërem; ita solaris ignis Latinâ ex tellure, vigente æstu, acido-fixos, quos cum terrâ permixtos offendit, sales aliquâ ex parte solvere, atque in auras potest elevare.

IV. Sed nihil inde Romanæ salubritati timendum est, nisi accedat fluidum aqueum, quo fusi, simulque cum aliis heterogeneis corporibus cohobati prædicti sales computrescant, ut *lib.* 1. *de Nox. Pal. Effluv.* ostendemus. Non enim sulphur, vitriolum, nitrum, atque hujus generis mineralia suaptè naturâ sunt venefica, veluti mercurialia, vel arsenicalia, quorum nullum ex Latii fodinis eruitur; immò verò sulphur, vitriolum, & nitrum, quibus præcipuè terra nostra redundat, ut campos fertilissimos reddere solent, similiter & ipsos cives robustissimos faciunt, & colonos quoque semper, & ubique servarent incolumes, nisi alicubi laticibus, sordibusque permixta simul corrumperentur: hinc enim noxia, ac penè venenata mixtura suboritur, quæ in atmosphæram elevari solet.

Vitriolum, & nitrum per se noxia non sunt, nisi aquis stagnantibus corrumpantur.

V. Nec porrò deest hìc oculatus testis magnus suâ ætate Philosophus, rerumque naturalium exculcissimus Michaël Mercatus [a], qui in sua

[a] Armar. 4. cap. 2.

Ex vitrioli fodinis aura venefica non elevatur.

sua Metallotheca MS. irridet asserentes, ex vitrioli fodinis veneficas auras elevari. Verba sunt, ubi agit de calcanthi venis in agro Romano: *Foditur terra calcanthi interdum subterraneis specubus, vel montium cavitatibus, interdum aperto undique cœlo, puteorum instar, non quod pestilentes, & lethales exhalationes emittat, vel potius conclusas habeat (ut malè sibi persuaserunt nonnulli) sed quod aliquando cuniculos in quibusdam locis effodientes agere nequeant; tantùm enim abest, quod in subterraneis speluncis noxium vaporem eructet, sicuti quotidiana docet experientia, ut potius eorum sanitati conducat.*

VI. Huc accedit, quod hujusmodi mineralium effluvia per continuatam diu æquali gradu vim Solis in sublimem aëris partem urgentur, atque à ventis dissipantur, nostramque proindè inspirationem protinus effugiunt. Contra verò tunc sublimatæ particulæ istorum salium evadunt perniciosæ, cum à pluviis per æstatem, ac principium autumni cadentibus, rursum in terram præcipites feruntur, facilèque, propter impotentiam, vel incuriam colonorum, cum aliis impuris corporibus coalescunt. Quo sanè fit, ut aliàs ostendimus, eò deteriores evadere paludes, quo magis heterogenea ad illarum productionem concurrit mixtura vegetabilium, animalium, ac mine-

Quando mineralium effluvia perniciosa evadunt.

neralium, quæ putrescentibus lymphis immiscentur.

VII. Validum præterea hujusce rei argumentum inde ducitur, quod si sales vitrioli, nitri, aliorumque similium per æstatem noxia emitterent effluvia, proculdubio quo calidior, & siccior fuisset æstas, eo constitutio aëris in Latio futura esset deterior; sed contrarium passim contingit; nimirùm nullos ferè rusticos, licet Solis radiis maximè omnium verberatos, in malignas febres incurrere, cum viget æstas æqualis[b], & aliquantò calidior; quod tum Donus suâ ætate, tum nos etiam nostrâ experti sumus: modò tamen tempestivæ pluviæ circa Canis exortum immodicas siccitates (quæ ubique locorum propter solum excessum damnantur) crescere prohibeant. Secus verò nosodochia à rusticis tunc potissimùm repleri cernimus, cum pluviæ identidem æstivo tempore repetunt, quippè quæ dispersa in sublime prædictorum mineralium semina rursum in terram detrudunt, & lacunis tum novis colligendis, tum antiquis refermentandis caussam præbent. Paludes itaque, cœnosaque tellus, non verò nudum, siccumque vitriolum, nitrum, & sulphur (quibus alia quoque saluberrima loca scatent, & unde magna eliciuntur pharmaca) Latii cœlum faciunt insalubre.

Alio rursus argumento effluvia mineralia innoxia demonstrantur.

Cur pluviis æstivo tempore repetentibus rustici plurimum ægrotent.

[b] Vide Cornel. Cels. scriptorem alioqui Romanum, qui lib. 2. cap. 1. advertit ex tempestatib. optimas æquales esse sive frigidæ sint, sive calidæ; pessimas, quæ variant maximè.

VIII. Neque verò nostræ sententiæ de elemen-

Solvitur argumentum ductum ex Petronio.

mentiori Romano cœlo, cum æſtas calidior eſt, ac ſiccior, quàm cum viciſſim humida fuerit, & frigida, quidquam adverſatur Alexander Petronius [c], qui ſcribit: *illos ex nuda opinione, ac ſine ulla experientia loqui, qui putant, æſtatem naturâ calidiſſimam, hyemem frigidiſſimam eſſe debere; cum in quamplurimis terræ locis, ubi tum æſtas, tum hyems moderatè ſe habent, homines & diutius, & ſalubrius vivant.* Etenim Petronius intelligendus eſt tum de ſupremo calore, ac frigore, quæ, ut extrema, laborem ſemper inducunt, tum de locis universè, ac promiſcuè in Europa ſitis, quibus exceſſus utriusque qualitatis obeſſe ſolet. Non enim ignoro, æſtatem plus juſto urentem, Romanis civibus, qui meridiana negotia ſuis pedibus ſollicitant, ſummoperè importunam, noxiamque evadere. Ad quod ſpectat illud Venuſini [d], cum æſtivo tempore forenſem Romæ operam periculi plenam exaggerat:

[c] De Vict. Roman. lib. 1. cap 4.

Extrema laborem ſemper inducunt.

[d] Horat. epiſt. lib. 1. epiſt. 7.

. . . . *Dum ficus prima, calorque*
Deſignatorem decorat lictoribus atris;
Dum pueris omnis pater, & matercula pallet;
Officioſaque ſedulitas, & opella forenſis
Adducit febres, & teſtamenta reſignat.

IX. Hoc porrò ex nimio calore infortunium mul-

multò facilius in recenti, quàm in antiqua Roma accidere nonnulli, nec quidem sine causâ, sunt arbitrati. Quantum namque viarum latitudo, ac rectitudo pulchritudini, ac decori Urbis adjecit, tantundem salubritati aëris detraxisse videtur; nunc enim nimis liber, atque expeditus patet aditus soli, ventisque per semitas, atque areas civitatis.

Cur nimius calor magis nunc noceat, quàm olim Romanis.

X. Porrò non est nova hujusmodi de Urbe querela; nam succurrit Taciti [e] locus, quo ostenditur, Romam propter viarum amplitudinem in suspicionem insalubritatis venisse; cum enim Urbs à Nerone prius incensa, mox recens ædificata fuisset: *Erant*, inquit Historicus, *qui crederent, veterem illam formam salubritati magis conduxisse: quoniam angustiæ itinerum, & altitudo tectorum non perindè Solis vapore perrumperentur; at nunc patulam latitudinem, & nullâ umbrâ defensam, graviore æstu ardescere*. Atque ideò apud nos in vulgare proverbium abiit, currum Romæ quinti elementi locum tenere; enimverò pedestre iter summâ tam hyeme, quàm æstate, urbanos viros frequenter in vitæ discrimen adducit. Etenim, ut ab Aquilonari, nimiumque algida hyeme oriuntur Romæ etiam epidemici pectoris morbi, cujusmodi, dum hæc scribimus mense Februario anni 1709. in pauperes, atque in incautos præsertim graviter, inso-

[e] Annal. lib. 15. n. 43.

Laxitas viarum etiam olim in suspicionem vocata invecta insalubritatis, & quare.

solenterque grassati sunt; ita maximo ab æstu, ac siccitate, si diù per æstatem perseverent, nostris indiscriminatim tum civibus, tum rusticis, colonisque timendum est; quæ enim sunt extrema, sunt etiam periculi plena. Idcircò legimus apud Livium [f]: *pestilentiam olim ortam fuisse à siccitate*; & alibi [g]: *natam similiter pestilentiam in agro Romano ex siccitate, & caloribus nimiis.* Etenim ob defectum humidi, tum solida nimium rigescunt, tum sales fluidorum nostri corporis præter modum acuuntur, & effervescunt; unde communis morbus aliquando productus est, quem suo more Livius pestilentiam appellavit.

f Decad. 1. lib. 4. cap. 16.

g Ead. Dec. lib. 5. cap. 8.

Cur ex nimia siccitate, & calore orta pestilentia.

Calida, & sicca æstas Romanis cur salubris.

XI. Non aliundè autem æstatem calidam, & siccam Romæ salubrem, humidam contra, & frigidam noxiam experimur, quàm quod humilia hæc loca, tum ob regii fluminis viciniam, tum ob aquarum quà nascentium, quà adductarum ubertatem, suaptè naturâ multo humido, quo unicè æstus nimius mitescere potest, redundent; è contrario autem æstas humida, humidam alioqui terram, cœnosam reddat, & inclementem.

Timo-

Timorem pernoctandi in ſuburbiis Romanis alicubi prudentem, alicubi verò anilem eſſe; ſæpius tamen vitæ periculum apud Cives non ab aeris labe, ſed ab erroribus in ſex rebus nonnaturalibus, qui occaſione ruſticandi committuntur, imminere.

CAP. VIII.

ALTERA deindè pars allatæ difficultatis ſpeciem refert experimenti, ut magni proindè ex vulgi opinione æſtimanda videatur. Sed vulgaria ingenia laborem dividendi confuſa, & ſcrutandi abdita ſæpè fugiunt, ac reformidant. Cùm enim nonnulli viderint, multos Cives in vitæ diſcrimen veniſſe, poſtquàm ſomno aliquâ in villa ſe dederint, ſtatim, nihil aut ſitum loci, aut ventorum indolem, aut pravum ægrorum apparatum, vel ingenium penſitantes, generaliter definiunt, univerſum Latii aërem multitudine minimè agitatum, intra, vel extra Urbem à ſolſtitio æſtivo per totum penè autumnum omninò eſſe lethiferum. At enim

Judicia vulgaria minimè accurata.

cum veritatem, ubi ipsa latet, ibi quærendam esse arbitremur, ultrò concedimus, omnes Latii regiones, quæ propter soli humilitatem vel ipsæ palustres, vel paludibus finitimæ sunt, æstivo, atque autumnali tempore, præsertim si nulli flatus, vel si australes, atque africi duntaxat spiraverint, inclementiâ cœli laborare; cujus generis nostro etiam ævo offendimus vicos, villas, ac vineas ferè omnes, sitas extra portam Cœlimontanam, Latinam, Capenam, & Ostiensem; nimirùm propter viciniam pigrarum aquarum, tùm Marianæ, tùm Almonis fluvii, tùm aliarum multarum, jis ex locis spontè nascentium, atque in exiguas paludes conversarum. Undè meritò Plinius [a], agens de eligendo situ villarum, illud præ omnibus monet, *nè juxtà paludes ponantur*.

Quæ Latii regiones, & quando ob palustres aquas insalubritatis dānentur.

[a] Nat. Histor. lib.18. cap.6.

II. Quinimò vineæ, & campi extra portas Portuensem, Flaminiam, & quotquot juxta Civitatem Leoninam in valle potissimùm *inferni* dicta, aquas hærentes, & palustre solum habent, à nobis planè damnantur, jis præsertim calidis tempestatibus, quas vel aër pluvius, & australis præcessit (quod ab Hippocrate [b] in ipsa etiam Græcia observatum legimus) vel cum ipsi latices, ob hyemales pluvias, superfluentes, per scrobes, & canales ad Tiberim celeriter, ac liberè verno tempore non fuerint derivati.

[b] 3. Aphor.11. ubi scribit: *Siquidem hyems sicca, & aquilonia fuerit, ver verò pluviosum, & australe, necesse est, æstate febres acutas fieri.*

III. De jis profectò vineis, & vicis id locum ha-

habet, quod advertit Joannes Baptista Donus [c], ubi verba facit de Rusticis, qui post collectam messem ob gravioris cœli metum regredi domum festinant: *Horum*, inquit, *plerosque videas morbosos, pallidosque aspectu, ac vix firmandis vestigiis, ne dum sarcinulis, aut ferramentis ferendis habiles, catervatim mæstos ingredi, quippè quorum magna pars in Urbanis Nosocomiis vel vitam relinquunt, vel longo tempore cum morte luctantur.*

c Loc.cit.pag.31.

Quibus in vineis morbosi rustici sint ex Jo.Bapt.Dono.

IV. Sed hujusmodi ab aëre accepta mala in universum palustribus aquis, potu, spirituque haustis debentur, non verò nudis salibus vitrioli, aut aluminis, quorum causâ si Romanum cœlum nocens esset, certè deteriùs existeret apud vineas juxta portam Pincianam, & Latinam, cùm propè illas majori copiâ hujusmodi sales subesse apertissimè doceamur à celebri aqua acidula, quæ vix milliario à Pinciana scaturit, cujus venam sub monte Pincio rectâ ad usque cloacam maximam, undè fons alter manat acidulâ, fluere suspicamur, & tamen nullus Romæ situs magis clemens, & salubris est, quàm qui Pincio, & Quirinali continetur; nimirum, cum hæ regiones collium naturam habeant, tùm ventis liberiùs agitantur, tùm lymphis celeriùs iter largiuntur ad flumen, nostrâ præsertim ætate, quâ ipsæ aquis, ut olim, stagnantibus non amplius laborant.

Insalubritas earum regionum solis aquis stagnantibus tribuenda.

V. Sed vix ullus, qui dirarum historiam persecutionum, quas Christiani ab Imperatoribus Diocletiano, Decio, aliisque passi sunt, de limine salutavit, ignorare potest, Christi-fidelium multitudinem, quam Cardinalis Baronius [d] *colonias* appellat, alacri studio in abditis arenariis conventibus suis, & consuetis nostræ Religionis exercitationibus frequentem incubuisse, ubi homines, libero aëre, euchymis cibis, communique luce privati, nullâ servatâ temporum electione, vivere profectò nequivissent, si à Latii terra, cujus in visceribus hujusmodi cryptæ effossæ sunt, veneficum quidquam efflueret. At quid antiqua hæc commemoramus? cum passim nostris oculis testes occurrant sacrarum Reliquiarum effossores, qui totâ hyeme, & parte veris (temporibus nempè, quibus eædem cavernæ propter coërcita effluvia magis essent damnandæ) tam eruendis Sanctorum Martyrum lipsanis, quàm invectæ illùc terræ egerendæ, absque ulla penitùs propriæ valetudinis noxa, ferè continenter insudant.

d Annal. ad ann. Christ. 130. to. 2. pag. 81.

Primi Christiani in arenariis commorantes vitam producere nequivissent, si Latii terra veneficos halitus emitteret.

VI. Quod si ejusmodi cryptæ, catacumbæ, ac cœmeteria, modò non sint cœnosa, & palustria, ab hominibus tutò habitari possunt; quid prohibet, quominùs etiam suburbana, quæ supra ejusdem Latii tellurem posita sunt, loca, quoties circumcirca à paludibus penitùs vindicata fuerint,

Ex arenariis argumentum ducitur ad loca suburbana.

rint, citra vitæ periculum incolantur?

VII. Quod verò multi tam sæpè ægrotent, atque non raró in libitinæ rationem veniant ex jis, qui æstate, atque autumno voluptatis gratiâ ad Romanas vineas, quanquam salubri in situ positas, divertunt; hoc evenire putamus, non quidem vitio aëris, sed cacochymis corporum dispositionibus consultò nunc prætermissis, utpotè satis notis, & culpâ eorundem hominum, qui modum, ordinemque omnem sex rerum nonnaturalium uno, eodemque die in deteriùs vertere solent. Quod sanè non fugit Alexandrum [e] Petronium, magnum illum sanitatis tuendæ in Romano cœlo Auctorem, qui hæc habet nostris incolis sedulò animadvertenda: *Verùm æstate, si aut aquilo, aut favonius flaverint, Romanarum vinearum aerem non insalubrem esse censemus: sæpè tamen nocere consuevit, quia homines consuetudinem in omni victu mutant. Nam Soli sese citra tempus exponunt; intempestivè, multumque, atque non solita comedunt, bibunt, aguntque; crepusculo sub dio cœnant; subindè plerunque sudantes vineam perambulant; postea noctu domum revertuntur. Ita non aer, sed hæc, quæ committuntur, obsunt.*

Ex intemperantia, & consuetæ vitæ ordine perturbato oriuntur morbi in jis, qui ad suburbanas villas divertunt.

[e] De Vict. Rom. lib. 4. pag. 245.

VIII. Sed in re nostris experimentis satis perspecta alienis testimoniis non indigemus. Nam cum viderimus aliis lethiferam, aliis innoxiam in subur-

Quid illis noceat potissimum.

suburbanis villis fuisse eandem rusticationem, affirmare non dubitamus, obesse potiùs quæ committuntur in vineis longè à paludibus positis, quàm circumfusum illarum aërem. Multi enim varios errores per licentiam in vineis patrare, eosque apud Medicos reticere solent; quia homines in suorum malorum originibus accusare malunt honesta, & fortuita, quàm turpia, & ab ipsis expetita. Quo sæpè factum est, ut clinici in medicamentorum delectu fuerint minùs cauti, & febrium perniciem non tantùm non averterint, sed celebratis phlebotomiis interdùm acceleraverint. Ex adverso autem viri continentes, abstinentesque quovis anni tempore impunè, ac tutò in jisdem villis (modo cœnosi soli non sint) pernoctant, & rusticantur.

Viri continentes ab eo periculo tuti.

IX. Quid? quod nonnulli ideò in morbos frequenter cadunt, quia superstitione imbuti non pernoctandi calidis tempestatibus extrà Urbem, etiam in oppidis innoxii penitus aëris, consueto somno abstinent. Romani nanque mediâ æstate, atque inter autumni initia, relaxandi animi gratiâ, Tusculum, Albanum, vel Tibur, loca alioqui laudatissimæ salubritatis, ità petunt, ut intra spatium vigintiquatuor horarum ire, redireque soleant. Undè antelucano tempore, cum non nisi post Solis ortum surgere consueverint, Româ discedunt; atque, ubi primùm eò pervenerint, insolitis motibus

Ipse timor insalubritatis noxius est plerisque.

tibus ad Solis radios ſeſe exercent, mox lautæ accumbunt menſæ, quâ vix ablatâ, cum nec oſcitare, nec dormire velint, ludis, aut exercitationibus tempus terunt, ſpiritusque ita ſolvunt, acresque reddunt, ut, cum Romam veſperaſcente die redeant, non ſtatim in lecto ſe collocent, ſed hùc illùc divertentes, nonniſi ad ſummam noctem cubitum eant; quare multi, ſequenti die capitis dolore correpti, ſebribus etiam tentantur, non aëris quidèm mutatione, ſed culpâ vigiliæ, atque inſuetarum exercitationum. Hanc ſanè noxam ipſe ego, puerili, vanoque aëris excuſſo timore, vitare didici, quoties ad inviſendos (quod mihi ſæpè contigit) nobiles ægros locis innocui cœli, vel urente Syrio, perductus fuerim, ſemper à prandio integram horam ſomno tranſegi, & præ aliis incolumis, hilariſque Urbem repetii, ut alacrior redierim ad penſum meum; cùm ſæpè aliquem ex comitibus, qui à ſomno caverat, ægrotantem inviſerim. Quòd tamen de ſalubris aëris varietate, ac mutatione intellectum velim, quippè & mihi, & aliis religioſiſſimè caverem æſtivo tempore ab impuro aëre, puta Oſtienſi, Portuenſi, ſimilibusque.

Confirmatur ex eo, quod Auctor expertus ipſe eſt.

X. Certiſſimum tandem argumentum ad inanem deponendum timorem, quo nonnulli de noxâ Romani aëris, etiam ubi propè non ſunt paludes, anguntur, illud eſt, quod tria Comitia novorum Pontificum in æſtatem, & autumnum ipſe-

Et rurſus ex Pontificiis Comitiis impunè habitis per æſtatem, & autumnum.

ipſemet viderim incidiſſe; & tamen ex tot milli-
bus hominum, qui per ea tempora ad Urbem vel
famuli, vel comites Purpuratorum feſtinanter con-
fluxerunt, ne unum quidem levi morbo correptum
fuiſſe; cum ferè omnes in caſtrenſem febrem,
quippè plerique Vaticani campi hoſpites, in-
currere debuiſſent, ſi Urbs, locis etiam
parum frequentatis, à ſolſtitio
æſtivo ad autumnale æqui-
noctium inclementiâ
cœli laboraret,
quâ certè
tunc ſemper afficitur, cum à
paluſtribus aquis alicubi
non vindicatur.

) (

Ventos Auſtrales, quos Romanus ager facilè excipit, ac ſiſtit, idcircò aeri labem communicare, quod paludes, cœnoſamque terram inveniant. Nonnulla etiam de Urbis caligine.

CAP. IX.

ERIT forſitan qui objiciat, argumentum ex Latii convalle, ac planicie depromptum: cum enim Romanus ager prææltis montibus ab Oriente tum hyemali, tum æſtivo uſque ad univerſum Septentrionem undique cingatur, ac defendatur; ad Meridiem verò uſque ad Occaſum hyemalem ita latè pateat ventis Auſtro, Libonoto, atque Africo, ut illos non ſolùm liberè excipiat, ſed facilè etiam coërceat, & ſiſtat; hinc multi deducent, eam cœli inclementiam, quæ ad humiliores hujus agri regiones habitatoribus, ædificiis, ac ſylvis deſtitutas, æſtivis, atque autumnalibus tempeſtatibus repetit, meridionalibus hiſce ventis, non verò paludibus acceptam referendam eſſe, quippè qui per ſingulos annos iis temporibus majori cum vi recurrentes, copiam

Latiū ab Oriente ad Septentrionem montibus ſeptum.

Ad Meridiem obverſa planitie jacet.

particularum erodentium, ac fermentativarum ex terris, unde veniunt, atque ex mari, quod trajiciunt, abripere solent, atque convehere; quæ utique particulæ à colonis, aliisque ejusdem agri incolis facilè imbibuntur; quare, si frequenter ægrotant, id non quidem paludum, sed meridionalium ventorum culpâ contingere.

Qui venti meridionales, & quando infensi.

II. Non inficiamur, meridionales ventos, cum vehementes fuerint, turbidi, & æstuosi, Romæ, atque in agro potissimùm esse insalubres, magis quidem æstate, & autumni principio, minus verò per hyemem totam. Sed negamus, eam insalubritatem, seu potius perniciem, quam in incultis, & palustribus Latii locis per æstatem præsertim experimur, iis, etiamsi validi spiraverint, ventis tribuendam esse. Hujusmodi enim venti non aliam certè per seipsos ad lædendum Romanorum corpora exerere vim possunt, nisi illam, quam Græcos ex Austro pati exposuit Hippocrates [a]. Etenim utrobique tam in Latio, quàm in Græcia, cum flant meridionales venti, ab iisdem Africæ terris veniunt, perque idem Mediterraneum pelagus excurrunt. Atqui apud Græcos [b]: *Austri* solummodò *auditum bebetant*, *caliginem visui offundunt*, *caput gravant*, *tarditatem denique*, *ac languorem bominibus inferunt*; non verò exitiales, & castrenses febres inducunt. Igitur Austri, cum in Romano agro non solùm enun-

[a] 3: Aph. 5.

[b] Loc. citato.

enunciata ab Hippocrate symptomata, (quæ hyeme quoque Romanorum in morbis, dum ejusmodi spirant venti, passim observantur) sed castrenses etiam febres per æstatem excitent: hoc quidem non vi nativæ indolis Austri, Africique venti, sed particulari, malignoque fermento, hac in terræ plagâ invento, tribuendum esse censuerim, cui tantummodo exaltando, atque urgendo, non autem producendo Auster par esse potest.

Quas afferunt particulas noxias, à paludibus Pontinis, Ostiensibus, ac cœnoso litore everrunt.

III. Hanc verò luem, quam venti meridionales per se non habent, unde nam accipere, & per incultam, minimèque habitatam Latii planiciem quaquaversùm convehere possunt, nisi ex paludibus Pontinis, Ostiensibus, sparsimque ab aliis, ac toto ferè cœnoso litore nostri maris, quod ob stagnantes modò hìc, modò illic aquas penè lethiferum esse paulò ante ostensum est? Siquidem eorum potissimum locorum accolæ post solstitium æstivum, spirante præsertim Austro, tam malè habent, ut, nisi ad montes confugiant, facilè è vita decedant. Propterea, ut recensitos ventos in suo utcunque maleficio relinquimus, ita palustrium locorum perniciem magis, magisque hoc ipso confirmamus, quod Auster non ubique locorum eandem vim exercet, pravosque effectus producit, sed iis duntaxat regionibus est perniciosus, quæ paludibus, aliisque terris corruptorum corporum inquinamento pol-

 lutis,

lutis, propinqua sunt, atque adversa. Sed de ventis Australibus multò plura à nobis dicta sunt priore [c] parte hujus Dissertationis.

IV. Postremo loco sunt, qui damnant Romanum cœlum, quod densum sit, & caliginosum. Unde Lucas Antonius Portius [d] criminatur nostrum aërem, quia cernentibus ex Tusculo Romam, tota sub nebulis apparet. Sed ignoscat Vir optimus, meque benignè audiat pro veritate scribentem. Fateor quidem, caligines, & frequentiores nebulas partim à Tiberi, partim à caminis, qui plurimi in Urbe sunt, elevatas videri. Sed illud nego, ambientem aërem propterea esse culpandum. Etenim Cagnatus [e] in Transpadana, salubri alioquin regione natus, scripto testatur, illic crebriorem, densioremque, quàm Romæ caliginem fieri. Immo ipse ego bis Urbini multorum spatio dierum moratus (largiente summâ cum benignitate facultatem Pontifice) matutinas, densasque nebulas ferè semper animadverti: & tamen Urbinum nulli ferè civitati propter cœli clementiam cedere existimatur. Non ergo frequens caligo pravi aëris testimonium præbet, nisi aliud vitium ex mortuis præsertim aquis accesserit, quæ Romæ plerunque atmosphæram inquinant, ut fusè probavimus. Præterea omnem de caligine tollit difficultatem experientia, quæ passim nos docet, ab hac Ro-

Caligo, & nebula, qua obsitus cernitur Romanus aer, salubritati nihil detrahit.

[c] Cap. 3. & 4.

[d] De Morb. Milit. cap. 7. pag. 168.

[e] De Salub. Roman. aer. pag. 30.

ma-

manæ Urbis nebula nihil grave nobis accidere. Quod non solùm nos ipsi testari possumus, sed ante nostram ætatem (temporibus sanè, quibus Urbs pluribus locis palustribus aquis inquinabatur) affirmarunt Alexander Petronius [f], & Marsilius Cagnatus [g].

[f] Lib. 1. de Vic. Rom. cap. 5.
[g] Loc. cit. pag. 31.

De Tiberis inundatione tanquam unâ ex causis adventitiæ insalubritatis Romani aeris.

CAP. X.

SI aquarum libratorem nunc agere instituissem, profectò in Tiberinæ alluvionis causas omnes, earundemque operandi modum diligenter inquirere deberem. Nec differturo mihi argumenta deficerent, quippè quæ magnis ingeniis [a] uberem adhuc scribendi materiam suppedi-

[a] Andr. Baccius lib. prop. del Tevere, itemque de thermis lib. 1. tit. inundat. Tiber.
Marsil. Cagnat. disputat. de Tib. inund.
Benedict. Castell. de mensur. aqu. curr.
Jac. Castiglion. dell'Inondazione del Tevere.
Philippus Stonor in prima par. Theatr. Polit.
Baratter. in Architect. aquar.
Philippus Maria Boninus nel suo Tevere incatenato.
Domin. Guglielm. in suo præclaro opere, cui titulus: Della Natura de' Fiumi cap. 10.
Ii quidem omnes, multique alii de Tiberis alluvione diligenter tractarunt.

ditarunt. Sed quoniam ad Medicorum duntaxat eruditionem, atque ad ægrotantium utilitatem studia nostra direximus, satis erit admonuisse, Tiberim crebris, ac subitis incrementis nusquam suis aquis magis, quàm ipsa in Urbe exundare, atque restagnare; cujus eventus causas singulas ad duo præsertim genera hìc retulisse sufficiat, scilicet ad auctam molem influentium aquarum, & ad retardatum earundem motum, atque exonerationem. Etenim flumina toto eo tempore subsident, lenique cursu devolvuntur, quo aquæ effluentes in eâdem proportione versantur cum influentibus: tunc contra attolli, & vel per cloacas regurgitare, vel etiam suas extra ripas effluere incipiunt, cum latices proportione majori influunt, quàm effluunt.

Nusquam magis, quam intra Urbem Tiberis exundat.

Prima ejus effecti causa, aucta moles influentium aquarum.

Secunda, earundem retardatus motus, & exoneratio.

II. Augent sanè molem influentium lympharum multæ, pertinaciterque cadentes altis potissimùm, ac remotis de montibus pluviæ, vel repentè solutæ nives; quinimò fortuitò erumpentes, sereno etiam cœlo, ex terræ sinubus (ipsis in fontibus, aut intra fluminis alveum) aquarum voragines. Tiberis enim, Plinio [b] teste, duobus, & quadraginta fluviis augetur. Nec sanè defuere qui crederent, nunquam Tiberim ripas suas exuperare posse, nisi novo aquarum influxu intumuerit.

Tiberim augent aquæ confluentes.

Partim peregrinæ.

[b] Lib. 3. cap. 5.

III. Sed ne illud quidem incrementum aquæ silen-

silentio prætermittendum mihi videtur, quod Tiberi intra Urbis mœnia, cum exteris superbit aquis, & jam jam suis de ripis effluxurus est, maximum accedit, non modò ex pluvia, septem è collibus, & ex tam lata planitie affatim in fluvium præcipitante, sed potissimum ex jugibus aquis trium magnorum fontium, Trivii scilicet, Thermarum, & Janiculi, necnon torrentis Mariani, quæ quidem, si in unum proprium alveum confluerent, justæ magnitudinis amnem efficerent. Cum igitur superficies Tiberis, novis aquis intumescens, pari libra cum imis Urbis locis ad horizontem fuerit, si propter allata impedimenta retardari contigerit, necessariò ingens horum fontium in Tiberim fluxus ipse quoque retardabitur, quamobrem eædem lymphæ primò in cloacis subsistent, deindè quaquaversum per plana civitatis erumpent, atque alluvionem inferent, vel augebunt. Propterea, si unquam Romani Principes ejusmodi fontes per proprios ductus rectâ ad mare deflecterent, certè Roma minus esset alluvionibus obnoxia.

Partim urbana.

IV. Quæ minuunt, & impediunt velocitatem, atque exonerationem aquarum in mare bifariam veniunt consideranda, vel enim de novo adveniunt, vel firma, & perpetua sunt in Tiberis alveo. Quæ nova, & casu quodam Tiberinis aquis accidunt ad motum impedimenta sunt:

Impedimenta fluminis velocitati, et exonerationem retardantia, vel fortuita sunt, vel perpetua.

Pri-

Primum impedimentum prioris generis, impetus maris, quo flumini renititur.

V. Primò, & quidem ſæpe, contrarius curſui fluminis ipſe impetus maris, quod vel proprio æſtu, vel cum Auſtro potiſſimùm, aut Africo vehementer intumeſcit, agitatur, atque impellitur (eo præſertim tempore, quo per proprium fluxum idem mare ſupra noſtrum litus latius extenditur) ſævum, ac tempeſtuoſum renititur curſui Tiberis, cujus aquas adeò ſuum intra ſinum non recipit, ut illas Urbem verſus majori ex parte repellat.

c Loc.cit.lib.4. cap.13.pag.267.

Tiberinæ, & marinæ aquæ vehemens colluctatio flumen urget ſupra ripas.

VI. Hoc autem impedimentum non mechanicâ tantùm ratione, ſed ipſo quoque oculorum intuitu compertum eſt. Narrat enim Boninus [c], Viros ſpectatiſſimos Ægidium Capponem, & Præſulem Creſcentium ſemel ad Tiberis oſtia tunc temporis ſtetiſſe, cum mare violentiſſimè noſtri cum fluminis undis arietaret, vidiſſeque procellæ impetum eouſque fluminis velocitatem retinuiſſe, ut illud ad ſuperandas ripas coëgerit.

Secundum impedimentum Auſter vehementior.

VII. Secundò, idemmet Auſter, ſed præſertìm Libs, qui, cum vehementer flat, ſi Tiberim novis auctum aquis inveniat, quoniam is ab Urbe ad Tyrrhenum mare per ſectiones, plerunque adverſâ Libyæ fronte locatas, decurrit, ità retardat, ut Ægidius Bordonus, ſedulus aquarum Architectus ingenuè mihi retulerit, ſe (cum ripæ fluminis extra Portuenſem portam ad conſtruendum aggerem

rem superioribus annis identidem adesset) non semel plus solito, & plus etiam, quàm influentium autumnali tempore aquarum ratio postularet, Tiberim celerrimè elevatum conspexisse. Meridionalibus nanque flantibus ventis, superficies fluminis magnas, spissasque in undas Romam versus crispatur, truditurque; quamobrem fieri non potest, quin ejusdem velocitas remittat, quæ statìm in Urbis alveo mensuram adauget. Hoc viderat Horatius [d], cum Augusti tempore cecinit:

[d] Lib. I. od. 2.

Vidimus flavum Tiberim, retortis
Litore Etrusco violenter undis,
Ire dejectum monumenta Regis,
Templaque Vestæ.

Et quanquam superna retardatio ab austro inducta, non sit æqualis in toto fluminis corpore; nihilominus tamen, cùm sciamus fundum Tiberis intrà Urbem variis locis esse impeditum; jure meritò ipsa mora superior magnas inter exundationum causas adnumerari debet. Probat hoc etiam contrarius ex septentrionalibus ventis in eodem flumine effectus. Etenim nos passim vidimus, idemque Bordonus diligenter observavit, Tiberim, quanquam superbientibus undis semitas Urbis obrueret, attamen spirante mox vehementer boreâ, ad alvei sui fræna citissimè, atque inopinatò rediisse.

 Ne-

Tertium impedimentum, tiberinæ aquæ tenacitas.

VIII. Neque verò inter causas remoratæ tiberinæ velocitatis tertio loco reticenda est ea, quæ à crassitie, ac tenacitate fluentis laticis deducitur: cum enim flumen hoc novis aquis, vel pluviis, vel nivosis augescit; tunc quidem terras, per quas transit, corrodit, solutasque illarum partes secum vehit, quæ subindè ex variis speciebus consurgentes, glutinosum quoddam, cretaceum, viscidumque cœnum componunt, quod, quemadmodum postquam exundationes cessant, superficiem telluris, cui insederat, ità solet incrustare, ut illìnc difficillimè abstergi possit; ità cum fluminis aquis admixtum devolvitur, aliquam earundem fluxui libertatem detrahit. Minus enim ad fluendum sunt idonea, quæ majori consistentia donantur liquida; ut patet de musto, de syruppis, deque aliis id genus corporibus, quæ ægriùs fluunt, quàm simplex aqua. Cui sanè fluxus difficultati ea etiam accedit, quæ oritur ex paleis, arborum ramis, fruticibus, aliisque ejusmodi corporibus, quæ flumini innatantia, cùm ad pontes, ad ripas, atque ad aggeres perveniunt, fixis jis locis ità adhærent, ut novo sint præterlabentibus undis impedimento.

Quartum impedimentum, fermentatio ab Austro in Tiberi sæpè excitata.

IX. Quartò non aspernanda etiam aucti fluminis, exundantisque causa ea esse videtur fermentatio, seu bullarum series, quam in Tiberis supernâ parte tunc temporis excitari videmus. Etenim

Etenim particulæ fermentativæ ab Africa cum austro adductæ, variis corporibus, quà salinis, quà sulphureis, quæ turbidum flumen advehit, admiscentur, & cum illis in fermentationem abeunt; quæ tantò majori cum impetu initur, quantò major est velocitas fluminis, impetuosè contra austri renixum, & contra ipsos aggeres, aliaque impedimenta luctantis. Undè fieri non potest, quin oriatur magna rarescentia in partibus aquæ, quæ propterea molem quoque adauget.

Quintum impedimentum, semiobstructa Tiberii ostia.

X. Quintò demùm semiobstructio faucium Tiberis, quæ à congestione arenarum, & cœni interdùm fit, præsertim cum navis aliqua mercibus onusta, propter maris tempestatem, turbido decurrente flumine, quod sæpè accidit, ibidem mergitur. Nec porrò me latet Virum [e] hydrostaticæ scientiæ peritissimum, hanc arenosæ congestionis causam tanti pro inducendis Romanis alluvionibus fecisse, ut putaverit, maximam in attollendo flumine partem habere. Etenim Tiberis, qui juxtà fauces præ multis aliis fluminibus, lenem habet velocitatem, ac proptereà litus aggestione terrarum semper longius producit; relicto ibidem cœno, ità proprium fundum ocyssimè attollere potest, ut currenti sibi arenarum obicem apponat, quæ posteà, ablatis impedimentis (procellæ nimirùm, immersæ navis, & turbidi fluenti) celerrimè quoque ab ipsâ restitutâ liberâ velocitate Tiberis

[e] Celeb. Montanarus in Patav. Lyceo Matheseos professor.

removentur. Hanc ſanè obſtructionis cauſam optimè ſubolfecit emunctæ naris Poëta Lucretius, & his verſibus perſtrinxit:

Eſt quoque uti poſſit magnus congeſtus arenæ
Fluctibus adverſis oppilare oſtia contra,
Cum mare permotum ventis ruit intus arenam,
Quo fit, uti pacto liber minus exitus amni,
Et proclivis item fiat minùs impetus undis.

Impedimenta perpetua.

XI. Quod verò ſpectat ad impedimenta, quæ Romæ perpetuò exiſtunt in Tiberis alveo, hæc quidem multa ſunt, ſimulquæ cauſæ, cur flumen nuſquam ſæpiùs, quàm in Urbe ſoleat exundare.

Primum, anguſtia alvei ex pontibus.

XII. Primum ſanè impedimentum eſt frequenter occurrens anguſtia alvei propter tot pontes, quà erectos, quà dejectos. Quinimò eſt ipſum quoque tortuoſum iter, cujus repagula, dùm aquæ offendunt, retardantur in motu, & augentur in mole, quæ à novis influentibus majori copiâ laticibus, ita creſcunt, ut ab anguſtiâ riparum contineri nequeant. Undè Tiberis primùm per cloacarum fauces, deindè, ſuperatis etiam ripis, liberiùs per ipſam Urbem diffluit.

Secundum, fundi inæqualitas ob moles, ponteſque dejectos.

XIII. Secundum eſt ejuſdem pariter fundi inæqualitas, atque elatio, quas nunc longè majores, quàm olim fuerint, exiſtere, poſt tot, tan-

tasque

tasque Urbis clades, nemo certè dubitabit, qui advertat diruta juxtà Tiberim ædificia, pontesque collapsos modò fundum tenere, atque hìc illicque necessariam aquarum velocitatem retardare.

Eodem spectant saxa, aliaque in Tiberim temerè projecta.

XIV. Ad hæc accedunt Ædilium sæpè negligentia, & perpetua plebis temeritas, propter quas multis intrà Urbem locis sordes, saxa, aliaque id genus solida, & ima petentia corpora in flumen dejiciuntur, quibus necessariò fit, ut & ripæ semper angustiores, & fundum inæquale, atque altius reddatur. Quapropter his etiam obstaculis ità subeuntibus undis minuitur velocitas, ut Tiberis, aliis concurrentibus causis, auctu suo per omnia Urbis plana faciliùs stagnare interdùm consueverit.

Tertium pilæ staffilariæ.

XV. Denique Tiberis intrà Urbem cursui non levia ponuntur impedimenta ab ingentibus illis Moletrinis (Pilis staffilariis ab Holstenio appellatis) quæ, licèt flumini innatare videantur, sexta forsitan parte immersæ sunt, & fluentibus undis eò magis, ac deterius opponuntur, quò angustioribus insistunt fluvii sinubus, qui propter artefactos palis aggeres, ad colligendam, ducendamque illuc aquam comparatos, jam penè obstructi sunt. Meritò idcircò Raphaël Fabrettus f nostram inertiam his verbis inclamat: *Quæ Belisarius, necessitate dictante, incisis videlicet per Gotbos in Urbis obsidione aqueductibus, adinvenit;*

f De aquis, & aquæd. diss. 3. n. 348. & sequ. Vide etiam quæ in hunc eund. errorem admonet Bonin. oper. cit. lib. 5. cap. 5.

venit; cur, ea cessante, maxima cum deformitate ob occupatum alveum, nec minori incommodo ex interrupto inter supernatem, & infernatem rivum commercio, per damna, atque pericula perdurare patiamur? Etenim non solùm privatis jacturis instruimur, impendia fluviatilium ejusmodi molarum utilitatem vincere; nam, jis semel absumptis, vel in præceps (ut non raró accidit) excrescente flumine raptis, aliæ non sufficiuntur: sed publica hìc inundationum Urbis damna plurimum augeri ex Geometricis demonstrationibus patet; retardato enim aquæ cursu per ingentes illas, quibus ripæ alligantur, moles, sequitur, aquæ mensuram augeri, quæ contra, sublatis impedimentis, majorem velocitatem acquireret; undè elevatio cessaret. Additque: *Illud pejus in hisce moletrinis accidere, quod in occupandis Tiberis ripis, novo invento, & non ex Belisarii imitatione peccatum fuit: non enim Belisarius pilis staffilariis ripam impediit, sed prorsus innoxio molimine, ut Procopius* [g] *describit, machinam sub Janiculo ex pontis fornice suspendit, &, aptatis, extensisque ab utraque fluminis ripa funibus, binos lembos colligavit.*

[g] Lib. 1. de Bello Goth. cap. 19.

Quo remedio hoc impedimentum submoveri possit.

XVI. Sed jam conqueri desinamus, cum aqua, Sabbatino ex lacu in summum Janiculum perducta, versandis nunc in ejus dorso molis (ut olim

olìm eodem teste Procopio) à Sanctissimo Pontifice Innocentio XI. meritò fuerit destinata, nosque in spem erigat, fore, ut, cognitis damnis, quæ ex molis Tiberinis oriuntur, aliæ rursus in eodem clivo addantur, illæque igni damnari aliquando possint.

Duo corollaria notatu digna.

XVII. Ex jis autem sapiens Lector duo corollaria non ægrè deducet; primum quidem, ideò Tiberis exundationem nusquam priùs intra Urbem apparere, quàm in cloacis, hiantibus in via Ursi usque ad pontem Ælium, seu Sancti Angeli; quia nullo priùs in loco, quàm inter prædictum pontem, & Nosodochium Sancti Spiritus in Saxia, cursui fluminis majora occurrunt impedimenta: alterum verò propter varium invicem concursum illarum causarum, quæ molem aquæ tam influentis augere, quàm effluentis retardare possunt, varios quoque haberi Tiberis auctus, atque alluviones; ut, cum supremo gradu omnes causæ coiverint, extremæ pariter, ac planè miserandæ exundationes contigerint, ipsaque Roma penè tota fuerit adnavigata: quemadmodùm Divi Gregorii tempore accidisse ex Paulo Diacono alias [b] retulimus.

[b] Par. 2. hujus Differt. cap. 3.

Nulla arte Tiberinæ alluviones vitari possunt.

XVIII. Sed quanquam hujusmodi causæ luculenter patuerint, nullus tamen sanæ mentis fuerit, qui sperare possit, ut vitandis omninò Tiberinis alluvionibus certa præsidia aliquandò inveniantur, quæ in ipsa florente Romani Imperii maje-

majeſtate vel penitùs inutilia, vel malo ipſo pejora exiſtimata fuerunt. Etenim, Tiberio imperante, cum ſemel, ſeriòque de remediis coërcendi fluminis Romæ ageretur, Senatus in Piſonis [i] ſententiam conceſſit, qui *nihil mutandum* cenſuerat: natura quippè optimè rebus mortalium conſuluit, cum, ut ſua ora fluminibus, ſuosque curſus, atque origines, ita fines dederit, nec Tiberis, accolis prorsùs fluviis orbatus, minori gloria fluere debet. Vel igitur ima Urbis loca deſerenda, & colles duntaxàt incolendi, aut quæ nos patimur, & quæ majores noſtri paſſi ſunt, ferendum, ſinendumque, ut poſteri etiam patiantur. Illud unum non leve foret præſervativum remedium, ſi nimirum à Pontificibus, priſcorum more, *Curatores* alvei, & riparum Tiberis conſtituerentur, qui, ut Baccius [k] ait, alveum mundare, & ripas uſquequaque fluminis dilatare ſedulò ſtuderent.

[i] Ex Tacit. Ann. lib. 1. *Cùm ea de re conſultus eſſet Senatus, nihil mutandum cenſuit.*

[k] De Ther. lib. 1. de inund. Tiber. pag. 51. ſed latius hetruſco libro *delle Inondazioni del Tevere lib. 3.* hoc argumentum tractat, poſt quê multò accuratius citatus Boninus lib. 5. per tot.

XIX. At quoniam, quæ ex Tiberinis alluvionibus accidunt mala, & multa, & varia ſunt; alia quidem ad architecturam, ut ædium caſus; alia ad agriculturam, ut camporum vaſtatio, ac ſterilitas; alia ad jus civile, ut terrarum alicui acceſſiones, alicui detractiones; alia denique ad pietatis officia, & populorum regimen ſpectantia; nos modò ſuas cuique facultati animadverſiones relinquentes, illud tantummodò (perindè ut Arti Medicæ proprium, & conſentaneum)

hìc

hìc perpendendum aſſumimus, ſcilicet quod ad morbos avertendos, propulſandoſque conducit. Ex Tiberis itaque exundatione adventitiam aëri noxam revera naſci, eamque peculiari diligentiâ poſſe vitari, oſtendamus.

Ex Tiberis exundatione adventitia aeris insalubritas gignitur.

Ex Tiberis inundatione paluſtrem aeri noxam accedere, niſi eidem opportunis præſidiis occurratur, & quæ iſta ſint, oſtenditur.

CAP. XI.

TIBERINIS alluvionibus Incolas humilium Urbis regionum ſæpe diuturnis, ſæpe etiam ſævioribus ægritudinibus laboraſſe, luculentius ipſa plebis clades, & luctus teſtatur, quàm ut ab auctoritate, vel ratione teſtimonia repetamus. Et quanquam doctiſſimus Cagnatus [a], avitum illum, penitusque inſidentem Romanorum animis metum Tiberis inundantis abigere ſtuduerit, majoreſque noſtros, anili, vanâque religione ductos, inter prodigia futurarum calamitatum, atque portenta urbanas inundationes poſuiſſe, oſtenderit, minimè tamen inficia-

Anilis metus eorum, qui Tiberis exundationem inter futurarum calamitatum portenta reponebant.

[a] In diſput. de Tiberis inund.

tur, ex Tiberi inundante eos populares morbos impendere, qui à vitiato, corruptoque aëre solent proficisci. Quod sanè tunc præcipuè usuvenire existimat, cum aquæ jam effusæ diu terram madefecerint.

II. Sed quoniam frequenter accidit, ut nos minora spernentes, summis tantùm, supremisque malis ad inquirenda, adhibendaque remedia excitemur, propterea, experientiâ doctus, advertendum censeo, luem aëris non ex magna duntaxat, sed ex parva etiam, atque vix inchoata alluvione metuendam esse, illis præsertim Urbis regionibus, quæ vineis, ac pratis finitimæ sunt. Etenim interdum accidit, ut semitis Urbis, nondum inundatis, per scrobes tamen, & fossas cùm arcis Sancti Angeli, tum continentium pratorum, utpotè situ humiliores, aqua, vel Tiberina regurgitet, vel saltem pluvia, ab elevato nimirum flumine impedita, restagnet. Quamobrem paulatim, obstructis cœno canalibus, etsi mox Tiberis detumescat, iis tamen locis aqua residet, & cum sordibus in societatem criminis venit.

Alluvionis initia animadvertenda, & quæ ea sint.

III. Hoc verò fluminis incrementum, & fossarum, scrobulorumque repletio, licèt vulgò exiguum malum videri possit, attamen, si contemnatur, pestiferum penè semen maximarum evadit calamitatum; pedetentim namque, ineunte æstate corrupti, inquinatique latices castrenses potis-

Ea neglecta magnas calamitates intulerunt.

tiſſimùm febres in proximos Leoninæ Civitatis habitatores inducunt.

Mala prognata ab humidis domorum parietibus, & pavimẽtis post inundationem relictis.

IV. Sed exundatio non tantùm officit, quatenus moræ, & corruptioni aquarum anſam præbet, verùm etiam, quia cum Tiberis ad ſuum alveum recurrit, tunc lateritios, ac tophaceos domorum parietes, ipſaque pavimenta madefacta relinquit; ac proindè ſi incolæ udas adhuc repetant ædes, propter præpeditam tranſpirationem juxta varios, quibus iidem donantur, corporum habitus, pravasque plus minus, quibus inquinantur, fluidorum diſpoſitiones, variâ itidem, currente eâdemmet hyeme, malorum genera contrahunt, quæ inter frequentiſſimæ ſunt febres acutæ, vel chronicæ, viſcerum obſtructiones, necnon rheumata tum ſimplicia, tum completa; ſimplicia appellamus dolores articulares, & pectoris, deſtillationes, ac tuſſes; completa verò ſpurias pleuritides, peripneumonias, ſopores, apoplexias, paralyſes, & ſimilia; quæ ſanè eò faciliùs ſolent accidere, quò magis poſt Tiberinos auctus, vel boreas flaverit, vel ninxerit.

Remedia adverſus noxam ex alluvionibus productam.

Vel privata ſunt, vel publica.

V. Hactenus de malis ab alluvione productis; nunc de remediis aliqua dicenda ſuperſunt. Hæc autem in privata diſtinguimus, & publica, utraque tamen erunt morborum præſervativa.

Quæ ſint à privatis adhibenda.

VI. Privata appellamus præſidia, quæ à ſingulis habitatoribus regionum, à Tiberi obruta-

rum, debent adhiberi. Primum ut caveant homines, ne ad humidas ædium partes incolendas, priusquam exiccatæ fuerint, redeant; ſed vel ad colles migrent, vel ſaltem ad ſublimia domorum ſe recipiant. Secundum, ut accenſo igne, uda cubicula ſtudeant arefacere. Tertium, ut relictas à Tiberi ſordes ſuis ab atriis, ſubterraneisque locis, vel ipſi pro viribus extrahant, vel publicis Ædilibus indicent removenda. Tandem, ut optimo vitæ genere, ac luculento camino utantur.

Quæ ab Ædilibus, & Curatoribus Tiberis.

VII. Publica verò præſidia ſpectant ad Tiberis Curatores, atque Ædiles. Sed quoniam hi hâc in re nunquam eâ, quâ opus eſt animi ſollicitudine ſe gerere poterunt, niſi probè noverint, quantum futurum ſit Reipublicæ detrimentum, ſi domorum, viarum, cloacarum, aliorumque juxta Urbis mœnia locorum, in quibus Tiberis reſederit, expurgatio prætermittatur; opportunum arbitror his attexere Conſilium, quod Sanctiſſimo Domino Noſtro exhibuimus, cum per initia ſui Pontificatus flumen exundaſſet.

CON-

CONSILIUM

Humiliter subjectum SS. Domino Nostro

CLEMENTI XI.

Ut, postquam die XXIII. *mensis Decembris anni* MDCCII. *Tiberis inundasset, ima Urbis loca ab illato cœno, pro conservanda Romano aeri salubritate celeriter abstergi, ac vindicari juberet.*

BEATISSIME PATER.

JUre optimo Tiberis apud Plinium [b] *religiosus monitor* dictus est, quoniam in summâ etiam Romani Imperii potestate (ut Livius, & Dio testantur) tanto impetu exundare consuevit, ut magnam non rarò tectorum, pecorumque, atque hominum stragem secum traxerit; quamobrem egregios illos Reipublicæ Moderatores admonebat, ut animum ejusmodi præcavendis detrimentis diligenter adhiberent. Et quanquam hoc munus Tiberis Curatoribus decretum fuerit, decuit tamen aliquando Principem suâ quoque vigilantiâ avertendis hisce malis singillatim incumbere. Hinc à Suetonio [c] accepimus,

[b] N. H. lib. 3. cap. 5. *Cur Tiberis religiosus monitor dicatur apud Plinium.*

[c] In Vita Octavi August. cap. 28.

Tiberis cura Principe digna.

mus, Augustum gloriatum fuisse, quod publicis operibus studium impenderit, præsertimque alvei Tiberis, ne Urbs inundationibus esset obnoxia; quinimò Tiberium [d], avocatâ ab Asinio Gallo stagnantis in Urbe Tiberis curâ, remedium coërcendi fluminis Attejo Capitoni, & L. Aruntio mandasse. Nec verò Summorum Pontificum Alexandri potissimùm VI. Clementis VII. Pauli IV. Clementis VIII. aliorumque, quæ Sanctitatem Tuam minimè fugiunt, exempla deficiunt. Tuæ itaque Paternæ Providentiæ non exiguum argumentum dabis, si, cum Tiberis inundatio, quin sæpe recurrat, impedire nemo unquam potuerit, hoc eodem tempore, postquam flumen plana Urbis inundavit, Romanæ gentis metui, ac periculis sollicitè obviam iveris.

[d] Tacitus Annal. lib. 1. n. 76.

Rationes, quibus alluviones insalubritatem aeris efficiunt.

Porrò ambiens aër in imis, finitimisque Tiberi locis propter alluviones non modò sæpe insalubrior, sed interdum ferè pestilens redditur. Etenim flumine extra ripas diffluente, statim turbidæ, malèque olentes aquæ ex redundantibus plateis, viis, & vicis, subterraneas ædium cellas affatim ingrediuntur, ibidemque, donec fluvius ad proprium alveum revertatur, coguntur subsistere; ubi puteales quoque aquas, quibus præsertim pauperes in potum utuntur, inquinant. Postquam verò Tiberis detumuerit, tunc fluxiliores inclusi latices, amoto circumquaque prementium

tium aquarum impedimento, per terræ poros, veluti per totidem venas, solâ ponderis inclinatione eôdem majorem partem paulatim refluunt. Contra verò corpora non solùm terreo-mucosa, sed multis præterea insectorum, quinimo brutorum etiam, aut piscium cadaveribus, atque ovis, vel certè variis vegetabilibus referta, imarum cellarum in solo præcipitata supersunt. Hujusmodi autem multiplex cœnum, ut hyeme, frigoreque constrictum, fixum plerunque, atque innoxium subsidet, ita ab æstivo Sole plus, minusve calefactum, atque solutum (accedente præsertim Austro) dissilit in copiosa corpuscula, quæ quidem hominum sanguini, præcordiis, ac cerebro perniciosa, proximarum ædium aërem facillimè implent, atque contaminant. Ad hæc accedit ea labes, quam haustæ puteales aquæ, ipsæ etiam fœdæ, intra incolas ducunt.

In aliis etiam regionibus idem accidit.

Neque Romæ duntaxat, sed ubique locorum experimento compertum est, cœnosam ejusmodi colluviem, cum fermentari incipit, effluvia de se jugiter emittere, quæ validis solùm, ac procellosis, è Septentrione potissimum, ventis (qui in Belgio frequentes, Romæ verò nonnisi insolenter, ac raro inter æstus flare solent) penitùs dissipari consueverunt.

Ex civium verò, Beatissime Pater, negligentiâ, quæ in postremis Urbis exundationibus

bus hanc malè olentem fecem purgare, atque amovere omisit, orti sunt morbi, qui antequam gubernacula arriperes Ecclesiæ, sub specie castrensium febrium æstate, atque autumno in domibus apud Tiberim, & quâ spectant mœnia Civitatis Leoninæ, & Arcis fossas, tantâ cum populi diminutione grassati sunt. Cum autem nunc flumen ripas iterum superaverit, novoque limo inferiora loca oppleverit, opportunè, Sanctissime Pater, jusseris, ut quàm celerrimè, postquam nempè Tiberis occupatam Urbem penitùs reliquerit, attamen non ultra menses Martium, & Aprilem, hujusmodi feces prorsus eluantur. Quanta sanè hinc pendeat cœli salubritas, populoque incolumitatis securitas, inter multa gaudia, quæ divinitùs ei præbes initio regiminis tui; brevi quidem universos summâ cum animi voluptate intellecturos esse speramus.

Opportuna tuendæ salubritatis præsidia contra alluviones.

Quod sanè, ut expeditiùs, tutiùsque peragatur, satis fuerit Præsuli de Judice, doctissimo quippe, ac solertissimo Viro, universum opus concredere; is enim, cum viarum jam Præfecturam exerceat, graviores Ædiles singulis regionibus de more præficiet, qui hæc debitâ sedulitate, ac fide impleri curent; videlicet, ne quid per artifices dolo, ac fraude in cellarum, puteorumque fundo, tanquam deleterium malorum semen relinquatur; sed quidquid egerendum est, diligenter

Quid cavendum per Magistratus.

ter extrahatur, atque illicò ad Tiberim; vel ad effossas in pratis altas scrobes, mox statim terrâ tegendas, traducatur. Studeant præterea, oportet, ut cloacæ, & fossa mœnium Arcis, & Civitatis Leoninæ eâdem methodo à cœno repurgentur, liberumque pluviis aquis parent iter ad flumen.

Hæc habui, Beatissime Pater, quæ prudentissimo Sanctitatis Tuæ judicio subjicerem, ubi consilii tui maturitate suppleta, ac singulari sapientiâ emendata fuerint, Apostolici animi magnitudine providè capessenda.

Exitus præfati Consilii.

Non est hîc reticendum, Sanctitatem Suam eâ, quâ cœlitùs donatur, animi providentiâ, atque suos in subjectos charitate, è vestigio jussisse, ut non solùm viæ, atque compita, verùm omnes etiam cloacæ, qua parte humilia Urbis loca subeunt, necnon cellæ vinariæ, quas exundans Tiberis impleverat, una cum scrobibus, & fossis Hadrianicæ Arcis, & proximorum pratorum ab omni cœno, ac limo vindicarentur. Quæ quidem Illustrissimus Præsul de Judice summo studio, ac sedulitate, novis etiam Ædilibus delectis, feliciter absolvit. Unde nitidior Romæ facies resplenduit; immò, quod maximi refert, cum ab

eo tempore novem ferè anni jam præterierint, nullæ hactenus in Urbe castrenses febres populariter vagatæ sunt, quales tribus ab hinc lustris tristes, ac lugentes vidimus. Et quoniam firmius nos exempla, quàm monita docent, idcircò historiam pestilentialium febrium, quæ Romæ ex alluvione indiligenter tractatâ tunc temporis acciderunt, petat Lector ex libro secundo [a] *de Noxiis Paludum Effluviis.*

Exinde nullæ castrenses febres ad hanc usque diem Romæ grassatæ sunt.

[a] Epid. prima.

De Adventitiis Romani Cœli Qualitatibus à subito, summoque frigore, deque subortis populariter anginis, ac peripneumoniis tam benignæ, quàm malignæ naturæ.

CAP. XII.

CUM in aditu secundæ partis hujus Dissertationis universum Adventitiarum Romani aëris Qualitatum genus ad duo potissimùm capita revocaverimus, quorum alterum in palustribus aquis, alterum verò in repentino, pertinaci, intensoque frigore posuimus; cumque de aquarum hærentium vitio vel arcendo, vel emendan-

Ordinis ratio.

dando, satis hactenus disputaverimus; reliquum est, ut de illatis à nimio algore incommodis pertractemus.

II. Porrò est ea tractatio nostris præsertim Medicis summoperè necessaria. Nam, cum situs Urbis ad meridiem plurimum obversus sit, ventoque Australi, nullis aut montibus, aut sylvis in agro interjectis, maximè pateat; eo fit, ut Romanorum corpora aliquantò laxiora sint, porisque hiantibus, tum ad interna extrudenda, tum ad extranea effluvia excipienda; ac proinde repentè, vel furentibus ex Borea ventis, vel nivosis urgentibus constitutionibus, promptiùs, faciliùsque offendantur, quàm illorum, qui adversâ ad Septentrionalem plagam fronte positas Urbes inhabitant, quos è contrario improvisus, obstinatusque Auster faciliùs, graviùsque lædit.

Romanorum corpora poris hiantibus laxiora, & quare.

III. Ad hæc, viæ ad Septentrionem directæ, cum nostro, quàm superiori ævo, patentiores, latioresque occurrant (ad Urbis magnificentiam adnitentibus Pontificibus) Boreales ventos liberius excipiunt, iisque spatiandi quaquaversum, discurrendique potestatem impertiuntur; immo verò, excisâ, ut aliàs [a] memoravimus, per Sixtum V. sylvâ, quæ prædonibus quidem asylum exhibebat, sed ad Septentrionalium ventorum incursus validi aggeris instar objecta erat; nunc ejusmodi flaminum, cum Romam appellunt,

Cur id temporis Aquilonares venti Urbi infestiores sint.

[a] Par.2.Differt. cap. 3.

nec impetum retundit, nec advectas immodici nitri particulas coërcet, aut debilitat.

Mala à nitrosis effluviis orta.

IV. His igitur nitrosis effluviis, cum Borea, vel nive copiosiùs, ac pertinaciùs ad nos affluentibus, simul etiam majori ambientis aëris pressione romanorum corporum transpiratio impeditur. Quamobrem lympha, apud illas præsertim partes, quæ immediato atmosphæræ contactu pulsantur, subsistit, & cogitur; unde epidemici nascuntur morbi, quorum prodromi plerunque sunt coryzæ, eæque admodum fraudulentæ, cum minimo negocio in anginas, ac peripneumonias soleant concedere.

Duplici potissimum ratione algidæ constitutiones Populum Romanum vexant.

V. Illud postremò nequaquam prætermittendum ducimus, algidas nimirum constitutiones non uno, eodemque semper modo, sed duplici potissimùm ratione Populum Romanum divexare solitas; alterâ, cum mediâ hyeme, sicco solo, purgatis cloacis, viarumque immunditiis, tandem nullâ urgente annonæ caritate, cives bonis succis abundant; & tunc profectò confluentes rheumaticæ passiones, acutæ quidem, non verò malignæ sunt, ac proindè sanguinis missione non infeliciter curantur: alterâ verò, cum vere exeunte, aut, quod graviùs est, per æstatis initia, postquam diù Austri flaverint, pluviæque deciderint, neglectâ viarum, cloacarumque curâ, & præsertim invalescente fructuum copiâ, simulque uti-

Vel levius, & quando.

Vel gravius, & quando.

utilium ciborum penuriâ, plebejorum præcipuè corpora cacochyma fiunt, seu pravis humoribus una cum lumbricis scatent; in qua sanè constitutione, ut plerunque malignæ vagantur pleuritides, ita discriminis plurimum habet venam incidere. Quam in rem legantur Ettmullerus [b], Bonetus [c], sed præ cæteris Guillelmus Ballonius [d], & Fabritius Bartolettus [e], qui in ejusmodi complicatis, spuriisque inflammationibus cane pejus, & angue oderunt phlebotomi lanceolam. Usus potiùs erit, experimentis probatus, potionum diaphoreticarum, & alexipharmacarum, oleorum recentium amygd. dulc. & lini cum antipleuriticis, & vermicidis. Juvabunt quoque vesicantia, ac, si dolor lateris nullis anodinis, immò nec alexiteriis topicis ex oleo præsertim Matthioli paratis, cessferit, admotæ parti laboranti cum scarificatione cucurbitulæ.

b Tit. de Pleur. pag. 287. c. 1.

c Merc. comp. lib. 14. tit. Pleur. n. 9. pag. 561.

d Lib. 1. Epid. pag. 79.

e Meth. in Dyspnæam lib. 5. cap. 4. pag. 455.

Quæ fuerit gravissima ex intenso frigore producta Romæ constitutio.

VI. Quanquam verò nos ejusmodi à summo frigore ortas constitutiones pluries decursu annorum quinque & triginta Romæ viderimus; nihilominus tamen, cum nulla gravior nobis obtigerit eâ, quæ universæ penè Europæ communis, sub hoc anno 1709. crudeliter afflixit; idcircò hujus historiam, tanquam omnium ideam, Lectorum oculis subjiciemus; exindè sperantes fore, ut non solùm Medici theoriam, praximque suas uberrimè possint haurire; verùm etiam Principes,

& Ma-

& Magiſtratus maxima documenta tum avertendis, tum corrigendis hiſce malis ex Apoſtolicâ charitate, vigilantiâ, ac providentiâ Sanctiſſimi Domini Noſtri CLEMENTIS XI. utiliter deducant.

Promiſſi fides liberatur.

VII. Promiſſum itaque exolvimus, ſcilicet Epidemiæ Hiſtoriam, quam inter ipſos morborum impetus Italico ſermone, re tunc exigente, conſcripſimus, nunc Latinam redditam, ut communi cum reliquo opere lingua cohæreat, non ſine ſpe publicæ utilitatis, exhibemus. Nam, ſi quis noſtras & priſcorum conferat Epidemias, pares utrasque fuiſſe deprehendet; ut non ſit dubitandum, quin poſteri eadem mala, quæ nos patimur, experturi, nullamque rem aut in cauſis, aut in ſymptomatibus, aut in præſidiis, niſi tempus intereſſe judicaturi ſint.

EPI-

EPIDEMIA
RHEUMATICA,

Quæ cum acutis febribus Romæ
pervagata est hyeme præsertim
Anni MDCCIX.

Una cum historia eorum, quæ

SANCTISSIMI DOMINI NOSTRI

CLEMENTIS XI.

PROVIDENTIA, ET VIGILANTIA

Ad morbi causas investigandas,
emendandas, & avertendas
gesta sunt.

Ab eodem

JO: MARIA LANCISIO

Intimo Cubiculario, & Archiatro Pontificio, Proto-
medico Generali, & in Romano Archilyceo
Primam Medicinæ Practicæ Cathedram
moderante descripta.

HISTORIA
ROMANÆ EPIDEMIÆ

Constitutio tempestatum autumni, atque hyemis annorum M DCC VIII. *ac* M DCC IX.

CAP. I.

QUONIAM ægritudines, quibus humana corpora conflictantur, magnam partem ex temporum vicissitudine suboriri adverterat summus ille Medicæ Artis magister Hippocrates [a]; propterea, cùm aggrederetur ad morbos describendos, qui per Græciam ævo suo populariter vagabantur, semper insuetam vicinarum tempestatum conditionem, cursum, conversionemque præfatus est. Quem ducem [b] secuti Ballonius [c], Petronius [d], Cagnatus [e], Sylvius [f], Sydhenamius [g], Ramazzinus [h], aliique magni nominis Medici, epidemicas temporum suorum habitudines accuratis observationibus explicaturi, insuetos eorum status, sive præivissent, sive etiamtum perdurarent, diligenter exponere non omi-

[a] 3. Aphor. 1. *Tempestatum vicissitudines in popularibus morbis potissimùm observandæ.*

[b] Lib. 1. Epid. sect. 2. lib. 2. sect. 3. lib. 3. sect. 3. lib. 6. sect. 7.

[c] Sparsim in duob. lib. epid. & ephem.

[d] Lib. 1. de vict. Rom. c. 5.

[e] Rom. epid. cap. 3.

[f] Append. tractat. 10. & in orat. caus. affect. epid.

[g] De morb. epidem. sparsim.

[h] De consist. epid. ann. 1690. & seq.

ferunt. Nos itaque tritam tantorum Virorum vestigiis viam, disserendique rationem insistentes, illorum morborum causas, quos Romæ per hyemem anni MDCCIX. latissimè grassari vidimus, ab insuetatâ temporum qualitate repetendas duximus.

II. Et sanè unicuique compertum est, inordinatas, ac morbidas aëris alterationes oriri non posse ab ordinatis, lenibus, placidisque tempestatum vicibus, quæ à Deo O. M. ad Universitatis conservationem, hominumque salutem mirificè consertæ, & comparatæ sunt. Cùm enim Sol æqualiter quotannis ad locorum verticem accedat, recedatque; æquabilia semper aëris temperamenta, alternantibus constanti varietate caloris, ac frigoris gradibus, produceret; nisi intercurrentes causæ statas anni temperies inverterent, atque turbarent. Naturalem autem temporum æquabilitatem interpellant (pręter aspectum eorum planetarum, in quibus efficacitatem præ cæteris majorem ponunt Astronomi) partim terræ, partim stagnantium aquarum exhalationes, quas vel salubres venti non dissipaverint, vel adversi potiùs, noxiique convexerint; tum pluviæ vel uberiores, ac diuturniores, vel pro tempore minimè decidentes, ac sæpè etiam nives, glaciesque siccæ admodum, & pertinaces.

Quæ causæ ordinatas tempestatem vices perturbent.

III. Porrò autumnum anni MDCCVIII. mitem

tem adeò, calidumque experti ſumus, ut producta veluti æſtas, non Romæ modò, perque omnem Italiam, ſed per Brabantiam quoque, & Belgium, videretur; itaut nihilo ſegniùs militares operæ urgerentur; cujus rei argumento ſunt celebri obſidione expugnatæ Inſulæ, vulgo *Lilla*, autumno ferè exeunte, atque hyeme impendente.

Autumnum anni 1708. productam veluti æſtatem experti ſumus.

IV. Ex ea clementiſſimæ tempeſtatis blanditie repentè in rigidiſſimam hyemem deſiluimus, quâ certè rigidiorem nullam ſuâ memoriâ contigiſſe ſenes [i] noſtri affirmabant, ſuadebantque teſtimonia thermometrorum. Latè enim totâ Europâ, ac Romæ præſertim ab exitu Decembris anni MDCCVIII. ad medium uſque Februarium MDCCIX. obſtinatas glacies, ſiccasque nives, ſæviſſimos boreas, duriſſimaque frigora ſenſimus; tametſi duobus, aut etiam tribus ineuntis Februarii diebus auſtri flaverint, quos ad vigeſimum ejuſdem menſis diem reviſimus; ſed Zephyro viciſſim, boreâque alternantibus, pluviisque comitantibus, nive non ſatis ſolutâ permixtis. Obriguerunt eâ frigoris vi plurimi mortalium enecti, & paſcua, oleæ, arboresque aliæ paſſim exaruere. Hunc temporis curſum ad ſeptimum uſque, & vigeſimum Februarii diem diligenter animadvertimus. Quæ deinceps Martii menſis indoles, quæque ſecuta uſque ad Junium fuerit, dabimus inferiùs.

Hiems rigidiſſima extemplo ſucceſſit.

[i] Vide Ramazz. in ſua orat. 9. cui tit. Hyemalis conſtitutio algidiſſima anni 1709.

 Qui

Qui morbi, qualesque, qua in regione Urbis minus, & per quem sexum, ordinemque hominum magis vagati sint, quæ tandem in cadaveribus præcipuè observata fuerint.

CAP. II.

Pectoris morbi.

HINC epidemici pectoris morbi, Romæ præsertim emerserunt. Principio coryzæ, & rheumata cum modica tussi invaserunt; qui morbus vulgari nomine *castronis* dictus est, ut seculo etiam XVI. & XVII. testibus Cagnato [a], & Dono [b] nuncupatus fuerat. Sed, frigoribus minimè remittentibus, ingravescere epidemia occœpit ad finem Januarii. Etenim sævire pectoris dolores, anginam, pleuritidem, veramque peripneumoniam vidimus; siqui præsertim, neglectâ simplici tussi, à consuetâ vitæ intemperantiâ non recessissent.

[a] De sal. Rom. aer pag. 22.
[b] De rest. sal. Agri Romani pag. 16.

Sæviunt graviùs.

Ferum processus.

II. Ægrotos totius corporis lassitudo primùm, tùm febris cum rigore, mox vagus in pectore, infra, supraque dolor, assiduâ tussi, & initio

tio quidem ſiccâ comitante, invadebat. Duros pulſus, flammeas urinas, atque interdùm turbidas obſervabamus; nec mora ſanguinis ſputum ſubibat, ac reſpirandi facultas magis intercludebatur. Tùm rubere genæ, ac flavus toto corpore, icteritiæ ſimilis, ſuffuſus color.

Ædes S. Inquiſitionis ab epidemia immunes, & quare.

III. In magnâ ægrotantium frequentiâ carceres, ædeſque S. Inquiſitionis nullo morbo tentatæ ſunt; aëre nimirùm è vicinis fornacibus tepefacto, locique ſitu ab aquilonibus tuto.

Ex mulieribus pauciores ægrotaverunt.

IV. Pauciores viris mulieres epidemicis illis inflammationibus, & febribus correptæ. E nobilibus etiam, atque opulentis viris, qui cavere ſibi à frigore poterant, haud ſanè multi morbum, aut mortem ſaltem ſubiere; quanquam plurimi & coryzam experti, & raucedinem, & externum quendam pectoris dolorem, cum levibus rheumaticarum febrium acceſſionibus. Incautos verò, & tenuiores ex plebe homines quamplurimos popularis morbus extinxit; præſertim quos repetita ægritudinis inclementia, poſtquam convaluerant, rurſus invaſit.

Incauti, & tenuiores homines morbo perempti.

Quibus evacuationibus ægri convaluerint.

V. Plerique ægrotationi, & periculo erepti ſunt, aut ſudore, aut narium hæmorrhagiâ, aut alvi fluxu, aut copioſis urinis, aut ſimul omnibus his evacuationibus opitulantibus, comitante utplurimùm ſputo concocto. Sæpè etiam ſine ſputi coctione pectoris dolores, febreſque pellebantur.

Fluida ad pulmones potissimum stagnantia ægros extinguebant.

VI. Dissectis autem cadaveribus præcordia rubentia usque ad diaphragma, & nigricantia sanguine coacto, inque magnis cordis vasis polyposo, inspecta sunt; unde nullus dubitandi locus reliquus fuit, quin ægri perimerentur ex fluidis ad pulmones potissimùm stagnantibus.

Quæ adhibita à Beatissimo Patre publicæ incolumitatis præsidia.

CAP. III.

NON sine Divino Numine factum est, ut hæc Populi Romani incommoda in ejus Pontificis tempora inciderent, qui, cum infractum animi robur tam in sacris, quàm in civilibus rebus omnibus præstitisset, maximam charitatem in subjectis suis ab aëris inclementia tuendis, atque à communi morbo vindicandis, adhibuit. Itaque mirum est, quantâ sollicitudine diu, noctuque exercitus, nihil ad Civium valetudinem protegendam prætermiserit; quæ quidem ad posteritatis eruditionem, ac Principum incitamentum, præsertim verò ad lucem nostræ dissertationi aspergendam, atque historiæ ordinem retinendum, subjicienda existimamus.

SS. Pontificis clementia, & sollicitudo.

SE-

SECTIO I.

Mandatum de Urbe à sordibus expurgandâ.

JAm tum ab initio Februarii, cum ingravescceret epidemia, veritus fueram, ne in mortiferam naturam cederent pectoris inflammationes; eo quod, properè habito militum delectu ad tuendam Urbem ab externis armis, quod tunc temporis ratio postulabat, eorumque stationibus per diversa Romæ loca dispositis, fimo, & sordibus ultra modum inquinatæ essent viæ. Cùm verò aliàs experti essemus, lethiferos morbos emersisse, si quando per hyemem compita, viæ, cloacæ, cellæque vinariæ sordibus redundaverint, ac deinceps hyberna frigora subitus, & diuturnus æstus exceperit; propterea, ne officio deessem, Sanctissimum Patrem impendentis periculi certiorem feci, qui statim pro consuetâ publicæ salutis curâ, sordescentia loca purganda maturissimè jussit, cujus Edictum * exhibemus in calce.

Cur solito sordidiores essent Urbis viæ.

* *Vide Summarium lit. A.*

SE-

SECTIO II.

De relaxando quadragesimali ciborum delectu disceptatur.

PRæterea, cum plerique increbrescentem ægrotantium, ac decedentium numerum intuentes existimarent, salsamenta insalubria, & olerum penuriam quadragesimali tempore pauperibus, egenisque Civibus maximo detrimento futura, idcircò Sanctissimus Pater Congregationem habendam apud Eminentissimum Cardinalem Carpineum Sanctitatis Suæ Vicarium designavit, ubi de ciborum delectu, vel retinendo, vel relaxando disceptaretur. Igitur xv. kalendas Martias ad Eminentissimum Carpineum convenere Illustrissimi Præsules Archiepiscopus de Zaulis Vicesgerens, & Bichius Annonæ Præfectus, Reverendissimus Pater Commissarius Sanctæ Inquisitionis, ac DD. Doctores Lucas Thomasinus, Protomedicus generalis, & Joannes Baptista Fossombronus ejusdem Eminentissimi Domini Medicus: mecum denique Dñus Canonicus Cuggiò à Secretis.

Quinam consilio interfuerint apud Em. Carpineum.

II. Concedendum carnium usum nonnulli censuere, eo quod sales acres, in quibus tota vis erat epidemiæ, faciliùs diluerentur carnium jure, quàm

Cur carnium usus concedendus visus sit nonnullis.

quàm lacticiniis, ovisque, quorum, ſicut & olerum, immodicus hyemis rigor ſummam caritatem fecerat. Verùm de ſolo lacticiniorum uſu Sanctiſſimo Patri ſupplicandum placuit; tùm quod morbus extra Quadrageſimam ortus, bacchanalibus maximè diebus increviſſet; tùm etiam, quod Romanam Eccleſiam, cunctarum magiſtram, magnoperè deceret, ut avitæ obſervationis, & abſtinentiæ, vel inter ipſos morborum impetus, & mortis diſcrimina, exemplum cæteris exhiberet. Itaque Edictum* manavit iis ex cauſis expreſſum, quæ aditum ejuſmodi impoſterum gratiæ intercluderent potiùs, quàm aperirent.

Quæ rationes lacticiniorum duntaxat uſum ſuaſerint.

* *Vide Summ. lit. B.*

Congregatio in ædibus Eminentissimi Cardinalis Marescotti habita ad naturam, causas, & remedia confluentium morborum investiganda.

CAP. IV.

QUONIAM epidemici morbi non eâdem celeritate, quâ increbuerint, declinare, & desinere consueverunt; quanquam tempus flantibus Austris mitescere cœpisset, & gratiâ ciborum factâ aliquam in ea publicæ salutis spem posuissemus; nihilò tamen minus sæviebat adhuc epidemia. Itaque Sanctitas Sua, quo territos subjectorum animos à periculo, metuque reficeret, neque ullum omitteret paternæ charitatis experimentum, id mihi mandatum dedit, ut ad Eminentissimum Cardinalem Marescottum perferrem (nam Eminentissimus Spinula Camerarius, cujus id munus erat, confluenti pleuritide laborabat) optare Sanctitatem Suam, ut, habito peritorum conventu, collatisque consiliis, de morbi naturâ, deque impendendâ propulsandis malis curâ quæreretur. Cum autem Eminentissimus Dominus Pon-

Sanctitatis Suæ sollicitudo.

Pontificiæ providentiæ ſine cunctatione obſequi cuperet, Congregatio in hæc verba indicta eſt:

Erit Congregatio de mandato Sanctiſſimi Domini Noſtri in ædibus Eminentiſſimi, & Reverendiſs. Domini Cardinalis Mareſcotti die XXI. Februarii hora XXI. ſuper examine morborum nunc Romæ confluentium cum interventu

Quinam in conſilium adhibiti.

R. P. D. GEORGII *Spinulæ* Præceptoris S. Spiritus.

D. GASPARIS *Origbi*
D. JULIANI *Capranicæ*
D. TIBERII *Cencii*
D. PHILIPPI *Patritii*
— Cuſtodum Archihoſpit. S. Salvatoris ad Lateranum.

D. LUCÆ *Thomaſſini* Protomedici Generalis.

D. JOANNIS *Trulli*
D. JACOBI *Sinibaldi*
— Duorum Conſiliariorum Protomedici.

D. ANGELI *Modii*
D. JOANNIS BAPTISTÆ *Foſſombroni*
D. GASPARIS *Realis*, tanquam Coadjutoris D. MICHAELIS ANGELI *Paoli*, qui tunc Româ aberat
— Trium Medicorum Archihoſpitalis S. Spiritus.

D. ANTONII *Pacchioni* Medici Archihoſpit. S. Salvatoris.

R. P. D. *Lanciſii* Archiatri Sanctiſſimi, & particularis hujus Congregationis Secretarii.

Cur hi potissimùm arcessiti.

II. Hos præ cæteris accire, & in consilium adhibere placuit, utpote qui vel Nosocomiis præpositi, vel in iisdem Medicinam facientes, partim victum, & œconomiam ægrotantium, partim multitudinem eorundem, & epidemiæ qualitatem penitus nossent, & maturiùs explorassent.

III. Cum ad diem cuncti adessent, Eminentissimus Marescottus de Sanctissimi Patris mente, & communis incolumitatis studio præfatus est: propterea mihi à Sanctitate Sua imperatum, ait, ut, quò singulorum consilia spectare potissimùm deberent, exponerem. Imperata proindè facturus in hanc sententiam disserui.

SECTIO PRIMA.

AUCTORIS SENTENTIA.

De natura, causis, & remediis epidemiæ.

CUm diuturnæ epidemiæ pertinaciâ, & consternatione, miseriâque subditorum suorum Princeps Clementissimus summoperè angatur, cumque in omnes hactenus partes animi sui sollicitudinem versaverit, id demùm optimum factum ratus est, ut Eminentissimus Cardinalis Marescottus vos Viros sapientissimos, & peritissimos

ſimos arceſſeret, atque hodiernæ Congregationi intereſſe non gravaretur; in quâ pro ſe quisque in medium afferret, ecquid de graſſantis morbi naturâ, cauſisque ſentiret; tum quibus remediis, conſiliis, ſtudiis, cautionibus ſaluti publicæ proſpici poſſit. Et quoniam nihil miſericordiâ in pauperes antiquius habet Sanctiſſimus Pater, intereſſe etiam voluit Illuſtriſſimum Præſulem Spinulam, Commendatarium S. Spiritus, atque Illuſtriſſimos Cuſtodes Noſocomii S. Salvatoris, ut ſi quid è re futurum, & in utilitatem, commodumque ceſſurum ægrotantibus pauperibus cenſerent, audito Medicorum judicio proponerent, atque proferrent. Cum verò diſquirendarum rerum cura juſſu Sanctiſſimi Patris mihi potiſſimùm demandata ſit, pro officio facturus mihi videor, ſi quatuor in capita earum ſummam diſpertiar, & graviſſimis ſententiis veſtris diſcutienda producam. Primò, quæ germana ſit vagantis epidemiæ idea, atque natura.

Argumenti diviſio.

II. Secundò, quibus illa è cauſis exiſtat; an ea in ſolâ, & communi, quæ latiſſimè pervaſit, aëris intemperie, an verò in maligno aliquo, & proprio Romani cœli fermento ponenda ſit.

III. Tertiò, quid conjecturis, & prognoſticis augurari animo liceat, utrum appetente æquinoctio ſedanda, an potius, quod Deus avertat, in morbos graviores evaſura.

Quar-

IV. Quartò, quibus remediis, quâve curâ utendum sit, non solùm reparandæ ægrotantium valetudini, sed servandis iis, quos nullus hactenus morbus afflixit.

V. Quatripartitæ huic inquisitioni, ut ipse aditum, viamque muniam, non ea repetam, quæ vobis Medicinæ Professoribus eximiis, & ægrotos quamplurimos quotidiè invisentibus, sunt compertissima, quippe qui symptomata, hanc epidemiam præcurrentia, comitantia, & subsequentia, diligenter explorastis. Itaque

EXAMEN CAPITIS PRIMI

aggrediens ajo, præsentem morbum esse epidemicum, unum scilicet, eundemque nec per Urbem solùm, atque Italiam, sed per totam ferè Europam, sicut accepimus, populariter vagantem.

VI. Est autem is morbus genere quidem rheumaticus, sed qui, cum plerunque in rheumata completa facessat, alienam speciem, ac naturam induere videtur, proindèque nonnullis dolosus ex parte dicitur. Enimverò, modò à simplici pectoris dolore sine febre, modò à solâ coryzâ cum tussi ducit initium; at in quibus noxii humores collecti latent, aut levi malo decumbentes valetudinem incuriosiùs habent, brevi in acutas febres commutatur; quibus accedunt nunc faucium, & laryngis, nunc pleuræ, externæque pulmonum partis, nunc denique omnium præcor-

Quæ sit natura hujus morbi epidemici.

cordiorum inflammationes. Unde liquidò constat, in præsenti epidemiâ febrem morbum esse præcipuum, cujus symptomata sunt ejusmodi inflammationes. Etenim in ægris non solùm rubentes urinæ, atque interdum turbidæ sunt, sed paroxysmi quoque statis recurrunt periodis, & iis præsertim desinunt crisibus, quæ in acutis febribus, quas scholæ appellant *essentiales*, solent accidere.

Qui sit morbus præcipuus, quæ symptomata.

VII. Et quoniam iisdem faucium, pectorisque symptomatibus omnes, qui hoc tempore ægrotant, laborare videmus, compertum vobis esse opinor, veram hanc esse epidemiam, cujus ea est natura, ut unus, idemque morbus ægrotantes populariter corripiat. Discriminis aliquid, non inficior, in tantâ morbi sævitie observatum est; nam plerique solâ coryzâ cum raucedine, tussique modicâ vexati sunt; alii acutâ febri, pectoris inflammatione accedente, quorum dissectis in cadaveribus rubra præcordia, & sphacelo tentata apparuerunt: hæ tamen differentiæ non causarum diversitatem innuunt; sed affectos diversos corporum locos ab eadem causâ pro diversâ eorum habitudine vehementiùs, aut remissiùs agente. Hinc factum est, ut homines firmâ valetudine, rectâque victus ratione utentes, atque ab aëris inclementiâ protecti, tutos sese ab omni præsentium malorum incursu præstiterint; cum

Quæ diversitas in hac epidemia sit observata, & unde orta sit.

con-

contra egenis, rusticisque Nosocomia redundent, quibus neque opes, neque consilia ad morbum propulsandum plerunque præsto fuerunt, & quorum calamitas alienæ quoque incuriæ accessione cumulatur; vix enim quarto, aut quinto, aut etiam sexto, quàm decubuerint, die, in Valetudinaria, hoc est, sepeliendi potiùs, quàm curandi inferuntur. Venio nunc ad

INQUISITIONEM CAPITIS SECUNDI.

VIII. Porrò epidemiæ hujus causas explanaturus, quas falsas censeo, præterire, quàm refutare satiùs puto. Etenim sine operæ pretio, immò cum erroris periculo verisimilitudinis speciem sectari non licet, ubi cum ratione auctoritas, cum auctoritate experimenta conveniunt. Causam igitur epidemiæ (ut ab externâ incipiamus) neque unam, neque simplicem illam existimo, sed mixtam ex insuetis superioris autumni, & præsentis hyemis viribus, atque effectis potissimùm coalescentem.

Vera epidemiæ causa proponitur.

Explicatur.

IX. Continenti illâ autumni clementiâ, quæ productam æstatem præstitit nullis pluviarum, frigorumque vicibus, volatiles, igneique aëris sales dilui, ac temperari potuerunt, præsertim qui nostrorum corporum liquidis permiscentur, ac potissimùm bili, quæ per æstum plus nimio incande-

Quid præstiterit autumni clementia.

quàm lacticiniis, ovisque, quorum, ſicut & oleum, immodicus hyemis rigor ſummam caritatem fecerat. Verùm de ſolo lacticiniorum uſu Sanctiſſimo Patri ſupplicandum placuit; tùm quod morbus extra Quadrageſimam ortus, bacchanalibus maximè diebus increviſſet; tùm etiam, quod Romanam Eccleſiam, cunctarum magiſtram, magnoperè deceret, ut avitæ obſervationis, & abſtinentiæ, vel inter ipſos morborum impetus, & mortis diſcrimina, exemplum cæteris exhiberet. Itaque Edictum * manavit iis ex cauſis expreſſum, quæ aditum ejusmodi impoſterum gratiæ intercluderent potiùs, quàm aperirent.

Quæ rationes lacticiniorum duntaxat uſum ſuaſerint.

* *Vide Summ. lit. B.*

Congregatio in ædibus Eminentissimi Cardinalis Marescotti habita ad naturam, causas, & remedia confluentium morborum investiganda.

CAP. IV.

QUONIAM epidemici morbi non eâdem celeritate, quâ increbuerint, declinare, & desinere consueverunt; quanquam tempus flantibus Austris mitescere cœpisset, & gratiâ ciborum factâ aliquam in ea publicæ salutis spem posuissemus; nihilò tamen minus sæviebat adhuc epidemia. Itaque Sanctitas Sua, quo territos subjectorum animos à periculo, metuque reficeret, neque ullum omitteret paternæ charitatis experimentum, id mihi mandatum dedit, ut ad Eminentissimum Cardinalem Marescottum perferrem (nam Eminentissimus Spinula Camerarius, cujus id munus erat, confluenti pleuritide laborabat) optare Sanctitatem Suam, ut, habito peritorum conventu, collatisque consiliis, de morbi naturâ, deque impendendâ propulsandis malis curâ quæreretur. Cum autem Eminentissimus Dominus Pon-

Sanctitatis Suæ sollicitudo.

Pontificiæ providentiæ ſine cunctatione obſequi cuperet, Congregatio in hæc verba indicta eſt:

Erit Congregatio de mandato Sanctiſſimi Domini Noſtri in ædibus Eminentiſſimi, & Reverendiſs. Domini Cardinalis Mareſcotti die XXI. Februarii hora XXI. ſuper examine morborum nunc Romæ confluentium cum interventu

Quinam in conſilium adhibiti.

R. P. D. GEORGII *Spinulæ* Præceptoris S. Spiritus.

D. GASPARIS *Orighi*, D. JULIANI *Capranicæ*, D. TIBERII *Cencii*, D. PHILIPPI *Patritii* — Cuſtodum Archihoſpit. S. Salvatoris ad Lateranum.

D. LUCÆ *Thomaſſini* Protomedici Generalis.

D. JOANNIS *Trulli*, D. JACOBI *Sinibaldi* — Duorum Conſiliariorum Protomedici.

D. ANGELI *Modii*, D. JOANNIS BAPTISTÆ *Foſſombroni*, D. GASPARIS *Realis*, tanquam Coadjutoris D. MICHAELIS ANGELI *Paoli*, qui tunc Romà aberat — Trium Medicorum Archihoſpitalis S. Spiritus.

D. ANTONII *Pacchioni* Medici Archihoſpit. S. Salvatoris.

R. P. D. *Lanciſii* Archiatri Sanctiſſimi, & particularis hujus Congregationis Secretarii.

Cur hi potissimùm arcessiti.

II. Hos præ cæteris accire, & in consilium adhibere placuit, utpote qui vel Nosocomiis præpositi, vel in iisdem Medicinam facientes, partim victum, & œconomiam ægrotantium, partim multitudinem eorundem, & epidemiæ qualitatem penitus nossent, & maturiùs explorassent.

III. Cum ad diem cuncti adessent, Eminentissimus Marescottus de Sanctissimi Patris mente, & communis incolumitatis studio præfatus est: propterea mihi à Sanctitate Sua imperatum, ait, ut, quò singulorum consilia spectare potissimùm deberent, exponerem. Imperata proindè facturus in hanc sententiam disserui.

SECTIO PRIMA.

AUCTORIS SENTENTIA.

De natura, causis, & remediis epidemiæ.

CUm diuturnæ epidemiæ pertinaciâ, & consternatione, miseriâque subditorum suorum Princeps Clementissimus summoperè angatur, cumque in omnes hactenus partes animi sui sollicitudinem versaverit, id demùm optimum factum ratus est, ut Eminentissimus Cardinalis Marescottus vos Viros sapientissimos, & peritissimos

ſimos arceſſeret, atque hodiernæ Congregationi intereſſe non gravaretur; in quâ pro ſe quisque in medium afferret, ecquid de graſſantis morbi naturâ, cauſisque ſentiret; tum quibus remediis, conſiliis, ſtudiis, cautionibus ſaluti publicæ proſpici poſſit. Et quoniam nihil miſericordiâ in pauperes antiquius habet Sanctiſſimus Pater, intereſſe etiam voluit Illuſtriſſimum Præſulem Spinulam, Commendatarium S. Spiritus, atque Illuſtriſſimos Cuſtodes Noſocomii S. Salvatoris, ut ſi quid è re futurum, & in utilitatem, commodumque ceſſurum ægrotantibus pauperibus cenſerent, audito Medicorum judicio proponerent, atque proferrent. Cum verò diſquirendarum rerum cura juſſu Sanctiſſimi Patris mihi potiſſimùm demandata ſit, pro officio facturus mihi videor, ſi quatuor in capita earum ſummam diſpertiar, & graviſſimis ſententiis veſtris diſcutienda producam. Primò, quæ germana ſit vagantis epidemiæ idea, atque natura.

Argumenti diviſio.

II. Secundò, quibus illa è cauſis exiſtat; an ea in ſolâ, & communi, quæ latiſſimè pervaſit, aëris intemperie, an verò in maligno aliquo, & proprio Romani cœli fermento ponenda ſit.

III. Tertiò, quid conjecturis, & prognoſticis augurari animo liceat, utrum appetente æquinoctio ſedanda, an potius, quod Deus avertat, in morbos graviores evaſura.

Quar-

IV. Quartò, quibus remediis, quâve curâ utendum sit, non solùm reparandæ ægrotantium valetudini, sed servandis iis, quos nullus hactenus morbus afflixit.

V. Quatripartitæ huic inquisitioni, ut ipse aditum, viamque muniam, non ea repetam, quæ vobis Medicinæ Professoribus eximiis, & ægrotos quamplurimos quotidiè invisentibus, sunt compertissima, quippe qui symptomata, hanc epidemiam præcurrentia, comitantia, & subsequentia, diligenter explorastis. Itaque

EXAMEN CAPITIS PRIMI

aggrediens ajo, præsentem morbum esse epidemicum, unum scilicet, eundemque nec per Urbem solùm, atque Italiam, sed per totam ferè Europam, sicut accepimus, populariter vagantem.

Quæ sit natura hujus morbi epidemici.

VI. Est autem is morbus genere quidem rheumaticus, sed qui, cum plerunque in rheumata completa facessat, alienam speciem, ac naturam induere videtur, proindèque nonnullis dolosus ex parte dicitur. Enimverò, modò à simplici pectoris dolore sine febre, modò à solâ coryzâ cum tussi ducit initium; at in quibus noxii humores collecti latent, aut levi malo decumbentes valetudinem incuriosiùs habent, brevi in acutas febres commutatur; quibus accedunt nunc faucium, & laryngis, nunc pleuræ, externæque pulmonum partis, nunc denique omnium præcor-

cordiorum inflammationes. Unde liquidò constat, in præsenti epidemiâ febrem morbum esse præcipuum, cujus symptomata sunt ejusmodi inflammationes. Etenim in ægris non solùm rubentes urinæ, atque interdum turbidæ sunt, sed paroxysmi quoque statis recurrunt periodis, & iis præsertim desinunt crisibus, quæ in acutis febribus, quas scholæ appellant *essentiales*, solent accidere.

Qui sit morbus præcipuus, quæ symptomata.

VII. Et quoniam iisdem faucium, pectorisque symptomatibus omnes, qui hoc tempore ægrotant, laborare videmus, compertum vobis esse opinor, veram hanc esse epidemiam, cujus ea est natura, ut unus, idemque morbus ægrotantes populariter corripiat. Discriminis aliquid, non inficior, in tantâ morbi sævitie observatum est; nam plerique solâ coryzâ cum raucedine, tussique modicâ vexati sunt; alii acutâ febri, pectoris inflammatione accedente, quorum dissectis in cadaveribus rubra præcordia, & sphacelo tentata apparuerunt: hæ tamen differentiæ non causarum diversitatem innuunt; sed affectos diversos corporum locos ab eadem causâ pro diversâ eorum habitudine vehementiùs, aut remissiùs agente. Hinc factum est, ut homines firmâ valetudine, rectâque victus ratione utentes, atque ab aëris inclementiâ protecti, tutos sese ab omni præsentium malorum incursu præstiterint; cum-

Quæ diversitas in hac epidemia sit observata, & unde orta sit.

con-

contra egenis, rusticisque Nosocomia redundent, quibus neque opes, neque consilia ad morbum propulsandum plerunque præsto fuerunt, & quorum calamitas alienæ quoque incuriæ accessione cumulatur; vix enim quarto, aut quinto, aut etiam sexto, quàm decubuerint, die, in Valetudinaria, hoc est, sepeliendi potiùs, quàm curandi inferuntur. Venio nunc ad

INQUISITIONEM CAPITIS SECUNDI.

VIII. Porrò epidemiæ hujus causas explanaturus, quas falsas censeo, præterire, quàm refutare satiùs puto. Etenim sine operæ pretio, immò cum erroris periculo verisimilitudinis speciem sectari non licet, ubi cum ratione auctoritas, cum auctoritate experimenta conveniunt. Causam igitur epidemiæ (ut ab externâ incipiamus) neque unam, neque simplicem illam existimo, sed mixtam ex insuetis superioris autumni, & præsentis hyemis viribus, atque effectis potissimùm coalescentem.

Vera epidemiæ causa proponitur.

IX. Continenti illâ autumni clementiâ, quæ productam æstatem præstitit nullis pluviarum, frigorumque vicibus, volatiles, igneique aëris sales dilui, ac temperari potuerunt, præsertim qui nostrorum corporum liquidis permiscentur, ac potissimùm bili, quæ per æstum plus nimio incande-

Explicatur.

Quid præstiterit autumni clementia.

deſcit. Hinc collectus extitit pravorum humorum apparatus in iis, qui vel à naturâ imbecilliores, vel incautiores, victu ſalubri, aptoque ſuccos exaltatos frangere, & emendare neſciverunt: quamobrem interna cauſa ſenſim colligi, ac præparari cœpit.

Quid rigor hyemis algidiſſimæ.

X. Subitus deindè rigor hyemis ineuntis, ſiccæ plurimùm, & nivoſæ, duos, apud illos præſertim, qui minus firmâ erant valetudine, effectus edidit. Nam & tranſpirationem tam externam cutis, ſive univerſalem, quàm internam, ſive particularem oris, narium, faucium, & pulmonum violenter interclufit, & vi frigoris, ac venti prementis, urgentisque extraneos ſales affatim infudit, qui ſicubi rigidiori, ut nobis accidit, aëri miſceantur, nitroſi, & ſubacidi ab experimentalibus philoſophis cenſentur. Quare, quemadmodum ſales volatiles urinoſi, igneique, proximo autumno minimè temperati, atque ob intercluſam tranſpirationem in ſanguine detenti, ſalibusque nitroſis ab aëre infuſis admixti, facilè diverſas febres pro diverſo humorum apparatu invexerunt; ita ſimplex atmoſphæræ ſal acidum lympham ſtagnare coëgit, iis præſertim in locis, quæ immediato aëris contactu apud homines vel corpore minus tectos, vel non ſatis valetudine firmos, maximè patebant; quamobrem in organis ſuccutaneis laſſitudines intulit, atque in ſuperficie in-

Dd ter-

ternâ narium, faucium, ac pulmonum, scilicet secundùm locorum varietatem, modò solas coryzas, raucedines, ac tusses, modò pleuritides etiam, atque peripneumonias induxit.

Quo pacto diversi effectus ab uno sale nitroso nascantur.

XI. Qui autem rem chymicam, & anatomicam mediocriter versaverit, non mirabitur, quod ab uno, eodemque nitrosi salis principio tanta diversorum, ne dicam, contrariorum effectuum varietas oriatur, nervorum videlicet punctiones, sanguinis perturbationes, & lymphæ stagnationes. Non enim ignorat, nitrum maximè aptum esse ad penetrandam fibrarum, nervorumque texturam, ad excitandam cum sulphureis particulis effervescentiam, atque ad coagulandos aqueos humores, ex quibus ferè tota sanguinis moles coalescit. Itaque sal ejusmodi nitrosum, partim nivibus identidem decidentibus, partim ventis à Septentrione flantibus, ad nos advectum, primùm irritare, & constringere valuit internam, nerveamque superficiem meatuum narium, faucium, ac pulmonis, unde transpiratio præpedita; tum coagulare lympham minimarum glandularum, quibus iidem meatus stipantur, simulque præternaturalem fermentationem edere potuit cum volatilibus salibus, & sulphureis sanguinis partibus, quæ per æstatem plus nimio exaltatæ, subito rigentissimæ hyemis algore compressæ fuerunt. Quapropter non solùm ortæ sunt omnes rheumaticæ affe-

Ejus vires in præsenti epidemia.

Unde transpiratio præpedita.

affectiones, verùm etiam in corporibus nec validis, nec tutis, acutæ febres cum croceis urinis, & ictericо ferè habitu sese interdum prodente.

Cur homines cautiores, & meliores minus vexati.

XII. Quoniam verò qui liberaliùs nutriti, & ambientis aëris algori minus objecti sunt, veluti mulieres, virique honestiores, & prudentiores, minorem externorum salium copiam imbiberunt, minusque diminutam transpirationem habuerunt; idcircò, aut ab omni penitùs morborum incursu immunes fuere, aut levissimos passi sunt. Quo pacto apud Hippocratem [a] legimus in algidâ quadam constitutione sexum muliebrem à communi morbo fuisse exemptum: *Cæterum mulieres non similiter à tussi afflictæ sunt, verùm paucæ febricitarunt, & ex iis valde paucæ ad peripneumonicam affectionem devenerunt*: cujus addit rationem: *causabat autem hoc fieri, eo quod non similiter, velut viri, prodierunt*. Contra verò plebs egena, nec vestibus satis protecta, nec ignibus, aliisque subsidiis adversus frigoris inclementiam instructa, cum sub dio laboribus perfungi debuerit, aërisque rigiditati sub aperto cœlo patuerit, graviùs, & sæviùs afflicta est. Hinc milites ad Centum Cellas novis vestibus induti, nulla epidemiæ damna senserunt; cum cæteri, detritis, & obsoletis contecti, veluti armis contra impetum frigoris minus aptis, decumbant, & plurimi intereant. Simile quid evenisse etiam Ro-

Pauperes gravius morbo tentati.

[a] 6.Epid. sec.7.

mæ suis temporibus narrat his verbis Jo: Baptista Donus [b]: *Morbus, quem ridiculo nomine castronem vocant, multos ex debilioribus, eisque, qui non satis obtecti incederent, afflixit, vel interemit*. Ad carceres verò S. Inquisitionis, tepenti loco, & ab Aquilonibus tuto positos, epidemia nondum accessit.

b Loc.cit. pag. 16.

XIII. Neminem profectò vestrum non recordari opinor præclaras Hippocratis sententias, & observationes, quibus liquet, morbos hujus generis communes incurrere ubicunque intensissima urgent frigora, & Aquilones vehementiores. Est enimverò vulgatius, quàm ut ignorari possit, quod scripsit [c]: *si aquilonia sit tempestas, tusses vigent, faucium asperitates, alvi duræ, borrores, costarum dolores, & pectoris*. Et nostræ epidemia similior [d], quàm ut possit omitti: *Ex frequenti australium, & aquilonarium, ac nivosarum transmutatione multæ peripneumonicæ affectiones*. Et inferiùs: *aliquibus autem fauces inflammatæ sunt, quibusdam anginæ obortæ*.

Hippocratis locus insignis.

c 3.Aphor.5.

d Lib. 6. Epid. sec.8.

XIV. Romam verò quod spectat, multò graviorem rheumaticam epidemiam descripsit Cagnatus [e], cùm medicâ re celebris, tum insignis Romani climatis observator: *Anno*, inquit, 1570. *hyeme, & veris initio vis magna orta est pleuritidis, peripneumoniæ, & anginæ, quæ multa hominum millia utriusque sexus, & omnis ætatis*

e De Sal. Rom. Aer. pag.21.

tis interfecit; cum interim aquilonii flatus vis maxima, & assiduè, & longo tempore irruisset. Quamobrem ritè advertit coævus Cagnato Petronius *f calores æquè, & frigora immodica semper Romæ periculosa.*

f Lib. 1. de vic. Rom. cap. 4.

Calores, & frigora immodica semper Romæ periculosa.

XV. Quod autem nonnulli nimio timore perculsi, sibi facilè persuaserunt, maligni aliquid, atque etiam pestilentis huic epidemiæ subesse, ac proinde nonnisi à venefico principio, quod ambientem aërem inficiat, ortam esse, nullo pacto adduci possum, ut credam; cum in pestiferis morbis, & periclitentur ferè omnes, & decedant plurimi; ex nostratibus verò nec plurimi ægrotent, & ægroti plurimi convalescant; præterquamquod ægrotantibus mirificè phlebotomia succurrit, nec exanthemata appareant, nec pulsus humiles, nec lipothymiæ, aut reliqua signa, quibus suspicari possimus, *inesse quid divini in morbis*, de quo Hippocratis g Commentatores tantoperè digladiantur. Quod si non raró contingat in hac epidemiâ delirium, illud oritur, vel ab impetu bilis, salibus acribus, & sulphureis redundantis, quæ sanguini permixta ad caput appellit; vel ex inflammatione propagatâ ad diaphragma, ac nervos præcordiorum usque in cerebrum, quæ omnia non malignam, sed valdè acutam epidemiæ indolem ostendunt.

Nihil venefici in hac epidemia.

g 2. Prognost.

Deliria malignitatem non indicant.

XVI. Neque idoneum argumentum morbi pe-

Neque multitudo plebejorum decedentium.

pestilentis est frequens imæ plebis interitus; nam, cum oppositum in nobilibus, cautisque hominibus accidat; nemo non videt, plebejorum mortem pravo potius apparatui, seu pessimo eorum peculiari habitui, atque rerum omnium impotentiæ, quàm universali venefico principio tribuendam. Sed jam

Ad Tertium Disputationis Caput

Conjecturæ de epidemiæ progressu, exituque.

quod proposueram, accedo, quid scilicet de futurâ morbi hujus conditione, progressu, exituque animo præsagire, aut conjectare liceat. Quâ in re primum omnium profiteor, argumentum summâ incertitudine laborare, quippè quod ab incertâ futurarum tempestatum qualitate maximè pendeat. Porrò, ut meritò timeamus transmutationem hujusmodi morborum in aliam naturam, & fortassè deteriorem, satis est quod legimus apud Cagnatum [b], ubi Romanam epidemiam, *Castronem* dictam, insalubrem æstatem excepisse narrat: *Anno nonagesimo tertio æstas insalubris, morbo prius populari accedente, ridiculo nomine Castronum; obortis tertianis, præsertim quas duplices vocant, quartanis, dysenteriis, fluoribus ventris, & acutis febribus*; cui accedit, quod Londini Sydenhamius [i] observavit, anno 1665. post rigentissimam hyemem, & siccas glacies, ex im-

[b] De Sal. Rom. aer. pag. 23.

[i] De Morb. acut. sec. 2. cap. 1. constit. epidem. anni 1665.

improviso solutas, emersisse pleuritides, peripneumonias, anginas cum magna populi clade, immo febres etiam continuas epidemicas, cephalalgiâ, vomitu, alvique fluxibus plerunque comitantibus; ac deindè anno 1666. ineunte, *ipsa pestis*, inquit, *irrupit*, *carbunculis videlicet*, *bubonibus*, *&c. stipata*.

XVII. Suspicionem autem apud nos vehementiorem faceret morbi transmutandi, atque in febres malignas concedendi, si viarum, cloacarum, fossarumque, & pratorum, & Arcis purgandarum cura, sæpissimè inculcata, & nunquam satis commendanda, negligeretur, præsertim Tiberi, quod Deus avertat, exundante; nam in sordibus illis, tempestate incalescente, fermentatio vitiosa excitaretur, quâ statim ambientis aëris lues induci posset.

Metus ex Urbis sordibus.

XVIII. Inter hos tamen metus spe magnâ teneor, fore, ut sordibus Urbis eversis, & civium corporibus probè contectis, ac nutritis, epidemia post æquinoctium proximum tandem concidat. Solis enim accessu ad verticem nostrum, calidæque lucis radiis ad nos rectâ magis evibratis, quemadmodum nives, glaciesque solutæ diffluunt, atque herbis campi, & floribus herbæ vestiuntur, ita humana corpora blando, ac subtilissimo igne replentur, quo sanguis novo motu cietur, ac solvitur, atque aptior ad transpirationem efficitur, quam

Spes incolumitatis in sordibus everrendis.

quam ego præcipuum urgentis epidemiæ remedium arbitror. Ita, nisi mea mihi adblanditur opinio, penitus extinctum iri existimo morbi vim, propterea quod, hyberno rigore depulso, & exactâ hyemis inæqualitate, sales, qui morbum creavere, ab atmosphærâ dispellentur, partim recentibus pluviis diluti, partim adversis ventis emendati, agitati, & expulsi. Et de tempestatibus quidem huic nostræ similibus legimus apud Hippocratem [k]: *Hæc autem durabant, & non remittebant usque ad æquinoctium.*

[k] Primo epid. const. 2. in Thaso n. 1.

Cur silente aquilone etiam sæviat epidemia.

XIX. Nec mirum cuiquam videri debet, quod per hosce etiam dies, liquatis nivibus, quiescente boreâ, & flantibus austris, pleuritides, & peripneumoniæ supersint. Nam, licet aquilones posuerint, adhuc tamen in corporibus nostris latet, & subsidet sal nitrosum, & subacidum, à ventis illis, & hyemali frigore infusum; cujus particulæ, cum apud nonnullos, contractis vasorum fibris, antea coërcitæ, atque ad obsequendum sanguinis cursum coactæ, vires suas exerere non potuerint, laxatis nunc per teporem tempestatis iisdem fibris, atque austrinis flatibus solutæ, insinuare sese in thoracis loculos valent, ubi morbos edunt, quos experimur. Ad hoc accedit, austros, diuturnis aquilonibus extemplo subeuntes, non immeritò dici posse aërem eundem, ipso nitro, quîcum ad nos ab aquilone venit, atque in meridiem

ef-

effluxerat, refluentem. Quare in tempestatibus hujus generis auster instar fraudulenti aquilonis est reputandus, eoque nocentior, quod, cum frigoris sensu minus incommodet, ab eo nobis ipsis quàm minimè metuimus, & cavemus. Tandem ad curandi methodum, quam posuimus

POSTREMI CAPITIS

argumentum accedo. Cum autem hæc scholarum more in præservativam, & curativam dividatur, primam paucis absolvam; peritos enim alloquor Professores, quos minimè latet, acutas febres, & præsentes pectoris morbos haud esse malignos; ac propterea quisque faciliùs declinare noverit ea pericula, quæ in epidemicis morbis initio curandis occurrunt: qua in re Sydenhamius [l] candidè, ac liberè fatetur, se omni animi contentione vix, ac ne vix quidem vitare potuisse, ne, dum sæviret epidemia, *unus, aut alter eorum, qui se primi curandi commiserint, vitâ periclitaretur*; donec investigato jugiter, tandemque perspecto morbi ingenio, *ad eundem perdomandum recto pede, & intrepidus denuò procederet.*

Qui primi epidemicis morbis laborant, non sine periculo curantur.

[l] Sect. 1. cap. 2. de morb. acut. in genere pag. 5.

XX. Primò sanguinis missionem, quantum animadvertere potui, præsertim ante quartum diem adhibitam, robustiores ægrotos juvare com-

Sanguinis missio robustioribus utilis.

peri; tametsi sanguineum sputum præcesserit. Nam, quanquam tali præeunte signo, magnus Hippocrates [m] in Pisistrato à phlebotomia prudenter abstinuerit, quoniam in illo morbus jam ad coctionem tendebat, & sectâ alioquin venâ tum vires aliquantum enervari, tum vel maximè anacatharsim remorari posse timuisset; nostrâ tamen in epidemiâ sputum cruditatis, non autem coctionis signa præsefert; quinimo acrimoniam, nimiumque motum fermè testatur, non tam universalis fluidi, febrili orgasmo summoperè agitati, quàm particularis illius, quod pulmonum vasa diducit, atque erodit. Econverso venarum sectio admodum læsit imbecilliores, sæpius verò post septimum, si sputum satis concoctum fuerit, vel aliæ obortæ evacuationes, quibus bona crisis constituitur. Propterea in præsenti epidemiâ consilium, ut ajunt, in arenâ semper capiendum esse arbitror; quoniam vel modica sanguinis missio interdum detrimento esse potest, cum larga alioquin sæpe satis non sit; aliàs vero salvatellæ tantummodo sectio curam absolvet, vel sanguis è dolenti latere, scarificatis cucurbiculis extractus; ut in nonnullis feliciter evenisse observatum est.

[m] 7. Epid. n. 27.

Imbecillioribus adversa.

XXI. Deindè verò illud meâ sententiâ pro comperto habendum, pleuritides, quæ hoc anni tempore vagantur, cum primis diebus siccæ sint, non modò fomenta, & emollientes unctiones expe-

petere, ſed ulteriùs locum facere probato Hippocratis [n] experimento in hujuſcemodi pleuritidibus, ac peripneumoniis, nil ſupra largas potiones commendantis. *Sunt ſiccæ*, inquit, *pleuritides ſine ſputo; verùm hæ difficiliores ſunt; judicationes autem ſimiles aliis ſunt, ſed ampliore in potu humectatione opus habent, quàm aliæ*. Specifica igitur omnia, quæ in pleuritide, ac peripneumoniâ ex hircino ſanguine, raſura dentis apri, & mandibula piſc. luc. necnon ex ſtib. diaph. ex infuſione lapidis hiſtricis, aut ſtercoris equini petita ſunt, ac magnoperè laudantur, oleoſis ſemper diluentibus, ac emollientibus, copioſis, & calidis adjungenda ſunt, ut morbi cauſæ reſiſtere valeant, quæ, uti diximus, tam internis ſalibus volatilibus eſt mixta, quàm externis nitroſis ab aëre infuſis, qui præter fluidorum coagulationem, nimiam inducunt canalium duritiem, ab Hippocrate [o] ſapienter animadverſam, cum de modo, quo pectoris morbi gignuntur, ſermonem haberet, & alibi cum de vaſorum disruptione diſſereret, cui obnoxii ſunt plagarum ſeptentrionalium habitatores, quorum cœli aſperitas in algidis ejusmodi conſtitutionibus ad meridionales etiam incolas propagatur.

[n] 3. de morb. n. 20. & 26.

Quæ ſpecifica adhibenda.

[o] Lib. 1. de morbis n. 27. & lib. de aer. loc. & aqu.

XXII. Præterea quanquam veſicantium uſus rarò in febribus, quas internæ comitantur inflammationes conducat, eorum tamen jure meri-

Veſicantium uſus non omnino vitandus.

to meminiſſe oportet, cum, quotieſcunque ægrorum corpora ſucci fuerint plena, vel in ejusmodi morbis humoris fervor lenteſcentiâ vincatur, phœnigmis etiam opportunus ſit locus. Succurrit celebris Williſius [p], qui inter ipſos recentiores ejuſmodi remedii genus in pectoris quoque inflammationibus laudavit, Hippocrate [q] facem poſteris præferente; ſcribit enim: *quibus ex peripneumonia ſub auribus, vel inferis partibus naſcuntur abſceſſus, ibique ſuppurant, & fiſtulantur, hi defunguntur morbo*: de quibus abſceſſibus agere pergit n. 24. & 25. quos profectò decubitus admodum ſalutares currenti anni tempore obſervavimus in duobus ægrotis ſubpingui corporis habitu, qui citò ex peripneumoniâ convaluerunt, quia cruris, quod affecto lateri reſpondebat, dolore, rubore, atque intumeſcentiâ correpti fuerunt.

[p] De Med. op. par.2.ſec.3.cap. 3. de veſ.

[q] Juxta Duret. diviſ.in coac. de peripneum. nu. 22.

Ex Hyppocrate colligitur.

XXIII. Deinceps periti Medici erit, cui ægrorum cura mandata eſt, decernere, an interdum, præter emollientium clyſterum uſum, alvus etiam blandis potionibus laxanda ſit; cum expertus fuerim, corpora pravis alimentis nutrita, vel aliâ de causâ noxiis humoribus onerata, ſi deſcendenti pleuritide corripiantur, moderato alvi fluxu aliquando levari; quod & ante nos magnus Hippocrates [r] advertit. Si verò id faciendi detur occaſio, nihil aptiùs judico, quàm oleum amygd. dulcium abſque igne recens extractum, una cum ſy-

[r] 3.de morb. n. 22. & de vict. rat. in morb. acut. n. 1.

syrupo violarum colorato, hisque similia admodum blandè laxantia. Purgantia verò, etsi mediocrium virium, vitaverim semper, quippe quæ sanguinem non modò ita sero emungunt, ut mox necessariâ fluiditate destituatur, sed etiam novis particulis acribus, & irritantibus infarciunt, quibus facilè convulsiones, & deliria excitantur, ut ad rem in *Scompho* notavit Hippocrates [1], *qui pleuritide correptus pharmacum bibit infra purgans, & cum priore ante potionem die mentis compos esset, purgatus deliravit, & septimâ mortuus est.*

Blandè laxantia utiliter; purgantia perniciosè adhibentur.

[1] 5. epid. n. 1.

XXIV. At longiorem de curâ ægrotis adhibendâ sermonem instituens, quid ego aliud quàm *Noctuas Athenas*, ut ajunt, affero? cum vos alloquar illustres Medicos, quos & præclara excoluit eruditio, & accurata tum propria, tum aliena edocuit experientia. Ad methodum igitur præservativam descendam, quâ in re Romanos Cives monendos habeo, ne epidemia ulteriùs progrediatur, neve in deteriorem morbum declinet:

Methodus præservativa.

XXV. Primò Urbis viis, compitis, cloacis, ac fossis expurgandis, ob eam, quam adduximus rationem, sedulò, assiduèque studendum.

Sordes abstergendæ.

XXVI. Secundò certiores, præsertim pauperes reddendos, algoris tolerantiam, frigidum potum, crassiorum ciborum, salinorumque abusum, & no-

Quid in alendo, & tegendo corpore servandum.

& nocturnas, incautasque deambulationes maximum detrimentum afferre: contra verò luculentum caminum, copiosa vestimenta, calidum potum, parcioremque, ac laudabilem ciborum usum ad præcavendos morbos admodum conferre.

XXVII. Tertiò ex rapis, pomisque jusculorum, vel suauissimi vini matutinam sorbitionem multùm prodesse, quibus oleum amygdalarum dulcium, aut his similia laxantia, dulcificantia, atque bechyca interdum sunt admiscenda.

XXVIII. Quartò cavendum potissimùm, ne Romæ ovorum, lacticiniorum, carniumque salubrium copia desit, neve pauperes, aut victus, aut ignis, aut aliarum rerum inopiâ laborent.

SECTIO SECUNDA.

EPITOME

Sententiarum Dominorum Medicorum, qui huic Congregationi interfuerunt.

PRIMUS

D. Lucas Thomasinus, Protomedicus generalis adductam morbi causam probavit, rigorem videlicet tempestatis, pravamque corporum diathesin; & quoad curam præservativam ait:

Pri-

Primò oportere, ut ex agro Romano citissimè in Nosodochia ægroti transferantur.

Secundò, ut viis, & fossis expurgandis invigiletur.

Tertiò, ut carnium usus, vel minimâ necessitate cogente, privatim concedatur.

SECUNDUS.

D. Joannes Trullius præsentem constitutionem neque novam, neque malignam affirmavit: non novam quidem ex eo, quod ab Hippocrate [a] in Thaso describatur concludendo, *duravit usque ad æquinoctium*. Immò, cum pleuritides, ac peripneumoniæ ab eodem Hippocrate [b] recenseantur inter morbos hybernos: *Hyeme verò morbi laterales, & pulmonis inflammationes, tusses, dolores pectoris, laterum, lumborumque, &c.* à summi frigoris systemate minimè recessit, cum ex eo non transpiratio tantùm intercipiatur, verùm nitrosæ aëris particulæ infundantur, quæ naturali sanguinis sulphuri cohærentes mixtum quid, pyrio pulveri haud absimile, componunt.

[a] Const. 2.

[b] 3. Aph. 23.

Ad curam, sanguinis missionem, vel repetitis vicibus, necnon oleosa jurulenta, ac pectoralia summæ utilitatis se observasse significavit.

Ad præcavendos autem morbos.

Primò Urbis expurgationem commendavit, ne aër in dies incalescens sordibus infice-

ce-

ceretur, ideòque nova mala, eaque deteriora progigneret.

Secundò, domos igne calefaciendas esse duxit.

Tertiò carnis esum faciliùs indulgendum.

TERTIUS.

D. Angelus Modius, præsentem morbum ab excessu frigoris sicci, & nivosi processisse confirmavit.

In curâ præ cæteris fluidorum tepidorum, quæ sicco frigori totâ diametro opponuntur, aquæ præsertim hordei, cornu cervi, & consimilium copiam commendavit. Vesicantium usum removit, cum eadem similibus morbi causæ particulis componi existimaverit.

Inflammationum initio perutilem sanguinis missionem, se observasse; post sextum verò diem valdè periculosam iis, qui pravis alimentis vescuntur, quales frequenter sunt, qui sese in Nosocomia recipiunt.

Vinum inter morbi incrementa detrimento esse, fomenta, unctionesque adiumento.

Servandæ verò valetudini

Primò ignem conducere arbitratus est.

Secundò alimenta ex juribus, & oleosis fluidis proficua; ideòque se facillimè carnium usum indulturum.

Tertiò, vias necessariò expurgandas.

QUAR-

QUARTUS.

Dominus Jacobus Sinibaldus, præſentium morborum cauſam, intercluſam tranſpirationem eſſe oſtendit, ac nitroſorum ſalium infuſionem, qui duos inter ſe contrarios producunt effectus; cum enim ſulphuri ſanguinis miſcentur, efferveſcentiam; contra verò, cum phlegmati adjunguntur, coagulum in eodem efficiunt.

Epidemiam, etiam auſtro flante, ideò perſiſtere putavit, quod noſtra corpora nitroſi ſalis copiâ jam ſint imbuta; undè ventis auſtralibus ſolutum ſal facilius defluit.

Morbum & ipſe neque malignum, neque contagioſum eſſe cenſuit.

Curandis ægris ſanguinis miſſionem propoſuit, certo tamen tempore, pondere, atque menſurâ; verùm, ſi ſputum facilè prodeat, eam minimè probavit. Veſicantium uſum rejecit, quod cantharides reſpirationis difficultatem non tollant, immò irritando, eandem augere poſſint, & inflammationes.

Ad prophylaxim verò nil aliud propoſuit, quàm ſalubri victus ratione ſervatâ, à frigore potiſſimùm ſibi cavere. Quamobrem iis, qui ex corporis diatheſi, gracili nempe, & catarrhosâ, ſunt in pectoris morbos procliviores, faciliùs hoc anno carnium, & jurium uſum ſe conceſſurum.

QUINTUS.

Dominus Fossombronus, cum præmisisset, se in aliâ Congregatione habitâ in ædibus Eminentissimi Dñi Cardinalis Vicarii, fusiùs de præsentis morbi naturâ, ac symptomatibus disseruisse; de præservativâ tantùm sermonem habuit, asseruitque vervecinæ carnis & vitulinæ, lacticiniorumque copiam, ut vili à pauperibus emi possint, esse comparandam.

Innuit deindè, immò enixè commendavit purgationem viarum.

SEXTUS.

Dominus Gaspar Realis in eadem fuit sententiâ, præsentem constitutionem epidemicam esse, minimè verò malignam, multòque minus contagiosam.

Ejus causam diuturnum, & contumax frigus asseveravit, mirumque non esse, si canalibus austro laxatis, quidquid antea compressum una cum sanguine circumferebatur, suas indè vires exereret, ac pleuritides gigneret, tempestate quamvis mitiori.

Peculiarem singulis curandi methodum probavit, eam tamen præ cæteris, quæ largis oleosorum potationibus, opportunisque sanguinis missionibus faciliorem humorum exigit profluentiam. Vesicantia robustioribus in corporibus minimè repulit, Hippocratem imitatus, qui in pe-

pectoris morbis crurum abscessus commendavit.

Præservativam expetere dixit

Primò vestes.

Secundò ignem.

Tertiò ex carnibus, juribusque alimenta.

SEPTIMUS.

Dominus Antonius Pacchionus morbum epidemicum esse contendit, ortum nimirum ex aëris vitio, cujus operandi modum exposuit verbis illis Hippocratis: [c] *Fluxiones & perfrigerata valdè carne, & percalefacta fiunt, ac superinflammata, &c.* veritus tamen est, ne ob insolitas viarum sordes vere novo, in malignas febres mutaretur.

[c] De Loc. in hom. n. 15.

Ad eundem curandum phlebotomiam opportunam duxit, in illis duntaxat, quos febris æquè, ac pectoris dolor vehementius anget; eos verò, quibus est dolor vagus, & lassitudo per universum corpus, alvi fluxu potiùs, ac sudore se levatos vidisse retulit.

Circa præservationem:

Primò necessariam arbitratus est viarum expurgationem.

Secundò victum ex jure, atque carnibus.

Tertiò panem salubrem cum copiâ lacticiniorum.

SECTIO TERTIA.

SENTENTIA

Illustrissimorum Praeceptoris Sancti Spiritus, & Custodum Nosocomii Sancti Joannis in Laterano.

MEdicorum oratione postmodum absolutâ, adstantes cæteri nonnulla ad ægrorum Urbis Nosocomiorum statum pertinentia, necnon ad œconomiam, victum, & alia, quæ civibus etiam universis commodo esse poterant, adjecerunt.

II. Nosocomii Sancti Spiritus Commendator primus omnium confirmavit, rusticorum calamitatem, qui in agro Romano morbis corripiuntur, ex eo promanare, quod non ante quintum diem in publica Nosocomia transferantur; id verò partim ipsorum voluntate sæpe sæpius abnuente, quod spe ducantur, citiùs ruri sese valetudinem assequuturos; partim immani eorum avaritiâ, quorum eosdem vehere officium est, qui, cum pro singulorum transvectione de secretis Dñi Nostri largitionibus duodecim circiter argenteos denarios accipiant, tandiù morantur, donec ægrorum numerus augeatur, ut unicâ operâ plures mer-

mercedes lucrifaciant; quod & ipsi Custodes in Nosodochio Sancti Joannis sese expertos esse testati sunt.

III. Omnes præterea consenserunt epidemiam, licet post austri flatum perseveret, sensim tamen diminui; cum in Valetudinariis tam ægrorum, quàm defunctorum numerus duobus ab illinc diebus admodum decrevisset. Id nobis animum auxit, qui morbum circa futurum æquinoctium majorem partem cessaturum sperabamus.

IV. Sermo deindè habitus est de cibariorum caritate, ac vehementer monopolium, ut ajunt, quod hoc tempore in Urbe fit, culpatum, ovorum præcipuè, ac butyri, quæ, cum æquo à propolis emantur pretio, subindè intolerabili venduntur.

V. De carnibus etiam, quæ Quadragesimæ tempore (licet interdum non sine prudenti consilio) cariùs venales habentur, disputatum est, expensumque in magnâ hac, communique rerum calamitate injustam esse aviditatem, quæ paucis proficiat sub imagine charitatis, universis verò noceat pauperibus.

VI. Demum Eminentiss. Dñus Cardinalis Marescottus hæc omnia describi voluit, Sanctiss. Patri exponenda, velut habitæ Congregationis corollaria.

SE-

SECTIO QUARTA.

DECRETA

Congregationis habitæ in ædibus Eminentiſſimi Domini Cardinalis Mareſcotti, ad SANCTITATEM SUAM *deferenda.*

QUamvis numerus valdè imminutus, tam ægrotantium, quàm decedentium nos in ſpem erigat, fore ut Divino favente Numine, Romana epidemia poſt æquinoctium omninò ſit ceſſatura: nihilo tamen minus hæc, quæ modò ad illam magis, magisque debilitandam conducere poſſe creduntur, Sanctiſſimo Domino Noſtro humiliter exhibentur. Primò neceſſariò mandandum iis; ad quos ſpectat, ut ex pagis agri Romani ſolito citiùs infirmi transferantur; quandoquidem hucuſque nonniſi poſt quintam diem miſeri ad Valetudinaria transvecti ſunt, ut proindè viribus deſtituti, morboque gravati tanto numero defecerint.

Mandatum de agris ad Noſocomia quamprimũ deferendis.

II. Secundò, curandum, ut Medici regionum Urbis, majori, quâ poſſunt, charitate, frequentiâ, ac diligentiâ pauperes infirmos, eorum curæ commiſſos, viſitent, atque, ſi opus fuerit, alio-

Medicis regionũ vigilantia commendata.

aliorum etiam opera addatur: egenorum itidem familiæ uberioribus eleemosynis leventur.

III. Tertiò, ut lanii à majori lucro Quadragesimæ tempore abstineant, saltem hoc anno, ut quod in suarum filiarum, neptiumque dotes constituendas verteretur, in pauperum universorum, angustis adeò rebus, commodum cedat; id autem Annonæ Præfectus præstiterit.

Laniorum aviditas coercenda.

IV. Quartò, ut Urbis viæ, & cloacæ una cum fossis Castri S. Angeli sordibus expurgentur.

Viæ purgandæ.

V. Quintò, ut Annonæ frumentariæ Præfectus furnos diligenter invisendos curet, ad hoc, ut panis sit ritè, ac salubriter in usum civium paratus.

Panificio invigilandum.

VII. Sextò Annonæ Præfectus, & Conservatores Urbis sedulò dent operam, ne butyrum, quod propolis tresdecim assibus emitur, triginta (ut propriâ faciunt auctoritate) vendatur, idemque de omni lacticiniorum genere præstandum, quibus publicâ æstimatione certum pretium tempore etiam Quadragesimæ constituere oportet; alioquin inopes, licet Sanctiss. Dñus Noster eorum usum indulserit, illa sibi comparare non poterunt.

Ubertati Annonæ prospicitur.

VIII. Postremò, cum Romæ magna ovorum caritas feratur, hancque propolarum monopolio augeri, qui decem singulis decussibus accipientes, quatuor duntaxat, vel quinque, eâdem numeratâ pecuniâ, reddunt: idcircò primùm Præsidi-

ſidibus omnibus ſcribendum earum provinciarum, in quibus ſtationes militum minimè fuerunt, Patrimonii videlicèt, Umbriæ, Sabinæ, & Maritimæ, ut ibi minori, quo fieri poterit, pretio ova comparent, & Romam ad ſuppeditandam copiam, celerrimè curent aſportanda. Similiter Annonæ Præfecto mandandum, ut exploratores tam intra, quàm extra Urbem emittat ad monopoliorum auctores notandos, qui debitis pœnis afficiantur.

Monopolia inhibenda.

SS. Dominus cuncta probavit, eaque imperante perficiuntur.

IX. His auditis, ineffabilis Sanctitatis Suæ Pietas, non modò probavit omnia, ſed ſine ullâ morâ abſolvi, perficique juſſit. Undè poſt paucos dies Urbs ſordibus expurgata, ovorum, ac ſalubrium ciborum affluentiâ redundavit. Quinimò Illuſtriſs. Bonaventura à Secretis Sanctiſſimi largitionibus, etſi cruris morbo detineretur, acri tamen, quo pollet ingenio, aſſiduam operam præſtitit, ut pauperibus tam ægris, quàm adhuc ſanis, nec Medici, nec pharmaca, neque victus, neque alterius neceſſariæ rei, præſertimque ignis copia deeſſet.

X. Illud non prætereundum exiſtimo, quod poſtridie me inviſentem Principis Ruſpuli Conjugem, cum Excellentiſſimus ejus Vir de Congregationis decretis eſſet percontatus, ruſticorumque miſeriam accepiſſet, quâ eſt animi pietate, in ſe ultrò recepit eoſdem, ex orâ maritimâ ad Centum

Cel-

Cellas, quo loco prædia ditionis ejus maximè patent, in Nosocomia quàm celerrimè exportandos. Quod nobile charitatis argumentum, cum ad Sanctissimum Patrem attulissem, Sanctitas Sua plurimùm commendavit, & Eminentissimo Cardinali Marescotto ejus Patruo benevolentiæ testimonium exhibuit.

Excellentissimi Principis Ruspoli charitas à Sanctissimo Patre commendata.

Progressus tam constitutionis temporum, quàm epidemiæ per totum Martium, & principium Aprilis.

CAP. V.

Cum prope Februarii finem, ingenti frigore jam remittente, epidemiam sensim decrescere lætaremur, novo metu perculsi, novo periculo objecti sumus. Nam copiosis nivibus in vicinos montes pridie Kal. Martii delapsis, una cum pluviis, & austris; improviso Tiberis elatus est, atque imas Romæ partes inundavit. Quamobrem duorum dierum spatio, paulatim alluvione crescente, cellæ vinariæ in via Ursi, & S. Rocchi, aliisque humilioribus Urbis locis repletæ sunt.

Metus redintegratur tum ex nivibus, & algore redeunte, tum ex Tiberis inundatione.

II. Crevit præterea calamitas, & pavor, cum rela-

Exundantibus aquis fossa Leoninæ Civitatis, & pratorum scrobes oppletæ.

relatum esset, non modò pratorum scrobes, & fossas mœnium Leoninæ Civitatis aquarum exundatione repletas esse; verùm etiam & majorem Castri fossam, licet cataractâ dimissâ aquæ fluminis illinc arcerentur; nam pluviis è cœlo tam rectâ cadentibus, quàm obliquè per terræ poros ex altiori Arce subeuntibus, ac penetrantibus, impleta fuerat. Immo, cum post quatuor dies Tiberis intra suum alveum se recepisset; ac propterea in spem venissemus, fore ut magna etiam fossa, sicut pratorum scrobes penè aruerant, evacuaretur, delusi fuimus; cum illam pertinaciter eodem latice plenam intueremur, qui stagnando virere jam, ac fœtere incipiebat. Causâ igitur vestigatâ, compertum est, vetus emissarium antecedentibus fluminis alluvionibus, aggestâ terrâ prorsus occlusum, ita ut elatâ quanquam cataractâ, liber præpediretur effluxus aquarum, quæ cum sordibus eo loco residentibus, corruptioni erant obnoxiæ.

III. Interea complures magnæ æstimationis viri suadere Sanctitati Suæ conati sunt, ut quamprimum è Vaticano, inundatorum pratorum exhalationibus proximo, ad Quirinalem à Tiberi remotum incolendum transiret. Sanctissimus autem Pater, subditorum suorum charitate succensus, nulloque propriæ valetudinis timore correptus, ejusmodi consilium respuit, liberèque respondit:

Non

Non decere Pontificem de sua potiùs, quàm de publicâ salute esse sollicitum. Se adduci nullo modo posse, ut de migratione solita cogitaret, nisi omni alienæ valetudinis metu sublato. Hinc è vestigio Jo: Baptistæ Contino Sacri Palatii Architecto imperavit, ut nullâ sumptuum habitâ ratione, prædictæ fossæ quamprimùm expurgarentur. Ille nihil cunctatus, statim una mecum, tam minorem, mœnium nempe Leoninæ Civitatis, quàm majorem Arcis fossam invisens, minorem illicò exonerari curavit, cum liberam haberet cloacam, parumque, aut nihil sordium contineret. Ad majorem verò exhauriendam novum emissarium versus *Tordinonam*, quam vocant, apertum est, per quod superno profluente latice, majorem partem exinanita fuit. Parva tamen fossula, seu medius canalis, qui vulgò *Cunetta* dicitur, quippè profundior, exhauriri non potuit, in quo sanè lutulentior humor subsederat, & diuturniori stagnatione computruerat: quamobrem obstructio properè submota est, quæ vetus infarciebat emissarium, seu cloacam inferiorem, quà propior patet in Tiberim exitus juxta S. Spiritus Nosocomium.

Sanctissimi Patris responsum Apostolico Principe dignum.

Qua cura siccandis aquis adhibita.

IV. Illud etiam salubriter excogitatum fuit, ut jugis aqua ex Vaticanis hortis, effosso cuniculo sub ponte ad Portam, cui vulgò nomen est *Porta Castello*, affluenter illàc duceretur, ne crassio-

Cuniculus ad diluendas sordes effossus.

ſiores, & putidiores ſordes, quæ poſt fluidioris laticis effluxum ima foſſulæ tenebant, deteriùs contabeſcerent; ſed perenni purioris aquæ curſu diluerentur, atque in flumen abriperentur. Quidquid verò nimiâ tenacitate abſterſioni obſtitit, excavatis ad latera ſcrobibus, ut aliàs, ſepultum eſt. Hæc omnia intra Martium abſoluta fuerunt; eodemque tempore cellæ vinariæ à Tiberi inundatæ, cœnoque plenæ, expurgatæ ſunt, cum Illuſtriſſimus Præſul Auguſtinus, viarum Præſes Edictum * promulgaſſet.

** Vide Summ. lit. C.*

V. Opportunum quoque viſum fuit die IX. Martii Arcem univerſam luſtrare cum Illuſtriſſimo Præſule de Marinis Cameræ Auditore, qui Ærario etiam Pontificio tunc temporis præerat, cum quo, præter D. Continum, Illuſtriſs. Dominicus Serlupus interfuit, utpotè qui tunc Proprææfecti Arcis munere fungebatur. Probatum fuit, murorum expurgationem abſolvi, & inſuper juſſum, omnes herbas mortuas, palmites, ſpinasque in foſsâ comburi.

VI. Verùm, ut ad temporum conſtitutionem, ac præfatorum morborum hiſtoriam revertamur, ſilentio non eſt prætermittendum, quod circa Martii finem, & Aprilis initium, cum aliquot iterum diebus frigus rediiſſet, inclinans jam epidemia virium aliquantum reſumpſerit, donec circa medium Aprilem, inopinato, ac ferè æſtivo ſucce-

Epidemia circa medium Aprilem ferè extincta.

cedente calore, penè profligata viſa eſt; cum unum, aut alterum, ut de Londinenſi ſcripſit Sydenhamius, ſparſim feriret; non tamen omnino pravam indolem depoſuit, quam poſt idus Maji alicubi oſtendit.

Popularis morbus in malignam naturam tranſmutatur. Tandem ineunte Junio deſinit, ac penitùs extinguitur.

CAP. VI.

JAM, exeunte Majo, vires epidemici morbi conciderant, atque ex longo metu, periculoque Populus Romanus reſpiraverat; cum, poſt effuſos imbres, poſt auſtri flatus, rurſùm aquilones invaluerunt; quibus reliquiæ, ac veluti ſemina epidemiæ, quæ ſupererant, rariùs quidem, ſed graviùs repullularunt, potiſſimùm apud Urbis regiones Tiberi, foſſis, vineis, locisque aliis inquinatioribus finitimas, è quibus ſordes, fimusque nondum integrè abſterſus erat. Etenim malignæ ibi pleuritides emerſerunt, quarum atrocitatem nusquam hactenus inter maximos epidemiæ impetus fueramus experti. Sectio namque ve-

Recurrentibus aquilonibus graviùs recrudeſcũt reliquiæ epidemiæ.

venæ, quæ prius tot ægros à mortis discrimine vindicaverat, mox, versâ in contrarium malorum indole, multos miserè perdidit.

II. Testimonium permutati moris in populari pleuritide inter cætera habuimus ægritudinem cujusdam Monachi, quem nos invisimus ad ripam Tiberis in via Ursi, intra Cœnobium Sanctæ Mariæ in Pusterula. Eo loco, postquam medio Majo rhedarius, & coquus Monasterii, perniciosâ peripneumoniâ correpti ex sanguinis missione deterius se habuerunt, vitamque cum morte commutarunt, ipse arcessitus sum, ut adessem in consilium ægrotanti Parocho Reverendiss. Dño Henrico Noë, qui ob assiduè præstita domesticis moribundis officia pietatis, eundem morbum contagione contraxerat. Erat hic quadragenarius, robustus, habitusque gracilis, febricitabat acutè cum dolore lateris, magno anhelitu, linguâ siccâ, &, quod plus adhuc urgebat, cum vaniloquio, urinis confusis, & maculis hìc illìc tertio jam die in cute apparentibus. Agitatum cum doctissimis viris, qui ejusdem curationi præerant, an secanda esset vena, ubi de viro agebatur pravâ quidem pleuritide, sed vigentis ætatis, & validi pulsus. In diversa abeuntibus aliis, ipse multis argumentis evici, non esse mittendum sanguinem; cum non illius copia peccaret, nec purum, ac fervescens sulphur morbum pareret, sed lym-

Ægroti duo sanguinis missione ad mortem adiguntur.

A prava pleuritide qua cura restitutus ager.

phæ

phæ ubertas, ac lentor, & impurum sulphur cum sale acri luctarentur in sanguine; undè oleosis potiùs, diaphoreticis alexipharmacis, diluentibus; bechicis, anacatharticis, topicisque laxantibus curationem incohandam, absolvendamque. Propinatum igitur statim fuit oleum amygdal. recenter tractum ad uncias quatuor cum duobus granis camphoræ; admota dolenti lateri fomenta, necnon adhibitæ universo corpori frictiones, & siccæ cucurbitulæ. Alvus interim ab oleo soluta, aditum præbuit diaphoreticis, ac dissolventibus ex sanguine hircino, rasurâ dentis apri, stibio diaphoretico, mandibulâ piscis lucii, & cor. cer. philos. præp., copiosis itidem sorbitionibus, partim ex jure tenui, castigato rasurâ cor. cer. rad. scorzoneræ, & flor. papau. rhead. partim ex aquis stillat. scabiosæ, & card. sanc. quibus lapis histricis infusus fuerat. His porrò medicamentis largus sudor quintâ die erupit, & anacatharsis liberè promota est, quibus evacuationibus perdurantibus, æger feliciter, ac sine ullo relapsu convaluit.

Variantibus signis, & causis medela varianda.

III. Hinc intelligit unusquisque, quàm necesse sit, ut, variantibus quoquo modo in populari etiam morbo causis, & signis, illicò medela varietur; ne facultas levandis ægris divinitùs data, in perniciem potiùs, incuriâ Medicorum vertatur; quod tunc præcipuè accidit, cum theore-

remata medica, tanquam geometrica axiomata Clinici ſequuntur; quaſi verò utraque abſtracta, nihil à materia, ejusque affectionibus penderent. Cæterum, cum vagi, & inconſtantes epidemiæ alicujus vices, moresque fuerint; in quacunque earundem mutatione ſemper melior eſt conditio illorum, qui poſteriùs, quàm qui priùs ægrotaverint; nam Medici ex priorum exitu, aptiora paſſim ad curam inſequentium documenta depromere ſolent; ut ingenuè advertit Franciſcus Valleſius [a], & nos ipſi, tùm aliàs, tùm maximè poſtremis hiſce in caſibus experti ſumus, in quibus nemo non videt, conditionem Parochi, permutatâ epidemiæ indole, meliorem fuiſſe, quàm coqui, ac rhedarii, qui, cum primi in novam morbi ſpeciem incidiſſent, obierunt.

[a] In Comm. lib. I. epid. ſec. 3. ſuper hiſt. Clazomenii pag. 78.

Ineunte Junio epidemia penitùs profligata eſt.

IV. Tandem Superis gratiæ, laudesque, principio Junii, cum multi dies nullis ventis turbati, immò conſtanti ſerenitate læti illuxiſſent, æſtus invaluit, atque ſolutis, diſſipatisque impuri nitri particulis, atmoſphæra puriori æthere ſenſim revireſcens, omnes penitus epidemiæ reliquias à nobis excuſſit.

Epi-

Epidemiæ Hiſtoria duabus epiſtolis ulterius illuſtratur.

CAP. ULTIMUM.

NON abs re futurum viſum eſt nobis, ſi, nihil prætermittentes, quod argumento noſtro qualemcunque lucem afferre poſſit, epiſtolam ſubjiceremus eruditiſſimi Viri Jo:Fantoni, unâ cum noſtrâ, ex quibus uberius conſtat, quàm latè per totam Europam rheumatica epidemia pervagata ſit; neque ullum fuiſſe peculiare Romani cœli vitium in univerſali illâ omnium ferè provinciarum calamitate culpandum. Hæc igitur ad me clariſſimus Fantonus.

VIRO ERUDITISSIMO, AMPLISSIMOQUE

D. JO: MARIÆ LANCISIO

ARCHIATRO PONTIFICIO.

Jo: Fantonus S. P.

II. Bina ægritudo corripuit me, poſtquam literæ tuæ elegantiſſimæ poſtremò ad me perve-

nerunt; prior cutanei doloris, & cardialgiæ species, altera cum tussiculâ faucium angustia, & cephalalgia celeriter me invasit, & paucos intra dies dimisit. Prioris medela morbi sudor extitit, atque purgatio; alterius in lecto requies, silentium, somnus, sobrietas, caldiuscula potio. Hyemem rigidissimam præmaturus auster excepit, parens vigentis apud nos epidemiæ, quâ tertia pars civium tussi, anginâ, coryzâ, varioque rheumatismo vexatur. Neque verò diuturnæ sunt, neque perniciosæ ægritudines; quanquam miserrimos passim in oppidis Pedemontii homines multos mori, ut in Galliâ, accepimus.

III. Irasci adversæ sorti non parum soleo, minus ob corporis mala, quæ passus sum sævissima, quàm ob intercepti studii causas. Enimverò hyems tyranna difficiles passim ægritudines curæ nostræ dedit, & quod supererat otii nobis animandis luculento foco impendebatur. Nunc popularis morbus assiduè nos habet sollicitos, neque adhuc salus nostra confirmata est. Verùm hisce malis, atque laboribus suus tandem, &, quod speramus, brevì erit terminus: quidque tua in me consilia præstiterint, totus orbis spectabit.

IV. Ego interim, ut firmiter valeas, Deum precabor, & boni omnes precabuntur; magni enim interest, tantum nobis Fautorem diutissimè servari.

Augustæ Taurinorum die XXVI. Februarii MDCCIX.

VIRO

VIRO CLARISSIMO, DOCTISSIMOQUE

D. DOCTORI JOANNI FANTONO

Medicinæ, & Anatom. Profeſſ. Celeberrimo.

Jo: Maria Lanciſius S. P. D.

V. Miſeram quidem, ſed opportunam ex epiſtolâ tuâ conſolationem accepimus, Vir doctiſſime; cum enim non ſit cuique dolendum in eo, quod accidit univerſis; profectò de illâ morborum epidemiâ, quam tota Gallia Ciſalpina, Hetruria, & Latium uſque Neapolim decurſu inclinatæ jam hyemis graviter pertulerunt; nobis tantò nunc minus expoſtulandum, querendumque eſſe videtur, quantò magis hoc ipſum ægritudinum genus ex aliis in Belgio, ex te verò iſthìc, & in Galliâ populariter vagatum eſſe audivimus. Quid, quod propè injurioſi, & contumelioſi eſſemus in Deum, ſi de communi infortunio pertinaciùs doleremus, quippè qui Europæ plagam, ad meridiem converſam incolentes, proindèque hyemali aſperitati, quæ maxima hoc anno, & ſolito diuturnior apud nos fuit, minus quàm Inſubres aſſueti, plus etiam ſubſtinere malorum debuiſſemus, niſi præſens, & ſumma Sacratiſſimi Pontificis charitas, & providentia incolarum,

 ad-

advenarum, accolarumque calamitatibus properè, & largiter succurrisset? Etenim vigilantissimus Princeps, cum primùm sensit, duriori ex frigore gravem annum urgere, omnem curam, ac sollicitudinem impendit, ut, cum nihil aëris intemperiei desuper immissæ, per humanas vires detrahi posset, omnia saltèm, quæ ex probis alimentis, & potibus, aliisque vitæ nostræ subsidiis, derivari, nostrumque renixum augere quoquomodo valent, pauperibus, in quos præsertim libitina desævit, abundè sufficerent. Videbit, spero, aliquandò lucem dissertatio, quam de hoc argumento cursim quidem, sed tamen fideliter exaravimus. Neque forsitan philosophandi methodum in illa aspernaberis, cum cernes, præmissâ tempestatum constitutione, nos universam malorum causam in duorum coitione principiorum rejecisse; quorum alterum putamus impeditam perspirationem externarum, internarumque superficierum; exindè enim, juxta varia corporum discrimina, modò rheumaticæ solùm, modò acutæ febres profectæ sunt; alterum verò infusum ab aëre sal acidum, verosimiliter nitrosum, cujus miscelâ coacti latices, pro diversis pariter suscipientium temperamentis, coryzas, tusses, anginas, pectoris dolores, pleuritides, aliasque rheumaticas passiones in iis præcipuè locis induxerunt, ad quæ frigidus potissimùm aër nudo contactu pervenit.

Quæ-

VI. Quærentibus verò, quamobrem hujusmodi mala, cæteroquin ab aquilonari tempestate produci solita, ut scripsit Hippocrates[a], multos hoc tempore homines, quos primùm, boreâ flante, non corripuerunt, præmaturo subindè austro reflante, illicò invaserint; satis arbitror factum, si advertendum proposuerimus, austrum, qui mediâ hyeme, diuturno, vehementique boreæ statim succedit, eundem penè refluxum esse aëris nitroso sale imbuti, qui aquilonis pennis ex septentrione versus meridiem paulò ante volavit. Unde hic ventus, tantò quidem fraudulentior boreâ reputandus est, quantò, levi sulphure recens imbutus, minùs cautos reddit homines, quibus apparenti tepore blanditur; atque idcirco in causâ est, ut, laxatâ nostrorum vasorum texturâ, inquinati latices, qui adhuc cum sanguine apud multos sine crimine ferebantur, in membranarum, glandularumque folliculos faciliùs irruant, ibique pro illorum ingenio, diversa rheumata producturi, subsistant.

[a] 3. Aph. 5. & 6. epid. sec. 7.

VII. Sed linquamus hæc plena mœroris, & ad læta veniamus. Porrò firmatâ corporis tui valetudine, studia feliciter per te repetenda confidimus. Solent enim illud emolumentum nonnullæ ægritudines nobis afferre, ut partim refocillatis per otium cerebri fibris, partim depuratis cum sanguine spiritibus, sapientiores eva-

da-

damus. Te interim precor, ut mei ſæpè memineris, qui tui nunquam poſſum obliviſci. Vale.

Romæ VII. Kal. Aprilis MDCCIX.

Epilogus, & Concluſio totius Diſſertationis.

ET incolis igitur, & exteris jam fidem liberavimus, cum ob oculos expoſuerimus quid Romanum cœlum commendet, quid rurſus noxæ periculum afferre poſſit; ut quam ſibi vitæ rationem utrique eligant, & quam purgando ab aquis hærentibus ſolo, tuendiſque à ſummo algore corporibus curam impendere debeant, ex vetuſtis, & recentibus hiſtoriarum, atque exemplorum monumentis, ex illuſtrium Medicorum monitis, ac noſtris utcunque animadverſionibus intelligant. Et quanquam Urbem, non exiguâ ſui parte, humili loco ſubſidentem, atque auſtralibus, africiſque ventis objectam cernamus; hinc tamen potiùs argumento inferendum, Dei conſilio factum eſſe, ut Roma, Orbis futura Domina, & Magiſtra, ita demum perenni ſalubritate frueretur, ſi omnis victus, morumque intemperantia depellatur, & ſedulis Magiſtratuum ſtudiis ad publicæ incolumitatis cuſtodiam fœderatis, labi cuicunque adventitiæ protinùs occurratur. Nemo igitur poſt hac de nativâ Romani cœli ſa-

Situs Urbis incolarum temperantiam potiſſimùm poſtulat ad ſalubritatem conſervandam.

salubritate dubitabit, modò oculis saltem suis credere velit, ubi nimirùm, alternantibus vallibus, collibusque, mixtum soli locum, feracissimos campos, & theriacalibus herbis abundantes, & salubribus euris, zephyris, & aquilonibus perflatos; aquas innoxias, fruges, lacticinia, & carnes lectissimas; tum incolas optimo colore, & acri ingenio, & morum suavitate præditos; tum senes longævos, atque eâ in ætate corporis, ac mentis viribus maximè pollentes intueatur. Quamobrem nihil ad Urbis felicitatem à DEO O. M. defuit, cui propterea summoperè gratulandum nobis est, quod tantis vitæ, morum, & valetudinis præsidiis, in ipsa Religionis Arce sub CLEMENTISSIMO PRINCIPE perfruamur.

Nativæ salubritatis argumenta recensentur.

FINIS.

SUM-

SUMMARIUM EDICTORUM,

Quæ in decursu rheumaticæ Epidemiæ indicata fuerunt.

Lit. A.

EDICTUM,

Ut Urbs à sordibus quàm citissimè expurgetur.

EDITTO

Contro chi lascierà calcinaccio, letame, stabio, & altre immondezze nelle Strade, e Piazze della Città di Roma.

FABRIZIO AUGUSTINI Chierico di Camera, e Presidente delle Strade.

VEDENDOSI raccolta nelle Strade, Vicoli, Piazze, & altri luoghi di quest' Alma Città una straordinaria, & intolerabile quantità di stabii, letami, calcinacci, & altre immondezze, che non solamente inducono deformità, & impediscono il libero transito, ma, cagionando in oltre gran fetore, possono portare un notabile pregiudizio alla salute de i Cittadini, & essendo ciò pervenuto a notizia di

di Sua Santità, ha col ſuo paterno zelo ordinato, che ſi proveda prontamente a tal diſordine, deformità, e pregiudizio. Onde Noi di comandamento eſpreſſo della Santità Sua, datoci in voce, e per l'autorità del noſtro officio, inerendo ancora ad altri Editti ſopra di ciò in altri tempi pubblicati, eſpreſſamente ordiniamo, e comandiamo per il pubblico ſervizio, che tutti quelli, i quali tengono ſtabii, letame, & altre immondezze avanti le loro caſe, ſtalle, rimeſſe, alberghi, ò altri ſiti di queſta Città, quantunque ſieno di qualſivoglia ſtato, grado, e condizione, e benche degni di ſpeciale, & individua menzione; ancorche Eccleſiaſtici, e luoghi pii, debbano dentro il termine di giorni otto, da correre immediatamente dalla pubblicazione del preſente, levare, e far levare li detti ſtabii, letame, & altre immondezze; e quelli, e quelle riſpettivamente portare, e far portare nelli luoghi ſoliti, o in altri luoghi proprii, & opportuni a riceverli, purche non apportino, nè poſſino apportare impedimento al libero tranſito, nè nocumento alcuno alla pubblica ſalute, in modo tale, che dette ſtrade, vicoli, piazze, e luoghi reſtino dentro detto termine del tutto liberi, e politi ſotto la pena a chi contraverrà di ſcudi venticinque d'oro, e d'altre pene corporali, e pecuniarie a noſtro arbitrio, ſecondo la qualità de' caſi, e condizioni perſonali, da incorrerſi ipſo facto per ciaſcuno, & in ciaſcuna volta, che ſi contraverrà; notificando inoltre, che dette immondezze in caſo di contravenzione ſi faranno portar via a ſpeſe de i delinquenti, e ſi ſtarà alla ſemplice relazione di qualſivoglia Eſſecutore, o di un ſolo teſtimonio, e ſi procederà anche per inquiſizione irremiſſibilmente, & alle ſudette pene ſaranno tenuti li Padroni, Cocchieri, Garzoni, & altri huomini, & operarii, e ciaſcuno di loro inſolidum.

Parimente ordiniamo, e comandiamo espressamente, che in avvenire non si gettino più in conto alcuno nelle sudette strade, vicoli, piazze,& altri luoghi, i sudetti stabii, & immondezze, o pure dovendovele gettare, per non haver commodità di tenerle dentro le stalle, rimesse, alberghi, & altri luoghi chiusi, si debbano levare, o far levare, e portar via,come sopra,di mattina in mattina, o almeno di giorno in giorno onninamente, in modo tale, che non vi si cumulino, e non vi si arrestino per due giorni intieri, alla riserva de i giorni festivi di precetto,sotto le pene sudette,da incorrersi come sopra.

Che li Cocchieri, Carrettieri, Stabiaroli, & altri, che portano via detti stabii, letame, & immondezze, debbano portarli ben custoditi, uniti, e reparati di modo, che nè pure una minima parte di essi ne cada per le strade, e piazze sudette sotto le medesime pene di sopra espresse a chi contraverrà.

In quanto alli calcinacci, & altre immondezze anche espressamente ordiniamo, e comandiamo,che in niun modo, e sotto qualsivoglia pretesto si scarichino, e buttino nelle strade, & altri luoghi sudetti, e nè tampoco nelle muraglie di questa medema Città, ma debba ogn'uno portarli alli luoghi soliti, e consueti, e nell'istesso tempo spianarli, e pareggiarli in modo, che non faccino rialti,nè sfossature,sotto le pene già espresse, inculcando inoltre, che si caminerà anche in ciò contro i trasgressori nella forma espressa di sopra.

Si avverte intanto ad ogn' uno, che si procederà alle sudette pene irremissibilmente, e non si attenderà alcuna scusa, o pretesto,nè tampoco qualsivoglia licenza, patente, privilegio, o esenzione; poichè queste, e questi s'intendono, e sono già stati espressamente con altri Chirografi Pontificii, e pubblici Editti rivocati,& an-

annullati, ſicome Noi riſpettivamente d'ordine della Santità Sua di nuovo col preſente li rivochiamo, & annulliamo, e di niun'effetto, e vigore li dichiaramo, dandoſi con queſto ampla facoltà, & autorità a qualſivoglia Eſſecutore di procedere, e catturare li Traſgreſſori, trovandoli nell'atto della controvenzione, con darne poi relazione all'Offizio del noſtro Tribunale.

Il preſente Editto, affiſſo, e pubblicato che ſarà ne' luoghi ſoliti, e conſueti, aſtringerà, e legarà ogn'uno, come ſe gli foſſe ſtato perſonalmente preſentato. Dato in Roma queſto dì 4. Febraro 1709.

F. Auguſtini Ch. di Cam. e Preſidente delle Strade.

Ugo Ottaviano Accoramboni Maeſtro di Strada.

Franceſco Lancia Maeſtro di Strada.

Angelo Vitelleſchi Maeſtro di Strada.

Luzio Savelli Maeſtro di Strada.

Franceſco Nicola Orſini Not.

Die, menſe, & anno, quibus ſupra, ſupradictum Edictum affixum, & publicatum fuit ad valvas Curiæ Innocentianæ, & in acie Campi Floræ, ac in aliis locis ſolitis, & conſuetis Vrbis per me Petrum Paulum Sperellum Eminentiſs. & Reverendiſs. D. Card. Cam. & Illuſtriſs. DD. Magiſt. Viarum Mandat.

Lit. B.

EDICTUM,

Quo currentis Quadragesimæ tempore permittitur usus ovorum, & lacticiniorum.

EDITTO.

GASPARO per la misericordia di Dio Vescovo di Sabina, della S.R.C. Card. di Carpegna, e della Santità di N. Sig. Vicario Generale &c.

LA Santità di Nostro Signore havendo inteso con suo sommo dispiacere, che le nevi lungamente cadute, & i geli straordinarii, e pertinacemente durati ne' prossimi passati mesi, habbiano cagionato, e tuttavia cagionino nella maggior parte degli Abitanti di quest'Alma Città di Roma alcune infermità pericolose con notabile mortalità, hà col suo Paterno zelo fatto consultare i più periti, & esperimentati Medici della Città per rintracciarne l'origine, e procurarne la cura; e perche la medesima Santità Sua hà udito con sommo suo dolore, che questi mali derivano da copia grande d'umori acri, e salini, e che potrebbero prendere un grandissimo accrescimento dall' uso de' cibi Quaresimali, tanto più, che con la penuria dell'herbe, che per la stessa cagione de i freddi eccessivi, si sono inaridite, viene a mancare un'

un'humido, e benigno temperante de' ſudetti ſali; perciò con la paterna ſua carità ſi è degnata, ad oggetto di ovviare a i ſudetti mali, di mitigare alquanto il ſanto rigore della preſente Quareſima, diſpenſando con tutti gli Abitanti di Roma, ſue Vigne, e Caſali di poterſi cibare, a riſerva delle Tempora, e de i giorni di Venerdì, e di Sabbato, d'uova, e latticinii, dalla prima Domenica di Quareſima incluſivè, ſino alla Domenica delle Palme excluſivè. Non intendendo però di eſimere alcuno (fuori che ne i giorni delle Domeniche) dall'obbligazione del digiuno, ſiccome ſi ordina nell'Editto da noi pubblicato per l'oſſervanza della Quareſima al num. 7. quale vuole la Santità Sua, che eccettuata la ſudetta Diſpenſa, reſti in tutto il ſuo vigore, e con le medeſime pene.

In tanto ſono eſortati tutti da Sua Beatitudine a compenſare la ſudetta permiſſione con la maggior frequenza de' Santi Sagramenti, con l'accreſcimento delle orazioni, limoſine, & altre opere di pietà. Ma più particolarmente dichiara, che chi ſi vorrà ſervire della preſente Diſpenſa, debba recitare cinque Pater noſter, e cinque Ave Maria in ciaſchedun giorno, per implorare il Divino ajuto nelle correnti calamità del Chriſtianeſimo.

Finalmente vuole Noſtro Signore, che queſta Diſpenſa ſi eſtenda a tutti i Religioſi dell'uno, e dell'altro ſeſſo, fuori che a quelli, i quali hanno il voto d'oſſervar vitto quareſimale. Dato queſto dì 16. Febraro 1709.

G. Card. Vicario.

N. A. Cuggiò Secr.

Lit. C.

Lit. C.

EDICTUM,

Ut desides aquæ, cœnosaque corpora post Tiberis inundationem amoveantur.

EDITTO,

Che si nettino le Case, e le Cantine, dall'Acque, & immondizie lasciatevi dall'escrescenza del Fiume Tevere.

FABRIZIO AUGUSTINI Chierico di Camera, e Presidente delle Strade.

INVIGILANDO sempre più la Santità di Nostro Signore con il suo Paterno zelo alla salute, & all'indennità de' suoi sudditi, e conoscendo quanto sarebbe nocivo all'aria di quest' Alma Città, se opportunamente non si provedesse allo spurgo tanto di tutte le Case, Cantine, Cortili, e Pozzi esistenti dentro di Roma, e sue adjacenze, quanto de' Fossi, de' Prati, delle Vigne, e di altri luoghi posti fuori di Roma, dalle acque, & immondizie restate per l'escrescenza del Fiume Tevere, molto più attesa l'insalubrità della presente Stagione. Quindi è, che di comandamento espresso della Santità Sua, datoci in vo-

voce, e per l'autorità del nostro Officio ordiniamo a tutte, e singole Persone di qualsivoglia stato, grado, e condizione, di luoghi Pii, Ospedali, e di Chiese, & à qualunque altra persona, che havesse bisogno anche di speciale, e specialissima menzione, che dentro il termine di giorni trè, da principiare dal dì della pubblicazione del presente, e da correre in tutti li giorni, anche festivi, debbano dar principio a spurgare, e continuare senz'alcuna intermissione fino all'intiero spurgo delle loro Case, Cantine, Cortili, Pozzi, & altri luoghi tanto dentro la Città di Roma, quanto nell'adjacenze alla medesima, e dove sieno penetrate l'escrescenze sudette del Fiume. Volendo ancora, che debbano nettare li sudetti luoghi da tutte le altre immondezze, cioè letami, e materie, che per questa, o per altra cagione potessero esser fracide, guaste, e putrefatte; e che in qualsivoglia modo rendessero, o causassero fetore, o producessero altra cattiva esalazione, non intendendosi però di calcinacci, o altri materiali sodi di qualsivoglia sorte, e dette immondizie, matrico, & altre materie simili, ordiniamo si portino alli luoghi soliti assegnati per li medesimi scarichi, sotto pena di scudi cento per ciascheduna trasgressione passato detto termine, & altre pene anche corporali, secondo le qualità personali a nostro arbitrio; avvertendosi, che si starà alla semplice relazione d'un solo Testimonio; per le quali pene si procederà irremissibilmente manu Regia, & more Camerali con ogni rigore.

Si avverte in oltre, che nella sudetta pena incorreranno tanto i Padroni, quanto i Pigionanti, & Affittuarii respettivamente, e qualunque altro, volendo, che gli detti Affittuarii, Conduttori, e Pigionanti nel termine di altri due giorni immediatamente seguenti sie-

no

no tenuti a ſpurgare, e pulire come ſopra, caſo che li Padroni non eſeguiſſero, & effettuaſſero detto ſpurgo, e polizia in detto tempo, come ſopra: non rimettendo però la pena incorſa da detti Padroni, nè meno a i Pigionanti, ed altri ſudetti, che ſaranno tenuti ad interpellare i Padroni, per il detto ſpurgo in loro mancanza, e ſi procederà contro gli uni, e gli altri indiſtintamente, nè ſi ammetterà alcuna ſcuſa, nè preteſto, e ſalva ſempre la pronta eſecuzione di dette pene contro li Padroni, Poſſeſſori, Pigionanti, & altri ſudetti. E quando tutti mancaſſero, ſi faranno pulire, e levare le dette acque, immondezze, e matrico de facto ex officio a loro ſpeſe, danni, & intereſſi, per li quali ſi procederà de facto, & manu Regia tanto contro a i Padroni diretti, quanto a i Pigionanti, Inquilini, Affittuarii, & altre Perſone ſudette, oltre alle pene, come ſopra.

Et acciocchè per la traſcuraggine, e negligenza de'Padroni non reſtino pregiudicati gl' Inquilini, Pigionanti, Affittuarii, & altri &c. con incorrere nelle dene ſudette, volendoſi provedere al benefizio del Pubblico ſenza leſione alcuna dell' intereſſe privato; ordiniamo, che non venendo adempito da' Padroni nel termine prefiſſo tutto ciò, che ſi preſcrive nel preſente Editto, e che li Pigionanti faceſſero fare lo ſpurgo a loro ſpeſe, in tal caſo habbiano li medeſimi la facoltà di ritenerſi lo ſpeſo nelle pigioni, affitti, e rate decorſe, e da decorrere in avvenire., ſenza che poſſino in qualſivoglia modo reſtare eſcluſi da detta bonificazione per le ſpeſe fatte nelle Caſe, & altri beni da loro poſſeduti per la ſudetta cauſa.

Et eſſendoſi conſiderato, che poſſi eſſer di minor ſpeſa, & incommodo il portar la robba liquida nelle chia-

chiaviche vicine, non potendosi portare con le carrette, perciò si permette di poterlo fare, avvertendo non portarci, nè condurci robbe sode, come terra, creta, calcinaccio, e simili, ma quelle far trasportare alli luoghi destinati, sotto le medesime pene, & in quanto alla creta, e materia solubile, in tal'occasione si permette di poterla gettar anche alle sponde solite del Tevere.

E perche l'escrescenza del detto Fiume hà anche riempiti i fossi de' Prati, delle Vigne, e di altri beni esistenti fuori delle Porte Angelica, Castello, Portese, S. Paolo, & altre, acciò parimente detta riempitura de' Fossi, Prati, Vigne, & altro non renda fetore, e nocumento alla sanità con la corruzione dell'aria, di comandamento similmente espresso di Nostro Signore ordiniamo a qualsivoglia Persona di qualsisia stato, grado, e condizione, anco Ecclesiastica, e Luoghi Pii, come sopra, che hanno, e possedono Orti, Vigne, Prati, & altri beni esistenti fuori delle sudette Porte, che, per quanto si estendono li detti loro beni, e fossi riempiti per causa della sudetta escrescenza del Fiume, debba, e debbano respettivamente fra il termine di giorni cinque dalla pubblicazione del presente, da correre come sopra, anche ne'giorni festivi, haver in tutto, e per tutto spurgati li detti beni, e fossi, come anche le Case, Cantine, Cortili, e Pozzi in essi esistenti, dall'acque, immondezze, e matrico portato, e deposto dalla sudetta escrescenza del Fiume, e pioggie respettivamente, e quelle portar via alli luoghi soliti nel modo preciso, e forma, che si è ordinato intorno allo spurgo da farsi delle Case, Cantine, Cortili, e Pozzi esistenti dentro Roma, al qual spurgo vogliamo siano tenuti tanto i Padroni, quanto gli Affittuarii, e Conduttori sotto le

ſudette pene, da incorrerſi come ſopra.

Et il preſente Editto affiſſo, che ſarà nelli luoghi ſoliti, vogliamo, che aſtringa, & obblighi ogn'uno, come ſe gli fuſſe perſonalmente intimato, e preſentato. Dato in Roma li 6. Marzo 1709.

F. Auguſtini Ch. di Cam. e Preſidente delle Strade.

Ugo Ottaviano Accoramboni Maeſtro di Strada.

Franceſco Lancia Maeſtro di Strada.

Angelo Vitelleſchi Maeſtro di Strada.

Luzio Savelli Maeſtro di Strada.

Franceſco Nicola Orſini Not.

Die, menſe, & anno, quibus ſupra, ſupradictum Edictum affixum, & publicatum fuit ad valvas Curiæ Innocentianæ, & in acie Campi Floræ, ac in aliis locis ſolitis, & conſuetis Urbis per me Petrum Paulum Sperellum Eminentiſs. & Reverendiſs. D. Card. Cam. & Illuſtriſs. DD. Magiſt. Viarum Mandat.

IN-

INDEX
RERUM NOTABILIUM,

In quo primus numerus paginam, ſecundus in pagina §. indicat.

A

 tiſſi-

B

C

Car-

H

I

M

Q

R

FINIS.

		Errata	*Corrige*
Pag. 17.	ver. 20.	occidentalibus	orientalibus
27.	8.	libes	libs
60.	13.	*post* adhæſione *adde*	tartari
96.	5.	quæratur	queratur
108.	15.	oleato	oletato
218.	23.	cucurbiculis	cucurbitulis

Cætera æquus Lector per ſe corriget.

ROMÆ MDCCXI.

Apud Franciſcum Gonzagam in via Lata.

Superiorum facultate.